

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XVII, 1966

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Jozef Mistrík, Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu	113
Vladimír Reháč, Morfoložski kriterij za klasifikaciju riječi u slovačkom jeziku	121
Ján Matejčík, K vývoju slovnej zásoby v ipelskom nárečí	131
Ferdinand Buffa, Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí	139
Milan Majtán, K vývinu pomenúvania osôb na Slovensku	148
Matilda Hayeková, Nomenclatura sex liguarum	154

Rozhlady a diskusie

Michal Mikluš, K otázke vzájomného vzťahu medzi „starými“ a „novými“ metódami v dnešnej jazykovede	163
Ladislav Dvonč, Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine	170
Vincent Blanár, Ako ďalej v porovnávacej slovanskej lexikológii?	179

Zprávy a posudky

Za prof. Václavom Vážnym, J. Štöle	186
Dve naliehavé úlohy vo výskume slovenských nárečí. P. Ondrus	188
Výskum nárečovej slovnej zásoby na Slovensku. K. Palkovič	192
Guido Küng, Ontologie und logistische Analyse der Sprache. P. Cmorej	196
Punya Sloka Ray, Language Standardisation. J. Horecký	199
W. S. Cooper, Set Theory and Syntactic Description. J. Horecký	200
Paul Postal, Constituent Structure: a Study of Contemporary Models of Syntactic Description. J. Mistrík	201
Current Trends in Linguistics I. J. Bartoš	201
R. H. Robins, General Linguistics. R. Gedeon	203
Johann Knobloch, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch. J. Ružička	204
M. Zarebina, Kształtowanie się systemu językowego dziecka. J. Mlacek	206
Ch. Muller, Essai de Statistique Lexicale. G. Altmann	208
J. Butvin, Slovenské národnozjednocovacie hnutie (1780—1848). K. Habovštiaková	209
Anton Habovštiak, Oravské nárečia. F. Buffa	212

СОДЕРЖАНИЕ

Йозеф Мистрик, Длина слова и стилистическая структура текста	113
Владимир Ржегак, Морфологический критерий классификации слов в словацком языке	121
Ян Матейчик, К развитию словарного запаса в ипельском диалекте	131
Фердинанд Буффа, Устаревшие и стареющие элементы в северношаришском диалекте	139
Милан Майтан, К развитию личных имен в Словакии	148
Матильда Гайекова, Номенклятура шести языков	154

Обзор и дискуссия

Michal Mikluš, K otázke vzájomného vzťahu medzi „starými“ a „novými“ metódami v dnešnej jazykovede	163
Ladislav Dvonč, Derivacia imen žiteliev od cudzích miestnych názvaní v slovačkom jazyku	170
Vincent Blanár, Ako ďalej v porovnávacej slovanskej lexikológii?	179

Сообщения и рецензии

Скончался профессор Вацлав Важны. Й. Штолц	186
Две насущные задачи в исследовании словацких диалектов. П. Ондрус	188

DĚLKA SLOVA A ŠTYLISTICKÁ ŠTRUKTÚRA TEXTU

JOZEF MISTRÍK

1. V článku sa budeme zaoberať dĺžkou slova vyjadrenou slabikovým priemerom a tým, ako táto dĺžka súvisí so štruktúrou a štylistickým charakterom textu.

Slabiku chápeme tak, ako sa bežne chápe v našej jazykovednej literatúre.¹ Pri počítaní ako jednoslabičné slová hodnotíme aj predložky *s, z, v, k* bez ohľadu na to, či sa vyskytujú ako slabičné (*so, zo, vo, ku*) alebo ako neslabičné. Meranie pomocou slabikovej dĺžky slov je objektívnejšie, ako by bolo meranie pomocou dĺžky vyjadrenej počtom písmen (alebo hlások) v slove. Slabikové vyjadrenie je vhodnejšie najmä z porovnávacieho hľadiska, lebo slabika je zvuková jednotka, ktorá sa uvedomuje vo všetkých jazykoch veľmi bezpečne a relatívne dosť zhodne. Zatiaľ však v písomnom (písmenkovom) zázname, závislom od rozličných pravopisných systémov, sú diferencie v dĺžke slov jednotlivých jazykov oveľa väčšie a nepravidelnejšie (porov. poľské zložky,² talianske gemináty, anglické *th*, ruské jery, francúzske a anglické *-tion* atď.).

2. Aby sme mohli nielen pozorovať, ale aj exaktne merať pomery v súvislosti jazykovom prejave, vyrátali sme základné parametre pre slovenské texty.

Vyšli sme z Fucksého analytického výrazu, podľa ktorého možno vypočítať priemerný počet slabík v slove za predpokladu, že poznáme percento textu pripadajúceho na jednoslabičné, dvoj-, troj- a viacslabičné slová. Fucksého rovnica² pre vypočítanie distribúcie slov meraných slabikami je

$$P_i = \frac{e^{-(i-1)} \cdot (\bar{i} - 1)^{i-1}}{(i - 1)!},$$

pričom i je počet slabík v slove, e je konštanta 2,71828 (základ prirodzených logaritmov), \bar{i} je priemerný počet slabík v slove pre konkrétny jazyk.

Po prepočítaní 50 000 slov rozličných tematických a štýlových oblastí

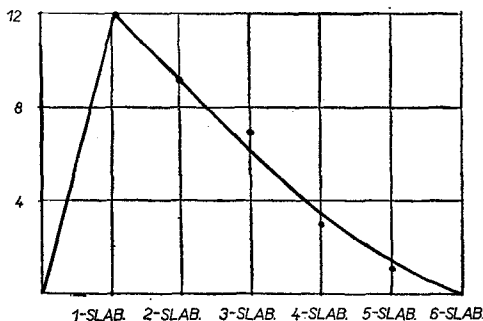
¹ Pozri napríklad E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Bratislava 1963, str. 27n; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, str. 14n.

² W. Fucks, *Matematičeskaja teorija slovoobrazovanija, Teorija peredači soobščений*, Moskva 1957, 22ln.

v slovenčine dostali sme priemernú dĺžku slova v slabikách (\bar{i}) 2,3.³ Na základe tohto údajá a Fucksovho výrazu určili sme konštantu a vzorec pre výpočet rozloženia slov o rozličnej slabikovej dĺžke v slovenčine takto:

$$P_i = \frac{C \cdot 1,3^{i-1}}{(i-1)!}.$$

Pritom konštantu je 0,27253, zaokrúhlene 0,27. Pomocou tohto vzorca sme vyrátali základné parametre pre percentuálny výskyt slov o konkrétnej dĺžke v slovenčine takto: $P_1 = 36\%$; $P_{2<} = 64\%$ ($P_2 = 27\%$, $P_3 = 23\%$, $P_4 = 10\%$, $P_5 = 3\%$, $P_{6<} = 1\%$). Pomer počtu slov od jednoslabičných až po šesť- a viacslabičné slová v slovenčine je 12 : 9 : 7 : 3 : 1 : 0, (graficky — pri istež aproximácii — vyjadrené na obr. 1).

Obr. 1.

Týmto spôsobom získané teoretické údaje o frekvencii všetkých typov slov v slovenčine sme použili na meranie štruktúry tematicky a štylisticky výrazne odlišných textov. Ak uvážime, že už pri počte slov 6 200 (to je asi 14 260 slabík) sa zistí P_1 s presnosťou $\delta 10<$, potom ide o teoretické priemery dosť presné — pravdaže, závislé aj od výberu skúmaných textov.

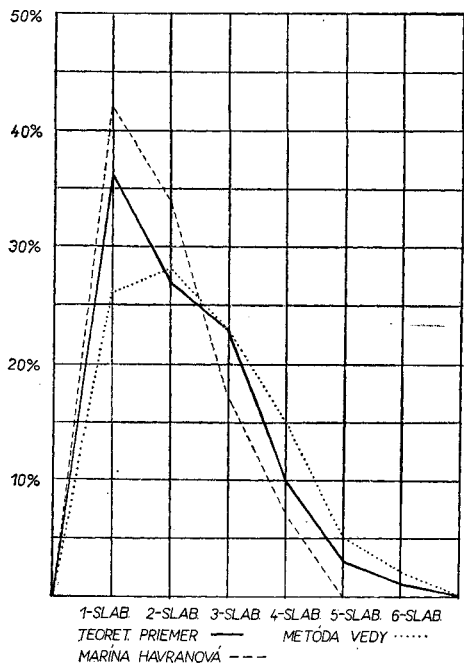
Krivka nepriamej úmernosti, vyjadrujúca pomer výskytu slov o rozličnej slabikovej dĺžke, má podobu hyperboly. Na ďalších grafoch, kde pomocou nej meriame, ju však uvádzame presne takú, akú sme dostali pri počítaní so zaokrúhľovaním: pri bode určujúcom počet dvojslabičných slov je mierne vysunutá dolava a pri ďalšom bode lomená doprava.

3. Meranie štruktúry sa uskutočnilo experimentálne najskôr na rozsiahlejších textoch (V. Filkorn, *Metóda vedy*, z kapitoly Veda, až po str. 23; I. Stodola, *Marína Havranová*, 12 výstupov — to je spolu 20 strán). Prvý z textov

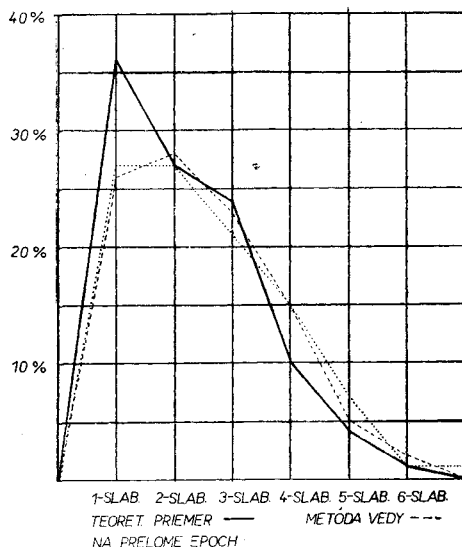
³ F. Sedláček vypočítal priemer pre češtinu 2,11, P. Beneš 2,216 a M. Matula 2,3; W. Fucks určil priemernú dĺžku pre ruštinu 2,228 a priemerná dĺžka slova v slovanských jazykoch je okolo 2,3, v románskych a germánskych jazykoch okolo 1,9, v angličtine len 1,43.

je vedecký monológ, s výkladovým postupom, druhý je dialóg navzájom dobre známych osôb, teda konverzačný prejav uskutočnený v súkromnom styku. Údaje získavané pokusne z troch etáp sa podstatne neodlišovali a ukazovali možnosť experimentovať aj s rozsahove menšími textami. Pri počte 1 500 slabík bola v porovnaní s 5 000 slabikami odchýlka $\pm 0,1$. Zistené údaje z prieskumu dvoch štylisticky diametrálne odlišných textov zreteľne naznačili, že dĺžka slova je signifikantným prvkom pri určovaní štylistickej povahy textu.

Graf, ktorý zaznačuje výskyt 1—6-slabičných slov v knihe *Metóda vedy* a v hre *Marína Havranová* porovnávaním s našim teoretickým priemerom, zisteným pomocou konštanty 0,27253, je na obr. 2.

Obr. 2.

Obr. 3.

Až po viacerých predbežných výpočtoch takéhoto charakteru sme prišli k vzájomnému meraniu štylisticky príbuzných textov a potom ku konfrontácii aj štylisticky menej výrazných textov.

Na porovnanie sme vybrali úseky o približne rovnakej dĺžke z týchto textov: M. Tomčík, *Na prelome epochy* (vedecký text); V. Filkorn, *Metóda vedy* (vedecký text); Kolektív, *Choroby srdca* (populárno-vedecký text);

F. Švantner, *Nevesta hól* (umelecký prejav); E. Gašparová, *Jurkove obrázky* (literatúra pre najmenších); J. Smrek, *Knihy mladosti* (umelecká viazaná reč); I. Stodola, *Marína Havranová* (divadelná hra — konverzačný štýl); J. G. Tajovský, *Statky — zmätky* (divadelná hra — konverzačný štýl).

Graf, ktorým porovnávame dva vedecké texty približne rovnakého štylistického charakteru (obr. 3), ukazuje ich nápadnú príbuznosť v distribúcii slov rozlíšených podľa dĺžky a súčasne ukazuje ich diferenciu (najmä pri 1 a 4 < slabikách) od teoreticky zisteného priemeru.

Číselné údaje:

	1-sl.	2-sl.	3-sl.	4-sl.	5-sl.	6-sl.	7-sl.
Teoretická hodnota	36 %	27 %	23 %	10 %	3 %	1 %	—
<i>Metóda vedy</i>	26 %	28 %	23 %	15 %	5 %	2 %	—
<i>Na prelome epochy</i>	27 %	27 %	21 %	15 %	7 %	1 %	1 %

Krivky obidvoch textov sú tak verne paralelné, že sa iba v dvoch prípadoch navzájom odchyľujú o viac ako o 1 %. Pritom ide v nich o úplne odlišnú tematiku, ba aj vednú oblasť. V porovnaní s teoretickým priemerom je evidentná diferencia najmä pri množine jednoslabičných slov (—10) a pri množine štvorslabičných slov (+ 5), typických pre tento štýl.

Graf, ktorým porovnávame dva konverzačné texty (obr. 4), ukazuje ich nápadnú príbuznosť v distribúcii slov rozlíšených podľa dĺžky a súčasne ich diferenciu od teoretického priemeru.

Číselné údaje:

	1-sl.	2-sl.	3-sl.	4-sl.	5-sl.	6-sl.	7-sl.
Teoretická hodnota	36 %	27 %	23 %	10 %	3 %	1 %	—
<i>Statky — zmätky</i>	48 %	36 %	12 %	3 %	—	—	—
<i>Marína Havranová.</i>	42 %	34 %	17 %	7 %	—	—	—

Zhodnosť týchto textov je v obrovskom intervale medzi údajom týkajúcim sa množín dvoj- a trojslabičných slov — interval až 20 %. V obidvoch grafoch je rapídne klesanie od množiny jednoslabičných slov až po množinu štvorslabičných slov. Vzájomný zdanlivý nepomer v množine jednoslabičných slov

(rozdiel 6 %) je so zreteľom na rozsah tejto množiny nie veľký. A daný je prostredím, do ktorého je dialóg zasadený: Tajovského scéna je u blízkych príbuzných na dedine, Stodolova scéna je v malomestskom prostredí, u garbiarskeho majstra, kde majú príznačne veľkú frekvenciu cudzie slová. No ani v jednom ani v druhom prípade sa nevyskytujú dlhšie ako štvorslabičné slová.

Gramatické slová vo všetkých jazykoch sú z veľkej väčšiny jednoslabičné. Najkratšie slová z množiny autosémantických slov sú prevažne dvojslabičné. Je preto prirodzené, že v textoch, v ktorých sa uplatňuje snaha používať krátke slová, je výrazná prevaha dvojslabičných slov. Tak je to napríklad v próze pre deti a v poézii vôbec. Na ďalšom grafe (obr. 5) ukazujeme rozloženie slov v takýchto textoch najmä porovnávaním s našim teoretickým priemerom.

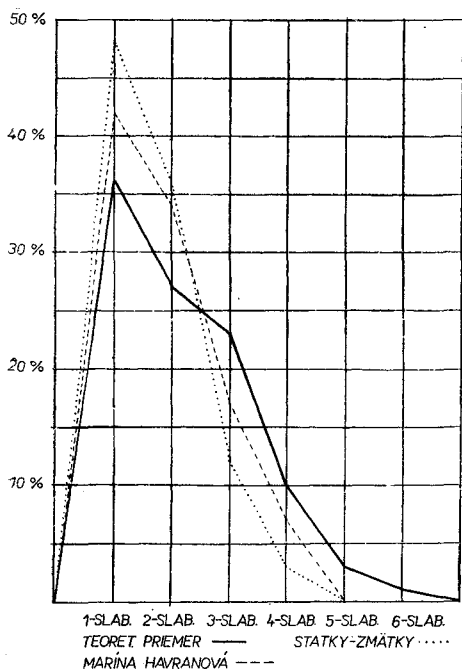
Číselné údaje:

	1-sl.	2-sl.	3-sl.	4-sl.	5-sl.	6-sl.	7-sl.
Teoretická hodnota	36 %	27 %	23 %	10 %	3 %	1 %	—
<i>Jurkove obrázky</i>	32 %	44 %	17 %	6 %	1 %	—	—
<i>Knihy mladosti</i>	38 %	39 %	14 %	8 %	1 %	—	—

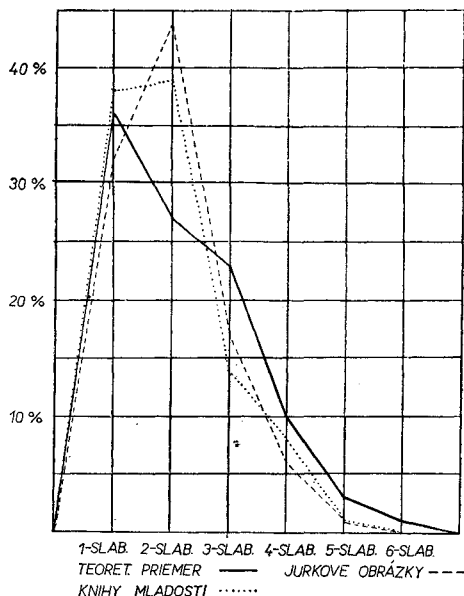
Grafy vyjadrujúce pomery v štruktúre týchto textov dávame vedľa seba pre ich exkluzívnosť súvisiacu s dominantnosťou dvojslabičných slov. Každý z nich treba posudzovať osobitne, lebo ide o prípad „homonymity“, ktorá vznikla viacmenej náhodným stretnutím síl pochádzajúcich z rozdielnych prameňov. No detský prejav je všeobecne charakterizovaný hegemoniou dvojslabičných slov (k približne takým istým výsledkom sme dospeli aj pri štatistickej analýze Čítanky pre 2. ročník základných škôl). Rovnako tak je charakterizovaný viazaný prejav — báseň (k približne rovnakým výsledkom sme došli aj pri štatistickom rozbere lexikálnej štruktúry ďalších básní — až udivujúca prevaha dvojslabičných slov v prehľadne rytmizovanej štúrovskej poézii).

Najmenšiu odchýlku od teoretického priemeru (obr. 6) vidieť v populárno-vedeckom texte a v autorskej reči umeleckého štýlu (aj keď je lyrizovaný). Populárno-vedecký a rozprávací štýl sú tu akýmisi strednými priemermi. Ani jeden ani druhý neobsahujú výraznejšie množstvo krátkych (syntaktických) slov ani dlhých (odborných termínov). I keď sa tu zdanlivo otupuje

číselný interval týchto množín, predsa niečo hovorí aj zhodnosť s teoretickým priemerom. Jednako však populárno-vedecký text tenduje skôr k vedeckému štýlu, kým rozprávací k jeho protipólu — ku konverzačnému štýlu. Silným momentom, vplývajúcim na dĺžku slova, je tu práve slohový postup.

Obr. 4.

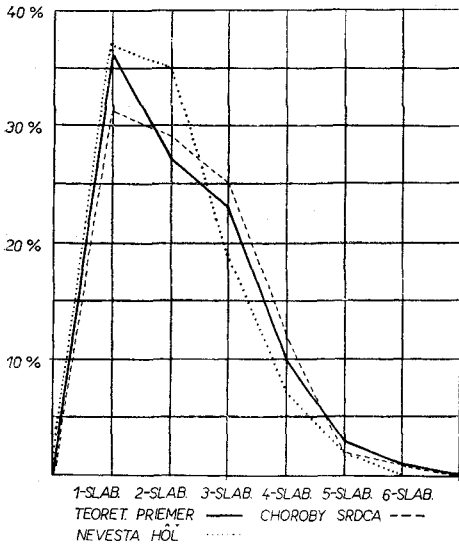
Obr. 5.

Číselné údaje:

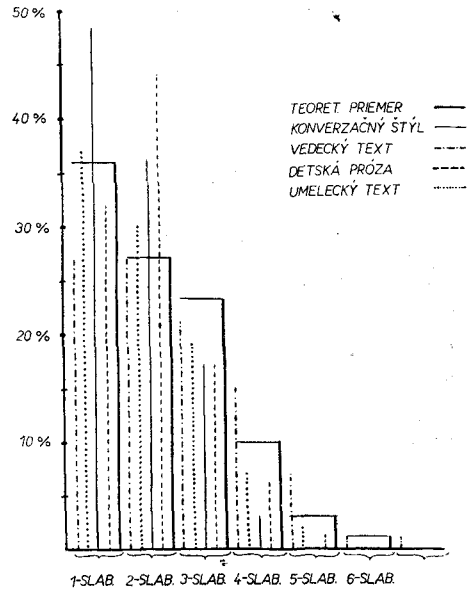
	1-sl.	2-sl.	3-sl.	4-sl.	5-sl.	6-sl.	7-sl.
Teoretická hodnota	36 %	27 %	23 %	10 %	3 %	1 %	—
<i>Choroby srdca</i>	31 %	29 %	25 %	12 %	2 %	1 %	—
<i>Nevesta hól</i>	37 %	35 %	19 %	7 %	2 %	—	—

Aby sme mohli zovšeobecniť interpretované matematické údaje a grafy, uvedieme ešte zhrnújúci prehľadný graf štyroch z uvedených typov. Na ňom sa manifestujú výrazné rozdiely medzi týmito textami: 1. vedecký text, 2. konverzačný text, 3. text detskej prózy, 4. umelecký text (lyrizovaná próza). Najväčšie intervaly sú v množinách stojacich na okrajoch. Najmenšie

rozdiely sú v strede stojacej množiny (slová trojslabičné) a čím ďalej od stredu, tým sú rozdiely výraznejšie.

Obr. 6.

Obr. 7.

4. Získané poznatky svedčia o tom, že aj štylistickú štruktúru textu možno opísať exaktnými metódami. Podmienkou však je, aby sa vo všetkých prípadoch použili jednotné parametre a aby sa texty analyzovali za rovnakých podmienok.

Meranie ukazuje, že texty, v ktorých prevažuje vrstva slov konverzačného štýlu, majú priemernú slabikovú dĺžku pomerne veľmi nízku. Obdobne je to tam, kde sa uplatňujú explikatívne opisné postupy. Nízky slabikový priemer majú prejavy využívajúce prevažne základný slovný fond, napríklad všeobecné, neodborné rozprávanie. Našimi dokladmi na túto tézu by mohli byť údaje o textoch z divadelných hier, z detskej prózy a z poézie.

Tie texty, v ktorých sa pracuje s odbornými termínmi, s abstraktnými výrazmi alebo s exaltovanými a exkluzívnymi slovami, majú, prirodzene, vysoký slabikový priemer. Našimi dokladmi na túto tézu sú najmä údaje o vedeckých teoretických výkladoch.

V najmenej variabilnej množine, v množine trojslabičných slov, sa križujú grafy z tohto hľadiska protipólových skupín štýlov: krivka konverzačného a hovorového štýlu sa presúva pod krivku teoretického priemeru, zatiaľ čo krivka vedeckého štýlu vykazuje protichodnú tendenciu. Tento jav naznačuje,

že množina trojslabičných slov je najmenej relevantná pre štruktúru textu.

Slabiková dĺžka slova je nepriamo úmerná rytmickosti prejavu. Čím sú slová v texte priemerne kratšie, tým viacej možností je uplatniť (hoci len podvedome) v prejave rytmus. Zväčšovanie dĺžky slova, a tým aj dĺžkovej variabilnosti v texte, je prirodzenou prekážkou pri rytmizácii prejavu.

Treba rátať s činiteľmi, ktoré naše veľmi všeobecne formulované tézy môžu modifikovať. Tie môžu mať síce vplyv na priemernú dĺžku slov, ale sa odrazia hlavne na intervaloch vyjadrujúcich číselné rozdiely medzi množinami. Nemožno napríklad pokladať za irelevantné rozdiely medzi počtom jedno-, dvoj- a troj-slabičných slov v našich vedeckých textoch alebo očividné diferencie v intervaloch všetkých množín v textoch z divadelných hier. To je však už otázka ďalšieho, prehlbenejšieho výskumu. Bude treba prihliadnuť aj na silu subjektívnych štýlotvorných činiteľov. Predbežné výskumy však ukazujú, že oveľa výraznejšie rozdiely sú dané žánrom ako autorskou individualitou.

Vcelku možno povedať, že aj dĺžka slova je indikátorom stylistickej štruktúry textu.

THE WORD LENGTH AND THE STYLISTICAL STRUCTURE OF TEXT

Summary

In the author's opinion the length of the words measured by the number of syllables is one of the factors indicating the structure of the text. He proceeds from the analytical expression elaborated by Fucks according to which the average number of syllables of words can be calculated, if the percentage of monosyllables, dissyllables and polysyllabic words contained in the text is known.

In the essay the average length of words, in syllables, has been calculated for Slovak (2,3); on the basis of this calculation and Fucks' formula the percental occurrence of words of a concrete length for this language has been stated: in continuous texts there occur 36 % of monosyllables, 27 % of dissyllables, 23 % of trisyllables, 10 % of tetrasyllables, 3 % of words of five and 1 % of words of six and more syllables.

The author then compared the actual state in texts being stylistically related with others that diametrically differ and drew a parallel between them and the theoretical average. The results show that in texts where words of a spoken style prevail, the average length of syllables is very low (48 %, 36 %, 12 %, 3 %, —); the situation is alike where explicative periphrastic procedures are applied. Utterances using mostly the basic fund of words, e. g. general, unprofessional narration, have a low average of syllables. Those texts where professional terms, abstract expressions or exclusive words occur, have a high average of syllables (26 %, 28 %, 23 %, 15 %, 5 %, 2 %).

The figure of trisyllables is the least relevant for the structure of texts. Conspicuous differences manifesting themselves in the length of words are determined by the genre and the author's individuality. When examining the structure of texts in accordance with this method, it will be necessary to respect further factors. In general, it seems that the stylistic character of an utterance can also be paraphrased by means of exact methods.

MORFOLOŠKI KRITERIJ ZA KLASIFIKACIJU RIJEČI U SLOVAČKOM JEZIKU

VLADIMÍR ŘEHÁK

U ovom se radu istraživanje vrši na suvremenom pisanom slovačkom jeziku u koji ulaze pisani tekstovi (napr. književna djela, novine, rasprave), rječnik (koji je objavljen) i normativna gramatika.

Cilj je rada: dati principe po kojima će se izvršiti morfološka klasifikacija riječi, izvršiti ovu klasifikaciju i dati popis morfoloških razreda.

Prije svega daje se definicija riječi: To je skup slova (koji može biti jednočlan ili višečlan) u pisanom jeziku odvojen od drugih skupova slova razmakom ili nekim drugim pravopisnim znakom.

Na morfološkom planu stvorit će se tzv. razredi morfoloških promjena (ukratko: morfološki razredi), polazeći od ove definicije morfološke promjene: Morfološka promjena je prijelaz iz jednog stanja u drugo u okviru određene gramatičke kategorije, pri čemu se jedan gramen smjenjuje drugim i pri tom od jedne riječi dobivamo drugu riječ. Pri tom na umu moramo imati ovu definiciju gramema: Gramem je snop ili spoj diferencijalnih morfoloških osobina. Npr. gramem prvog lica se stvara spajanjem pozitivnog značenja osobine „prvo lice“ s negativnim značenjem osobine „drugo lice“ i kvalitativno drugačijim negativnim značenjem osobine „treće lice“.

Uvodim upute:

1. Imajući u vidu leksičko-gramatičke i gramatičke kategorije (ispuštajući pritom čisto leksičke kategorije), a takodjer datu definiciju morfološke promjene, predlažem određeni popis morfoloških promjena.

2. Rezultat određene morfološke promjene jest određeni gramem u okviru te promjene. Gramem se odlikuje gramatičkim ili gramatičko-leksičkim karakteristikama, a nikad ne samo leksičkim. (Npr. riječ „žena“ ima gramem ženskog roda. Prema deklinaciji ove riječi i riječ „handra“ ima gramatički ženski rod. Dakle, razlika u rodovima zapravo je razlika u tipovima deklinacije.)

3. Svakoj ispitivanoj riječi treba odrediti gramem u okviru određene morfološke promjene. (Npr. za riječ „žene“ imamo moguć izbor između dvaju gramema u okviru morfološke promjene po padežu: ili je riječ o gramemu dativa ili o gramemu lokativa. O kojem je ovdje gramemu riječ, tek će se

vidjeti u rečenici; usporedi: „*Žene dávam.*“ i „*O žene hovorím.*“ Ako nemamo kriterija po kojem bismo odredili gramem za određenu riječ, to znači da takva riječ niti nema morfološke promjene u koju ulazi i ovaj gramem.

4. Riječ je član neke morfološke promjene samo onda ako ima gramem te promjene. (Npr. riječ „*žiak*“ ima gramem nominativa, dakle ona je član morfološke promjene po padežima.)

5. U obzir se uzimaju i one riječi kojima je izbor gramema ograničen. (Npr. riječ „*žena*“ ima samo gramem ženskog roda u okviru morfološke promjene po rodu.) Jezični sistem daje određene mogućnosti (npr. za rod daje ove mogućnosti: muški, ženski, srednji). Isti leksički morf ne ostvaruje uvijek sve mogućnosti. (Npr. leksičkim morfom „*žen*“ ostvaren je ženski rod u riječi „*žena*“, a nije ostvaren ni muški ni srednji, dok u primjerima „*ovaj, ova, ovo*“ imamo sva tri roda.)

6. Jedan oblik može imati različite grameme u okviru iste morfološke promjene. (Npr. nepromjenljive riječi „*tristo*“ i „*sto*“ imaju grameme raznih padeža: nominativa, genitiva i td.)

7. Za svaku riječ u jeziku potrebno je utvrditi koje sve morfološke promjene ima. Riječi koje imaju određene morfološke promjene upisujem u stupce određenih morfoloških promjena na tablici.

8. One riječi koje imaju iste morfološke promjene i isti broj tih promjena ulaze u isti razred morfoloških promjena. Dakle, morfološke promjene jesu distinktivne osobine razreda.

U daljnjem postupku činim sljedeće. S jedne strane, za svaku riječ posebno označujem koje sve morfološke promjene ima. Npr. riječ „*žiak*“ ima ove morfološke promjene: rod (muški rod: *žiak*; ženski rod: *žiac̣ka*; istim leksičkim morfom srednji rod u jeziku nije izražen ni ovjeren, ali se može uzeti kao potencijalan, tj. mogao bi se učiniti), broj (jednina: *žiak*; množina: *žiaci*), padež (nominativ: *žiak*; genitiv: *žiac̣a*, itd.), živo — neživo (akuzativ: *žiac̣a* [oblik akuzativa je jednak obliku genitiva] u opreci prema akuzativu: *dub* [gdje je oblik akuzativa jednak obliku nominativa]) i komparaciju po veličini (srednja veličina: *žiak*; deminutiv i augmentativ mogli bi se učiniti i zato se oni uzimaju kao potencijalni oblici, iako nisu u jeziku ovjereni kao npr. ovjereni deminutiv „*dievčatko*“ i augmentativ „*dievčisko*“ prema srednjoj veličini „*dievča*“).

S druge strane, u stupac svake morfološke promjene posebno ispisujem sve one riječi koje ovu morfološku promjenu imaju. Npr. u stupcu morfološke promjene po broju uvest ću ove primjere: *chlap* — *chlapi*, *milý* — *milí* (*milé*), *niesol* — *niesli*, *mój* — *moji* (*moje*), *nesiem* — *nesieme*, *nesieš* — *nesiete*, *som* — *sme*, *prečítaný* — *prečítané*, *on* — *oni*, *jeden* — *jedni*, *prvý* — *prví* itd.

Na osnovu ovako dobivenih popisa riječi u stupcima za sve morfološke promjene vidjet će se da se neke iste riječi nalaze na više mjesta, tj. u stupcima

različitim morfoloških promjena, a to npr. pokazuje upravo već dati primjer riječi „*žiak*“ i nabrojene morfološke promjene koje ova riječ ima.

Dajem popis morfoloških promjena s popisom primjera riječi koje ulaze u pojedinu morfološku promjenu.

1) Rod	muški	ženski	srednji
	<i>žiak</i>	<i>žiačka</i>	<i>nesúce</i>
	<i>nesúci</i>	<i>nesúca</i>	<i>hodné</i>
	<i>hodnýj</i>	<i>hodná</i>	<i>hodno</i>
	<i>hoden</i>	<i>hodna</i>	<i>prečítané</i>
	<i>prečítanýj</i>	<i>prečítaná</i>	<i>ono</i>
	<i>on</i>	<i>ona</i>	<i>jedno</i>
	<i>jeden</i>	<i>jedna</i>	<i>prvé</i>
	<i>prvýj</i>	<i>prvá</i>	<i>nieslo</i>
	<i>niesol</i>	<i>niesla</i>	<i>moje</i>
	<i>mój</i>	<i>moja</i>	

2) Broj	jednina	množina
	<i>chlap</i>	<i>chlapi</i>
	<i>milýj</i>	<i>milí (za živo), milé (za neživo)</i>
	<i>niesol</i>	<i>niesli</i>
	<i>prečítanýj</i>	<i>prečítané</i>
	<i>on</i>	<i>oni</i>
	<i>jeden</i>	<i>jedni</i>
	<i>prvýj</i>	<i>prví</i>
	<i>mój</i>	<i>moji (za živo), moje (za neživo)</i>
	<i>nesiem</i>	<i>nesieme</i>
	<i>nesieš</i>	<i>nesiete</i>
	<i>som</i>	<i>sme</i>

3) Padež	nominatív	genitiv	dativ
	<i>chlap</i>	<i>chlapa</i>	<i>chlapovi</i>
	<i>milýj</i>	<i>milého</i>	<i>milému</i>
	<i>mój</i>	<i>mójho</i>	<i>mójmu</i>
	<i>on</i>	<i>jeho</i>	<i>jemu</i>
	<i>jeden</i>	<i>jedného</i>	<i>jednému</i>
	<i>prvýj</i>	<i>prvého</i>	<i>prvému</i>
	<i>prečítanýj</i>	<i>prečítaného</i>	<i>prečítanému</i>
	<i>tri (traja)</i>	<i>troch</i>	<i>trom</i>
	<i>sto</i>	<i>sto</i>	<i>sto</i>

akuzativ	lokativ	instrumental
<i>chlapa</i> <i>milého (živo), milý (neživo)</i> <i>môjho (živo), môj (neživo)</i> <i>jeho</i> <i>jedného, jeden</i> <i>prvého, prvý</i> <i>prečítaného, prečítaný</i> <i>troch, tri</i> <i>sto</i>	<i>chlapovi</i> <i>milom</i> <i>mojom</i> <i>(o) ňom</i> <i>jednom</i> <i>prvom</i> <i>prečítanom</i> <i>troch</i> <i>sto</i>	<i>chlapom</i> <i>milým</i> <i>mojím</i> <i>(s) ním</i> <i>jedným</i> <i>prvým</i> <i>prečítaným</i> <i>troma, tromi</i> <i>sto</i>
4) Živo — neživo	živo	neživo
(akuzativ jednine)	<i>chlapa</i> <i>môjho</i> <i>prečítaného</i> <i>nového</i> <i>jeho</i> <i>prvého</i> <i>jedného</i>	<i>dub</i> <i>môj</i> <i>prečítaný</i> <i>nový</i> <i>jeho</i> <i>prvý</i> <i>jeden</i>
(nominativ množine)	<i>chlapí</i> <i>moji</i> <i>prečítaní</i> <i>noví</i> <i>oni</i> <i>prví</i> <i>jední</i>	<i>duby</i> <i>moje</i> <i>prečítané</i> <i>nové</i> <i>ony</i> <i>prvé</i> <i>jedny</i>
(akuzativ množine)	<i>chlapov</i> <i>mojich</i> <i>prečítaných</i> <i>nových</i> <i>ich, nich</i> <i>prvých</i> <i>jedných</i>	<i>duby</i> <i>moje</i> <i>prečítané</i> <i>nové</i> <i>ich, ne</i> <i>prvé</i> <i>jedny</i>
	<i>šijúci</i>	<i>šijací</i>

5) Komparacija po veličini	deminutiv	srednja veličina	augmentativ
	<i>kvietok</i> <i>okienko</i> <i>dievčatko</i>	<i>kvet</i> <i>okno</i> <i>dievča</i>	<i>dievčisko,</i> <i>dievčatisko</i>
	<i>sladučký</i> <i>klopkat</i> <i>klopkajúc</i> <i>zaklopkavši</i> <i>klopkal</i> <i>klopkanyj</i> <i>sladučko (pril.)</i>	<i>sladký</i> <i>klopat</i> <i>klopajúc</i> <i>zaklopvavši</i> <i>klopal</i> <i>klopaný</i> <i>sladko (prilog)</i>	
6) Komparacija po intenzivno- sti svojstva	pozitiv	komparativ	superlativ
	<i>milý</i> <i>milo</i> <i>silne</i> <i>čítaný</i>	<i>milši</i> <i>milšie</i> <i>silnejšie</i> <i>čítanejší</i>	<i>najmilši</i> <i>najmilšie</i> <i>najsilnejšie</i> <i>najčítanejší</i>
7) Lice	prvo lice	drugo lice	treće lice
	<i>nesiem</i> <i>nesieme</i> <i>som</i> <i>sme</i>	<i>nesieš</i> <i>nesiete</i> <i>si</i> <i>ste</i>	<i>nesie</i> <i>nesú</i> <i>je (jest)</i> <i>sú</i>
8) Vrijeme	prezent	futur	perfekt
	<i>nesiem</i> <i>nesie</i>	<i>donesiem</i> <i>donesie</i>	<i>niesol</i> (samo 3. lice) <i>dal</i>
9) Način	indikativ	imperativ	
	<i>nesiem</i>	<i>nes</i>	
10) Vid	svršeni	nesvršeni	učestali (iterativni)
	<i>zapláčem</i> <i>zaplakat</i> <i>zaplakal</i> <i>zaplakavši</i> <i>zavolat</i> <i>prečítaný</i>	<i>plačem</i> <i>plakat</i> <i>plakal</i> <i>plačúci</i> <i>volat</i> <i>čítaný</i>	<i>plakávam</i> <i>plakávat</i> <i>plakával</i> <i>volávat</i> <i>čítaný</i>

11) Istovremenost — prijevremenost	istovremenost <i>volajući</i>	prijevremenost <i>zavolavši</i>
12) Odredjenost — neodredjenost	odredjenost <i>hodnīj</i>	neodredjenost <i>hoden</i>
13) Stanje	aktiv <i>niesol</i> <i>nesúci</i> <i>nesiem</i>	pasiv <i>nesenīj</i>

Prema popisu morfoloških promjena i popisu riječi koje imaju određene morfološke promjene dobivam popis morfoloških razreda. Morfološke promjene jesu distinktivne osobine razreda. Riječi, koje se od svih drugih riječi razlikuju po tome što posjeduju (označujem znakom „+“) ili ne posjeduju (označujem znakom „—“) makar samo jednu morfološku promjenu, čine poseban morfološki razred. Morfološke ću razrede označiti rimskim brojevima. Dajem tablicu:

Razred	Morfološke promjene												
	Rod	Broj	Padež	Živo — neživo	Komparacija po veličini	Komparacija po intenzivnosti svojstva	Lice	Vrijeme	Način	Vid	Istovremenost — prijevremenost	Odredjenost — neodredjenost	Stanje
I	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
II	—	+	—	—	+	—	+	+	+	+	—	—	+
III	—	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—
IV	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	+	—	—
V	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	—	—	—
VI	+	+	—	—	+	—	—	+	—	+	—	—	+
VII	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	—	—	+
VIII	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	—
IX	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—
XI	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XII	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Da bi tablica bila što jasnija, navest ću primjere riječi koje ulaze u jedan

morfološki razred (npr. drugi = II) s napomenom o njihovim morfološkim promjenama.

II: „*nesiem*“ ima broj (jednina: *nesiem*; množina *nesieme*), komparaciju po veličini (srednja veličina: *nesiem*; deminutiv i augmentativ se mogu pretpostaviti kao potencijalni, npr. imamo deminutiv: „*klopkat*“ u odnosu na srednju veličinu: „*klopat*“), lice (prvo lice: *nesiem*; drugo lice: *nesieš*; treće lice: *nesie*), vrijeme (prezent: *nesiem*; futur: *donesiem*; perfekt u trećem licu: *niesol*), način (indikativ: *nesiem*; imperativ: *nes*), vid (nesvršeni: *nesiem*; svršeni: *donesiem*) i stanje (aktiv: *nesiem*; pasiv se može samo pretpostaviti, a susrećemo ga npr. u obliku „*nesený*“ koji ne ulazi u isti razred kao riječ „*nesem*“).

Slični bi se primjeri mogli dati i za ostale morfološke razrede.

U terminima današnje normativne gramatike dati se popis morfoloških razreda interpretira ovako. (U zagrade dajem primjere riječi.)

I: imenica (*chlap*)

II: lična forma glagola i to onih koji nisu enklitike (*nesiem*)

III: lična forma enklitičkih oblika glagola („*by*“, „*som*“ kad je enklitika)

IV: glagolski prilog sadašnji i prošli (*volajúci*, *zavolavši*)

V: infinitiv (*volat*)

VI: glagolski pridjev radni (*volal*)

VII: particip (*volaný*)

VIII: pridjev (*nový*)

IX: lična zamjenica, pridjevska zamjenica, broj — redni i umnožni, a od glavnih brojevi od 1 do 99 (*on*, *kto*, *tvoj*, *jeden*, *prvý*, *pät*, *devät-desiatdevät*)

X: prilog koji ima komparaciju (*pomaly*)

XI: glavni broj, isljučujući pri tom brojeve 1 do 99 i brojne imenice kao npr. „*tisíc*“ (*sto*)

XII: nepromjenljiva riječ: prilog koji nema komparacije, veznik, prijedlog, čestica, uzvik i dr. (*dnes*, *i*, *k*, *kiež*, *ach*)

Primjenjujući princip binarnosti za identifikaciju fonema znakom „+“ označujem onu morfološku promjenu koju određeni razred posjeduje. Onu koju ne posjeduje označujem znakom „—“. Svaki se razred razlikuje od svih ostalih po tome što mu sve morfološke promjene i njihov broj nisu identični niti s jednim od ostalih razreda. Ako se jedan razred od svih ostalih razreda razlikuje sa više plusova odnosno minusa, od ovih se znakova odabire samo jedan. Proizvoljno se odabire samo jedan „+“ ili jedan „—“, jer se jedan razred razlikuje od drugoga već time što ima samo jednu morfološku promjenu, a drugi nema. Ili: ovaj razred nema jedne morfološke promjene, a drugi je ima. Pri tom se vodi računa o tome da se jedan razred po jednoj morfološkoj promjeni (koju ima ili nema) razlikuje od svih ostalih razreda. Dakle, svaki

se razred jednoznačno identificira. U idućoj se tablici broj morfoloških osobina, po kojima se razredi razlikuju, nastoji svesti na što manji broj.

Morfološke promjene „živo — neživo“, „lice“, „vrijeme“, „način“, „odredjenost — neodredjenost“ i „stanje“ ni jednom ne uzimam kao relevantne i zato ih ni ne uvodim u iduću tablicu. U ovoj se tablici relevantnost određene morfološke promjene označuje sa „+“ ili „—“, a irelevantnost sa „0“ (nula).

Tablica koja pokazuje koje se morfološke promjene uzimaju kao relevantne za međusobno razlikovanje datih morfoloških razreda u popisu: (Napomena: Tumačenje skraćenica. R = rod. V = vid. K = komparacija po intenzivnosti svojstva. KV = komparacija po veličini. B = broj. IP = istovremenost — prijevremenost. P = padež.)

	R	V	K	KV	B	IP	P
I	+	—	—	+	0	0	0
II	—	+	0	0	+	0	0
III	—	—	—	0	+	0	0
IV	—	+	+	0	—	+	0
V	—	+	0	0	—	—	0
VI	+	+	—	0	0	0	—
VII	+	+	—	0	0	—	+
VIII	+	—	+	0	0	0	0
IX	+	—	—	—	0	0	0
X	—	—	+	0	—	0	0
XI	—	—	—	0	—	0	+
XII	—	—	—	0	—	0	—

Sljedeće četiri tablice, učinjene prema gornjoj tablici, pokazuju kako se na jednostavan i brz način može vršiti identifikacija morfoloških razreda. Ako nam je poznato za neku riječ koje morfološke promjene posjeduje, odnosno ne posjeduje, utvrđuje se datoj riječi njezina pripadnost određenom morfološkom razredu.

	R	V	K	P	IP
VII	+	+	—	+	—
VI	+	+	—	—	

	R	V	K	KV
I	+	—	—	+
IX	+	—	—	—
VIII	+	—	+	

	R	V	B	IP	K
II	—	+	+		
V	—	+	—	—	
IV	—	+	—	+	+

	R	V	K	B	P
III	—	—	—	+	
X	—	—	+	—	
XI	—	—	—	—	+
XII	—	—	—	—	—

Prema datim se tablicama vidi da se jedni razredi identificiraju pomoću tri morfološke promjene, drugi pomoću četiri, a treći pomoću pet.

Sa tri morfološke promjene identificiraju se VIII i II.

	R	V	K
VIII	+	—	+

	R	V	B
II	—	+	+

Sa četiri morfološke promjene identificiraju se: I, IX, III, X, V i VI.

	R	V	K	KV
I	+	—	—	+
IX	+	—	—	—

	R	V	K	B
III	—	—	—	+
X	—	—	+	—

	R	V	B	IP
V	—	+	—	—

	R	V	K	P
VI	+	+	—	—

Sa pet morfoloških promjena identificiraju se: XI, XII, IV i VII.

	R	V	K	B	P
XI	—	—	—	—	+
XII	—	—	—	—	—

	R	V	B	IP	K
IV	—	+	—	+	+

	R	V	K	P	IP
VII	+	+	—	+	—

Usput spominjem da je ovim načinom podjele riječi u morfološke razrede (tj. razrede morfoloških promjena) ukinuta razlika između derivacije (tvorbe riječi) i morfologije u tradicionalnom smislu. U isti horizontalni razred idu one riječi koje imaju identičan predznak u vertikalama koje su relevantne za njihovo diferenciranje. Npr. „*nesiem*“ i „*nesieš*“ ili „*kvet*“ i „*kvietok*“ imaju „+“ u morfoložkoj promjeni kojom se razlikuju. „*Nesiem*“ i „*nesieš*“ imaju „+“ u morfoložkoj promjeni „lice“, a „*kvet*“ i „*kvietok*“ imaju „+“ u morfoložkoj promjeni „komparacija po veličini“.

Ovakav način podjele riječi na razrede morfoloških promjena može se primijeniti i na ostale slavenske jezike. Uz izvjesne modifikacije u slavenskom jeziku koji se ispituje dobit će se također određeni popis razreda morfoloških promjena.

Dobivene jedinice u ovom članku (morfološki razredi u slovačkom jeziku) poslužit će nam kao pomoćne jedinice u sintaktičkoj analizi slovačkog jezika pomoću hipotetičke deduktivne metode, o čemu će biti govora drugom prilikom.

Literatura

1. J. Andrić, *Slovnica slovačkog jezika*, Izdanje Hrvatsko-slovačkog društva, Zagreb 1942.
2. J. Bělič — A. Jedlička — E. Jóna — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenština*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1961.
3. B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950.
4. E. Pauliny, *Krátna gramatika slovenská*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1965.
5. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Gramatika slovenského jazyka*², Vydavateľstvo Osveta, Martin 1955.
6. *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1965.
7. *Rusko-slovenský slovník*, Bratislava 1960.

MORFOLOGICKÉ KRITÉRIUM KLASIFIKÁCIE SLOVA V SLOVENČINE

Resumé

Autor podáva princípy, podľa ktorých možno v slovenčine vykonať morfológickú klasifikáciu slova, uskutočňuje túto klasifikáciu na slovenskom jazykovom materiáli a opisuje morfológické triedy, ktoré získal pri zisťovaní morfológických zmien. Morfológická zmena sa tu definuje ako prechod z jedného stavu do druhého v rámci určitej gramatickej kategórie, pričom sa jedna graméma zamieňa druhou a z jedného slova sa stáva slovo druhé. Pri tom však treba vychádzať z autorovej definície gramémy ako zväzku alebo spojenia diferenciálnych morfológických vlastností.

V článku sa ďalej uvádzajú tabuľky s opisom morfológických zmien a s uvedením slovných príkladov, ktoré sa radia k jednotlivým morfológickým zmenám. Z opisu morfológických zmien a z opisu slov, ktoré majú určité morfológické zmeny, dostáva autor opis morfológických tried, ktoré v ďalšom tiež uvádza. Podaný spôsob triedenia slov podľa morfológických zmien možno použiť aj v ostatných slovanských jazykoch. Okrem istých modifikácií v skúmanom slovanskom jazyku vznikne tu tiež určitý opis tried morfológických zmien.

Údaje získané v tomto článku môžu poslužiť ako pomocné prvky pri syntaktickej analýze slovenčiny pomocou hypotetickej deduktívnej metódy.

K VÝVOJU SLOVNEJ ZÁSOPY V IPELSKOM NÁREČÍ

JÁN MATEJČÍK

Proces spoločenských zmien, ktorý sa zintenzívnil najmä po roku 1945, očividne zasiahol aj vidiek, čo sa prejavuje (o. i. plánov jazyka) celkom preukazne najmä v zmenách prebiehajúcich v štruktúre slovnej zásoby slovenských nárečí. V nových podmienkach sa na dedine zmenila výrobná technika; staré individuálne obrábanie pôdy sa nahradilo mechanizovanou poľnohospodárskou veľkovýrobou, v dôsledku čoho sa obmedzila frekvencia a sociálna platnosť niektorých slov. Napriek tomu, že na dedine je obyvateľstvo oproti mestu sociálne menej rozvrstvené, predsa aj v nárečí možno pozorovať zjavný pohyb. Túto tendenciu podporuje o. i. určitá dynamičnosť vnútri sociálnych vrstiev, spôsobená kvalitatívnou stránkou sociálnoekonomickej štruktúry vidieka, demokratizácia života vo sfére materiálnej i duchovnej a pod. Dôležitú úlohu zohrávajú v tomto procese rozdiely generačné, ale najmä tlak spisovného jazyka. Preto pri analýze nárečovej lexiky zo synchronického aspektu zistujeme zhruba tri základné vrstvy slov: 1. odumierajúce výrazy, 2. stabilnejšie jazykové prvky, 3. nové pomenovania. V prvej vrstve ide najmä o funkčne obmedzenejšie nárečové pomenovania, čo súvisí predovšetkým so zánikom rozličných reálií, úrovne rozvoja materiálnych a duchovných podmienok ľudí, stupňa ich abstrakcie atď. Pravda, vzťah medzi zánikom javu alebo predmetu a jeho pomenovaním nemôže byť absolútny a priamočiary, pretože slovo ako pomenovacia jednotka funguje v celom systéme významov.¹ Preto aj v prípade straty základného nominatívneho významu môže slovo nadobudnúť nový význam (významové posunutie člena synonymného radu); zvlášť sa jeho pôvodná sémantika udržuje najdlhšie vo frazeologických jednotkách. Tak napr. slovo *kvintlík* (jednotka zo starej sústavy mier a váh) funguje v ipelskom nárečí bežne v spojení *pozberati, rozobrať do kvintlíka* (= úplne všetko). Sémantičnú príbuznosť so základným významom slova badať aj vo frazeologických spojeniach zväčša expresívneho charakteru: *zráca ta metala; nag ho zráňig mece; xoj do ňevole; ňevola ti bola; maťi voľačo na rováši; záha ma páli; mádra sa mi pohla; čupí mu* a i. K pasívnej slovnej zásobe prešlo slovo *konteg-*

¹ Porov. k tomu štúdiu V. Blánára *K zániku slov v ľudovej reči*, Jazykovedné štúdie II, 1957, str. 65.

nácija (poschodie); dnes už zriedkavé v spojení *staväti na kontegnáciji* (stavat poschodový dom).

V dôsledku socializácie dediny stratili svoju aktuálnosť také slová, ako *préloh*, *štvt* (*pouštvrt*), *tál*, *hold*, *grunt*, *oxtába* a i., ďalej slovná zásoba označujúca činnosť na poli i doma, napr. *slabiti* (ručne okopávať zemiaky), *stek*, *stekati* (nástroj na vytrhávanie buriny z obilia), *ciľindrovati* (čistiť obilie). Tieto procesuálne činnosti individuálne hospodáriaceho roľníka zanikajú spolu s mnohými nástrojmi, s ktorými predtým denne prichádzal do styku. Dnes už roľník nepoužíva *járgan*, resp. *gép* (techn. zariadenie na mlátenie obilia s konským poťahom), ani neosieva obilie na *rajtári* (*rajtárovati*), príp. *vejare*. A tak v súvislosti s prechodom poľnohospodárstva na novú techniku miznú aj slová označujúce staré poľnohospodárske náradie. Napr. zloženie starých poľnohospodárskych objektov, súčiastky voza, pluhu, konského postroja, cepov, krosien a i. sú mladšej generácii takmer neznáme; len v jazykovom vedomí najstaršej generácie sú zafixované termíny, ako *veraj* (bočný stĺp na vrátach stodoly), *mandrholec* (hrada nad vrátami stodoly), *prásmo* (hrada pod vrátami stodoly), *želér* (hriadeľ na pasienkovej studni), *ručen* (držadlo, rúčka cepu), *kätefik* (plátenný alebo remenný úväzok na koňa) atď.

V súvislosti s prenikaním metrického systému na dedinu ustupujú spisovným slovám archaizmy typu *kila*, *merka*, *funt*, *ferdunok*, *žajdel*, *mertuk*, *klupňa* a i. So zánikom starých spoločensko-ekonomických formácií zanikli aj názvy pre funkcie a vykonávateľov moci, napr. *urbár(-iját)*, *lextár*, *pougár*, *rečnik*, *prisažnej*, *baxter*, *fešter* atď. — a podobne s nimi aj administratívno-právna a banková terminológia, ako *drék*, *veksla*, *kamat*, *porcija* a i.

V „interiéri“ obydlia roľníka sa zmenila aj bohatá etnografická terminológia. Nové druhy nádob zatlačili staré názvy, akými boli napr. *pávyňica* (rajnica), *spuštejk* (mliečnik), *širán*, *mašinák* (hlinený hrniec), *ferdunka* (úzka flaštička); ďalej ustupujú staré názvy jedál, ako *čír*, *rajbanka* (mrvenica), *fučka*, *xamula* (rozdlávené zemiaky s mliekom), *xumava* (sušené hrušky a jablká varené s múkou), *mamaliga* (kyslá polievka), *puľenda* (uvarená kukuričná kaša), *mrván* (závin z kysnutého cesta), *vakaráč* (pagáč z poškrabaného cesta), *plameňík* (podemník), *komprde* (pirohy) a i.

Temer neznáma je už aj staršia terminológia odievania a obuvi, napr. *širie* (kabanica), *podouk* (ženská plátaná košela), *gecela* (sukňa), *vizitka* (blúzka), *kamašle* (sviatočné topánky), *kristuške* (drevené topánky s remencami), *hotoše* (kapce), *lapsáre* (ovinky) a pod.

Viacere nárečové názvy rastlín a chorôb sa nahradili spisovnými, ktoré sa však prispôbujú fonologickej štruktúre nárečia, napr. *babindux* — *materiná dúška*; *rebríňa* — *paprade*; *pernačka* — *pír*; *ohen* — *ruža*; *drobňice* — *kiahňe*; *hempore* — *lišaj*; *lámaňej* — *reyma*; *zavejta* — *oxrnutej* a i.

So zánikom zvyklostí a obyčajov vypadli zo slovníka dediny aj niektoré

názvy pre zábavy a radovánky, druhy individuálnych a spoločenských tancov, napr. *verbunk*, *barrahou* (tance podobné odzemku) a i.

Na hornom Poiplí ostávajú silné stopy po cudzích jazykoch ako výsledok blízkeho susedstva jazykov (vplyv jazyka na jazyk), kolonizačných prúdov a iných spoločenských a sociálnych príčin. Z pochopiteľných dôvodov sa celkom dobre zafixovala vo vedomí novohradských roľníkov najmä maďarská poľnohospodárska terminológia. V minulosti odchádzali Novohradčania na sezónne (žatevné) práce až na Dolnú zem, ďalej chodievali na jarmoky do Budapešti, alebo vozili na maďarské dediny dosky, ovocie a predávali ho tam za obilie. Tieto a iné okolnosti spôsobili, že ľud Gemera a Novohradu prevzal do svojej slovnej zásoby množstvo maďarizmov,² a to jednak z ľudovej maďarčiny, resp. maďarizmy spisovné, ktoré sa postupne adaptovali fonologickému systému juhostredoslovenských nárečí. Tak aj v ipelskom dialekte nachádzame popri nespisovných maďarských jazykových prvkoch (*bugár*, *bujdovati*, *čatlóu*, *čakvár*, *đenglavei*, *hašlóu*, *pintoš* a i.) veľké množstvo slov zo spisovnej maďarčiny, ktoré sa stali trvalou súčasťou domácej slovnej zásoby, napr. *bičok* (bicska), *báči*, *báta* (bácsi, bátya), *cifrovati sa* (cifrázni), *čiga* (csiga), *čapáš* (csapás), *fogaš* (fogas), *forgóu* (forgó), *góla* (gólya), *geregiňa* (görög), *hintóu* (hintó), *hajóu* (hajó), *juhás* (juhász), *kátaľovati sa* (kételkedni), *kapča* (kapocs), *moržovati* (morzsolni), *ňaklóu* (nyakló), *padláš* (padlás), *pilangóu* (pillangó), *rís* (rész), *rakáš* (kőrakás), *saťor* (szatyor), *šarač* (sereg), *takaróu* (takaró), *vágáš* (vágás), *začapiti* (becsapni), *žačkóu* (zacsκό) a i.

Popri najpočetnejších maďarizmoch sú to ďalej nemecké elementy,³ ktoré prenikali s nemeckou kolonizáciou banských miest na stredné Slovensko, odkiaľ sa šírili expanzívne aj do južných oblastí. Okrem toho do r. 1867 v starom Rakúsko — Uhorsku nemčina ako úradný jazyk ľahko prenikala aj do slovnej zásoby inonárodných etnických celkov. Prevažnú časť prevzatých slov — germanizmov tvorí terminologická slovná zásoba, prispôsobená opäť hláskoslovnej štruktúre ipelského nárečia, napr. *abrixťovati* (abrichten), *apatikár* (Apoteker), *baxta* (Wacht), *colštok* (Zollstock), *cúk* (Zug), *drankati* (drängen), *dučati* (ducken), *feršlók* (Verschlag), *fruštík* (Frühstück), *gang* (Gang), *glajxati* (gleich), *hozuntrágle* (Hosenträger), *huckati* (hetzen), *krenkovati sa* (sich kränken), *krampla* (Krampe), *lojtra* (Leiter), *luft* (Luft), *muštrovati* (mustern), *murpank* (Mauerbank), *pucovati* (putzen), *rixťovati* (richten), *ričel* (Riegel), *štanga* (Stange), *šťaťirovati sa* (stafieren), *traxťovati* (traktieren), *štampel* (Stempel), *šimrikovati* (schimmern), *vartovati* (warten), *veksľovati* (wechseln), *zgrajfnúti* (ergreifen), *zať* (Saft) a i. Okrem nich sa držia v nárečí

² V gemerských nárečiach ich podrobnejšie sledoval J. Szabó v článku *Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri*, *Linguistica slovacica* I/II, 1939/40, str. 183—88;

³ Nad pôvodom viacerých sa zamýšľal najmä S. Czambel v knihe *Slováci a ich reč*, Budapešť 1903, str. 142 a n.;

rôzne zastarané slová, ako *kriskindel* (vianočný dar), *škripta* (písanka), *šticovati*, *hajcovati*, *šprajcovati sa* a pod.

V ipelskom nárečí sa dobre udomácnili aj niektoré biblicizmy,⁴ napr. *ňítrnosti*, *majíci*, *dúverne*, *zretedlne*, *delací den*, *vislišána žados*, *zdejší* a i., a takisto valašské slová⁵, ako *kulastra*, *kuňkár*, *perť*, *podišar*, *pokrovec*, *puřina*, *toparka* ap.; okrem toho lexikálne turcizmy,⁶ ktoré prešli do nárečia maďarským prostredníctvom, napr. *kaftan*, *kantár*, *kepen*, *hambár*, *taliga*, *topor* a i. Známe je aj slovo *findža* vo význame šálka (*Findža to je takí malej hrnčok. To pozodí ažda ot Ťurka* — Turičky).

Pravda, o používaní prevzatých a vôbec zastaraných slov možno hovoriť len v súvislosti s lexikou troch generácií. Je evidentné, že najlepšie zachováva tieto prvky najstaršia generácia (nad 60 rokov), ktorá si ich udržiava v aktívnej slovnej zásobe. Popri lexikálnych dialektizmoch a originálnych gramatických výrazoch (*deixati*, *kislej ocet*, *smútno dítá*, *ženci kosej*, *teřce pele*, *páda děš* — *jej*, *me*, *tót*, *drěu*, *ló*, *ľeban*, *tode ap.*) častejšie používa ináč zriedkavé, ako *kadlub* (obruba v studničke), *xasen* (osoh), *xilavej* (človek, ktorý chodí so sklonenou hlavou), *zámlatne* (tvrdohlavý), *zván* (kus, hruda, napr. zlata, soli), *jěžňiti sa* (sužovať, trápiť sa), *šurec* (reťaz), *pekěpiti* (ukázať) a i. Najmladšia generácia (do 30 rokov) stiera už vo svojej reči charakteristické znaky rodného nárečia a lexika uvedeného typu je pre ňu takmer neznáma. Prevláda u nej tendencia osvojiť si a používať aj v bežnom styku spisovný jazyk? Do slovnej zásoby najmladšej generácie preniká množstvo neologizmov (často slangového charakteru), ktoré naopak nepoznajú najstarší ľudia (*roštenka*, *sako*, *kaliopky*, *španovky*, *charleston*, *poloněza*, *twist*, *nervák*, *to je čislo!* a i.). Stredná generácia (30—60 rokov) tvorí akýsi generačný jazykový konglomerát. V zhode s najstaršou generáciou dobre zachováva gramatickú štruktúru nárečia a na druhej strane, i keď mnohé zastarané slová nepoužíva, predsa si ich udržiava v pasívnej slovnej zásobe. Príslušníci tejto generácie vedeli napr. vysvetliť sémantiku slov *kadlub*, *kontegnácija*, *perť*, *skěpa*, *veksla* a i., a to aj napriek tomu, že ich nepoužívajú. Túto generáciu jazykovo ovplyvňuje aj najmladšia generácia v tom, že preberá od nej nové slová v takej miere, ako prichádzajú s rozvojom spoločenského a kultúrneho života. Celkove sa ukazuje, že stredná generácia má bohatú slovnú zásobu, rečove je dobre ustálená a v jej slovnej zásobe sa koncentrujú stabilné jazykové prostriedky. Oproti dvom starším najmladšia generácia zas používa prevzaté slová v minimálnom rozsahu,

⁴ Pozri aj E. Jóna, *Príspevok k otázke takzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera*, SMS XIV, 1936, 131—140 a najnovšie E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, str. 285;

⁵ Mnoho nových valašských termínov priniesla štúdia A. Habovštiaka *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia*, Jazykovedný časopis XIII, 1962, str. 8 a n.;

⁶ Podrobnejšie sa nimi zaoberá V. Blanár, *Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine*, Jazykovedný časopis XIII, 1962, 76—87.

aj to len tie, ktoré sa stali trvalou súčasťou nárečia (*báči, padláš, colštok, fruštík, gang, pucovaťi* a i.).

Progresívne tendencie vo vývoji nárečovej lexiky sa prejavujú najmä v rozličných postupoch rozširovania slovnéj zásoby. Pravda, slovná zásoba nárečia sa mení pomalšie ako slovná zásoba spisovného jazyka, čo zaiste súvisí s jednoduchšími potrebami vyjadrovania. Napriek tomu sa v nárečí objavujú nové slová s rôznymi derivátmi, ktoré dostávajú nové významy, ďalej sa preberajú cudzie slová, iné zas rozširujú základný význam o ďalšie (*mašina* = 1. šporák, 2. mlátačka, 3. šijací stroj, 4. lokomotíva, 5. elektrický motor, 6. zápalka) a pod. Nové názvy prenikajú zo spisovného jazyka, sú to najmä dôležité pomenovania nových skutočností, ktoré tvoria základnú zložku každodenného života na dedine, napr. terminológia súvisiaca s poľnohospodárskou výrobou.

Viacero slov sa vzťahuje k jednotným roľníckym družstvám, ich organizačnej štruktúre, riadeniu, organizácii práce ap. (*prípravnej výbor, pokusné drustvo, celoobecné drustvo, ednotné roľnícko drustvo*). Práca na družstve je špecializovaná a zabezpečujú ju jednotliví funkcionári a pracovníci (*preceda, agronóm, zootexnik, skupinár, traktorista, mexaňik, krmič, dojička* a i.).

Jednotné roľnícke družstvo je zložitá organizácia skladajúca sa z rozličných hospodárskych jednotiek, objektov (*brigádno stredisko, vivotovó stredisko, kurín — slepáče, farma, svinčérňa — ošpárňa, pastérňa, požárna zbrojňica — hasická búda, sušérňa, sepárňa* atď.).

K plánovaniu a organizácii družstevnej práce prináležia pomenovania, ako *vivotovó plán, finančne plán, pracovná ednotka, doplatke, preplatke, prémije, naplánovaťi, produkovaťi, splniťi (prekročiťi, nedodržaťi) plán* a pod.

Družstevná výroba je mechanizovaná a založená na modernej agrotechnike, s čím súvisí aj rozvoj slovníka. Používajú sa nové slová na označenie poľnohospodárskych strojov a ich častí, napr. *kombajn, pásák, samoväs, aytomatka, diskové bráne, kultivátor, agregát, lanová turbína* ap. Mechanizácia poľnohospodárskych prác priniesla celý rad špecializácií na obsluhu strojov, ktoré boli v minulosti na dedine neznáme (*kombajner, mexaňizátor, brigadir* a i.).

S agrotechnikou sú spojené termíny, ako *agrotexňika, krmovinová základňa, fosfát, superfosfát, Tomasová múčka, meliorácia, kultivácia, reneta, bosková, pastorňica, parížanka, pinzgauka, sánska koza* atď. Družstevné hospodárenie je späté s novými formami spoločenského a politického života. Viacero politických termínov prešlo do vedomia ľudí prostredníctvom rozhlasu, tlače, schôdzí ap. Tak sa aj na dedine zaužívali slová, ako *plénum, rezolúcija, diskusija, aktív, referát* a i. Aktívna účasť dedinského obyvateľstva v politickom a štátnom živote krajiny spôsobila frekvenciu slov *poslaňec, aktivista, agitátor, propagátor, inštruktor, delegát, kandidát* a pod. Spolu s ekonomickým rozvojom družstevného roľníctva rastie aj jeho kultúrna úroveň. V slovníku dediny sa zjavujú slová označujúce rôzne druhy vzdelávacích inštitúcií, kultúrnych

ustanovizní, napr. *drusteuná škola práce, osvetová beseda, agronomickó (zootex-
ničká) školeňe*; *matura, materská škólka*; ďalej rôzne medicínálne termíny, ako
ambulancija, sanatórijum, prevencija, infarkt a i. Vôbec ťažko je vyčísliť slová,
ktoré prenikli na dedinu zo spisovného jazyka; je ich nezrátateľné množstvo,
pretože sú spojené s celkovým životom roľníka v dnešnej spoločnosti (*ini-
ciatívne, konkrétne, reálne, metóda, fakt, seriózne* atď.).

Zaujímavá je aj syntaktická stránka prejavu družstevníka, pretože je blízka
jazyku dedinskej inteligencie, napr. *mrzí ma tá okolnos — dau mu aj na skúški
fleka — člen odhádnjej komisije klasifikačnej pri statku — poznau šetko do detajlu
— mnoho faktou jesto — viprodukovali metricí cent lanu — fizicki sa o volačo
pričiniiti* atď.

Osvojenie si nových slov a posunutie vyjadrovacích schopností do intelek-
tualizovanej roviny je proces postupný, zviazaný s technickou a kultúrnou
revolúciou na dedine. Nové slová sa neujali automaticky, ale v takej miere,
ako sa stavala dedina k všetkým novotám. Teda neologizmy boli najprv sú-
časťou pasívnej slovnej zásoby, až neskôr sa objavili v aktívnom slovníku
dedinského človeka.

Pre jazyk dnešnej dediny je ďalej príznačná univerbizácia termínov, napr.
rastlinár = vedúci rastlinnej výroby; *komunál* = komunálny podnik; *briga-
dir* = vedúci brigádneho strediska; *pásák* = pásový traktor ap. Značky
a značkové slová prenikajú do slovnej zásoby nárečia pomaly, aj to spravidla
len tie najfrekvencovanejšie (MNV — *emenvé*, ČSM — *čezem*, STS — *estées*
ap.). V združených pomenovaniach sa najčastejšie používa iba ich jadro,
napr. *drustvo* (jednotné roľnícke družstvo), *úradouňa* (budova MNV) a i. Pri
predajniach, obchodoch sa obyčajne neujímajú nové názvy (Jednota, Zdroj),
ale sa naďalej používajú pomenovania podľa bývalých majiteľov, napr.
u Korimou, u Ďebnára, do Štíglou (alebo jednoducho *do sklepu, do krčme*) ap.

Najarchaickejšou, ale produktívnou vrstvou nárečovej slovnej zásoby sú
nesporne emocionálne výrazy, vyjadrujúce citové prejavy, fyzický stav
a pocity človeka. Časté sú slovesá expresívneho charakteru (v nárečí nie raz
chápané ako bezpríznakové), napr. *zošmariti s funkcie*; *zabasnúti* (zavrieť
niekoho); *dučati* (sedieť a neprehovoriť slova); ďalej sú to slovesá so zosilneným
významom, ako *uvariti volakoho* (prehovoriť niekoho); *nažgati sa* (veľa sa
najesť); okrem týchto slovesá so zvukomalebným základom, napr. *bágati sa*
(v blate); *brblati* (nezrozumiteľne vyslovovať). Nie sú zriedkavé adjektíva,
ktorými podávateľ vyjadruje svoj postoj ku skutočnosti, ako *namosúrenei*,
napaprčenei (nahnevany), *zámlatnei* (tvrdohlavý) a i. Citový prízvuk majú aj
substantíva (*brbloš, flokán, ozenbux, kida, gebra* ap.).

Emocionálno—expresívnu funkciu majú často frazeologické jednotky.
Obyčajne sú stálym výrazom rôznych emócií a charakteristických vzťahov
k predmetu. Typické sú najmä rôzne a) ustálené zvolacie zvraty s výraznou

zvolacou intonáciou, napr. *do čerta aj s takou robotou!* — *čerta stareho, ňi peňaze!* — ďalej sú to rozličné priania, privítania a pozdravy, ako *pánboy osláu aix prax* — *nag mu je zen laxká*; patria sem aj zaklínania, hanlivé výrazy a nadávky, napr. *bodaj šiblo (uđerelo) do tebe!* — *šlak ta trafeu!* — *hron ta zabeu!* — *nag ho zen višmari!* — *bason ti slávu večnú!* — *xojte do ňevole!* atď.;

b) stereotypné oslovenia: *duša mojej*, *holúbok mój*, *lidei boží* a i.;

c) zdvorilostné formuly: *preboha vás prosin*, *pekňe prepeťan*, *prosin za otpušteňej* ap.;

d) tautologické spojenia: *somár somáron bou aj bude*, *pozáběl pozabei*, *kón aj s koňom bohoven* a i. Okrem množstva expresívnych typov časté sú aj eufemistické zvraty: *mati pot kalapon*, *mládenčouk* — *doučok* (= králik cine-ráriolistý), *svitáti v brixu*; ďalej disfemické: *plěsti edno čez druhó*; hyperbolické: *kixnúti do trex vrxoň*, *sto stréu ti do mafera*, *lidu aňi maku*, *křížon slame ňepreložiti čez den*; nakoniec ironické-a sarkastické výrazy: *beti směšňe od hladu*, *zostáti na labe* (= bez peňazí), *nahati volaž naverímboha*, *bežati aňi z nasolenen zatkon*, *zváti nohe na pleceň*, *ňevestu skvačiti s klinčoka* a i. O človekovi, ktorý v práci iba postáva často počuť ironickú narážku *žebe si sa ňepretrhoň* — *ale máš pore dne mozole* — *žebe si jamu ňevistáň* — *aňi na slanú vodu ňezarobiš* a pod. Niekedy ide v takýchto prípadoch o priame invektívy, napr. *Te darebák, aňi jesti ňezaslúžiš za takú robotu!* — *Nahaj tak, obe ruke máš klavei!* *Xoj (uđi) het, ňešmoxci sa tu aspon!* atď. Takéto prejavy nešpokojnosti oprávené najmä z hľadiska morálky pracujúceho človeka často prechádzajú v oblasti silnej expresivity až do vulgárnosti. Niektoré prípady môžu byť motivované aj ňažkou fyzickou prácou roľníka.

K reliktným, no stále živým útvarom patria výrazy označujúce pojmy a vzťahy súvisiace s rôznymi okolnosťami deňa, najmä času, napr. *v noci čez dvanáctu* (t. j. o polnoci), *furton furt molestujete* (ustavične otravujete) a i.

V nárečí sa lepšie držia domáce výrazy oproti synonymným výrazom spisovným, pretože sú sémanticky priezračnejšie a výstižnejšie, napr. *černica* — ostružina; *srěň* — inovať (primrznutý povrch snehu) a i.

*

V článku sme sa usilovali poukázať na niektoré vývinové tendencie v lexike ipelského nárečia, pričom sme sledovali obojstranný proces, t. j. ústup starých i prenikanie nových slov do nárečia. Nie vždy so zánikom istej reálie sa stráca aj slovo, pretože dlho pretrváva v tej istej alebo inej pomenovacej funkcii, najmä vo frazeologických jednotkách. Pri analýze nárečových lexikálnych javov treba nutne počítať s generačnými rozdielmi, čo sa markantne prejavuje v používaní archaických lexikálnych dialektizmov, prevzatých slov i neologizmov. Okrem toho pozoruhodnú vrstvu z vývinového hľadiska (stability i pro-

duktivnosti) tvoria slová emocionálneho charakteru, ako aj výrazy, ktoré sú významove výstižnejšie ako sémanticky identické synonymické výrazy spisovné. Na používanie určitých nárečových prvkov má veľký vplyv aj tematické zameranie prejavu, ďalej podmienky za ktorých prejav prebieha a osobný vzťah hovoriaceho k realite. Prenikanie nových slov nárečovú lexiku nielen obohacuje, ale nesporne aj zužuje jej jednotlivé vrstvy.

ZUR ENTWICKLUNG DES WORTSCHATZES IN DER IPEL-MUNDART

Zusammenfassung

In dem Artikel wird auf einige Entwicklungstendenzen in der Lexik der Ipel-Mundart hingewiesen, wobei der beiderseitige Prozess verfolgt wird, d. h. Rückzug von den alten und Eindringen der neuen Wörter in die Mundart. Mit dem Untergang der bestimmten Realien verliert sich nicht immer auch das Wort, da dieses lange in derselben oder in einer anderen Benennungsfunktion, besonders in den phraseologischen Einheiten, weiterlebt.

Bei der Analyse der mundartlichen lexikalischen Erscheinungen muss man dringend mit den Generationsunterschieden rechnen, was sich in der Benützung von archaischen lexikalischen Dialektismen im Gebrauch von entlehnten Wörtern und Neologismen auffallend äussert. Ausserdem, was den Entwicklungsstandpunkt betrifft (aus dem Standpunkt der Stabilität und der Produktivität), eine beachtenswerte Achicht bilden die Wörter emotionalen Charakters, sowie auch die Ausdrücke, die hinsichtlich der Bedeutung zutreffender sind als die semantisch identischen synonymischen Ausdrücke der Schriftsprache.

Der Gebrauch der bestimmten mundartlichen Elemente wird stark durch die thematische Einstellung der Äusserung beeinflusst. Er ist von der persönlichen Beziehung des Sprechenden zu der Realität und von den Bedingungen, unter welchen die Äusserung verläuft, abhängig.

Durch das Eindringen der neuen Wörter wird nicht nur die mundartliche Lexik bereichert, sondern es werden auch deren einige Schichten unstreitig verengert.

ZASTARANÉ A ZASTARÁVAJÚCE PRVKY V SEVEROŠARIŠSKOM NÁREČÍ

FERDINAND BUFFA

1. Tak ako v jazyku vôbec, tak aj v nárečí (pričom máme na mysli nárečia v zmysle zemepisnom) je pohyb: isté prvky v ňom sú stálejšie, iné sa menia, zastarávajú a postupne vychádzajú z používania alebo prichádzajú doň nové prvky, ktoré sa spočiatku používajú zriedkavejšie, no neskôr mnohé z nich sa v ňom udomácnia natrvalo. Takýto pohyb závisí od mnohých, väčšinou mimojazykových momentov. Za najdôležitejšie tu pokladáme spoločenské zmeny zasahujúce aj dedinský život (zanechávanie starých a zavedenie nových funkcií a inštitúcií a s ním obyčajne aj ich pomenovaní a pod.), ďalej zmeny v spôsobe života s postupujúcou civilizáciou (nepoužívanie nepotrebných náradí, krojov a pod. a s nimi aj ich názvov), zvýšený styk domácich ľudí s príslušníkmi iných, odlišných nárečí a stále častejšie príležitosti stretávania sa so spisovným jazykom aj v tých najodľahlejších dedinách všetkých periférnych nárečí, kde ešte donedávna spisovný jazyk prenikal pomerne veľmi zriedkavo; posledný moment súvisiaci s rozšírenými možnosťami styku (cestovanie, rozhlas, tlač a pod.) vplýva najmä na zanikanie nárečových zvláštností — zvlášte gramatických — obmedzených na menšiu oblasť a hodne odlišných od okolia a na rýchle prijímanie nových prvkov najmä v slovníku. Nazdávame sa, že uvedené zmeny, ktoré súvisia so zanikaním rozdielov medzi mestom a dedinou, a ktoré sa budú stále zväčšovať, povedú postupne k vyrovnávaniu sa nárečových diferencií, a to najmä takých, ktoré sú výraznejšie a sú obmedzené na menšie územie.

2. V našom príspevku si všimneme zanikanie istých prvkov v severošarišskom nárečí obce Dlhá Lúka (ktorej celkový opis podávame v práci *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953). Pritom za zanikajúce pokladáme také nárečové javy (slová, formy a pod.), ktoré sú používateľom uvedeného nárečia strednej generácie ešte známe, ale ich už bežne nepoužívajú alebo sa im v istých situáciách, v istých nárečových prejavoch vyhýbajú. V pravom slova zmysle síce za zastarané treba pokladať predovšetkým tie nárečové fakty, ktoré sa prestávajú alebo už prestali používať v bežnom nárečovom prejave v domácom prostredí medzi príslušníkmi toho istého nárečia medzi sebou. Jednako za veľmi poučné pokladáme aj to, že isté prvky človek hovoriaci

len nárečím v sebe potláča v rozhovore s nositeľom iného, odlišného nárečia, pričom obaja vedome hovoria nárečím, teda ani sa nesnažia hovoriť spisovne. Ako uvidíme neskôr, ide tu o potláčanie takých prvkov, ktoré sú obmedzené na menšiu oblasť a značne odlišné od okolitých nárečí. Takýchto prvkov v okrajovom severošarišskom dlholúckom nárečí je pomerne hodne. O ich dnešnej zastaranosti možno hovoriť len s rezervou, viac perspektívne ako z prísne súčasného hľadiska; skôr by sme ich mali nazvať prvkami zastarávajúcimi, pretože len mladšia generácia, najmä tí z nich, ktorí pracujú mimo dediny, ich postupne opúšťa, i to predovšetkým v reči s príslušníkmi iných nárečí alebo medzi sebou; doma s rodičmi väčšinou hovoria „čistým“ pôvodným nárečím. Takto môžeme rukolapne sledovať veľmi živý pohyb v tomto okrajovom nárečí a jeho ďalšie vývinové tendencie, z čoho možno vyvodiť aj isté všeobecnejšie uzávery.

Za dôležité pokladáme ešte pripomenúť, že dlholúcke nárečie spolu s nárečím ďalších troch severne od Dlhej Lúky položených obcí (Zborov, Smilno, Stebnícka Huta) tvorí veľmi svojrázny jazykový polostrov šarišských nárečí severne od Bardejova v oblasti ukrajinských nárečí. Pritom donedávna čisto roľnícka obec Dlhá Lúka je len necelých päť kilometrov vzdialená od okresného mesta Bardejova, kam v poslednom čase dochádza do práce väčšina mladých ľudí z dediny. Dá sa očakávať, že v najbližšej budúcnosti momenty spomínané na začiatku tejto práce značne urýchlia likvidáciu zvláštností uvedeného okrajového nárečia.

3. Je všeobecne známy fakt, že najčastejšie zmeny v jazyku sú v jeho slovníku. Aj zanikanie istých prvkov sa najevidentnejšie dá sledovať v spomínanom nárečí práve v slovníku. Pritom za zastarané tu pokladáme také lexikálne jednotky, ktoré sú ešte v pasívnom povedomí používateľov tohto nárečia (najmä príslušníci staršej generácie tieto slová poznajú, rozumejú im), ale bežne sa už nepoužívajú. Najčastejším dôvodom takéhoto zanikania slova je fakt, že ním pomenovaná reália sa prestala používať, zanikla. A tak s predmetom alebo s istým javom, ktorý zanikol, zaniká aj jeho pomenovanie. Badať to najmä u príslušníkov mladšej generácie, ktorá s uvedenými reáliami už ani neprišla priamo do styku. Možno teda očakávať, že po smrti generácie, ktorá ešte spomínané, dnes už neupotrebované veci používala, ostanú názvy týchto vecí u ďalšej generácie známe len z počutia; pri ďalších pokoleniach upadnú takéto slová úplne do zabudnutia, ako už toľko doteraz zabudnutých názvov rozličných starých reálií a pojmov.

Dnes sa už nepoužívajú napríklad mnohé tituly a názvy osôb súvisiace so starým spoločenským zriadením a životom, ako napríklad tituly typu *vicišpan*, *orsacki*, *pan veľkomožni* a pod., ktoré ešte používala staršia generácia za býv. Rakúsko-uhorskej monarchie, ďalej pomenovania osôb podľa istých funkcií alebo činností, ako napr. *biroš* (býv. obecný sluha), *bojtar* (býv. obecný pastier),

gmiňak (člen gminy, t. j. niekdajšej obecnej rady), *cegmister* (predstavený cechu — náboženského združenia), *kušňir* (kožušník), *cekvester* (exekútor), *dragoňir* (jazdec pri vojsku), *jager* (polovník), *mličar*, *mličarka* (ten, kto nosil mlieko na predaj do mesta) a iné podobné pomenovania osôb vykonávajúcich isté činnosti alebo zastávajúcich isté funkcie, ktoré dnes už zanikli.

Podobne dnes tu už zanikli ľudové kroje a niektoré staré oblečenia a spolu s nimi upadajú do zabudnutia aj názvy ich rozličných súčiastok, ako je napr. *bekeš* (druh vrchného kabáta), *čuha* (druh peleríny zo súkna), *serdak* (kožuštek bez rukávov), *kapce* (čizmy z ovčej vlny), *čeres* (široký mužský opasok), *oberštemi* (horná časť číziem), *petinek* (druh čipky), *oblanka* (ozdobná obruba nohavíc) a pod.

Rovnako zanikajú názvy rozličných, dnes už nepoužívaných starých zariadení, strojov, povozov a pod., napr. *kadlub* (jama na zrno), *kolaska*, *teľiški* (druhy vozíkov), *poľeň* (drúčky nad dverami na odkladanie rozličných vecí), *jaščík* (drevená nádobka na tvaroh pre pastiera), *mlinek* (zariadenie na ručné mletie zrna), *foľuš* (zariadenie na vodný pohon), *grifel* (staré písadlo), *arišton* (hracia skrinka), *brička* (druh povozu), *drajfus* (trojnožka) a pod.

Sem možno zaradiť aj názvy dnes už neaktuálnych častí dediny alebo stavieb pomenovaných podľa svojich funkcií, napr. *blích* (miesto, kde sa bielilo plátno), *ubor* (majerová časť dediny), *alaš* (zájazdový hostinec) a pod., ďalej názvy niektorých látok, jedál a pod., napr. *makuv* (zvyšok po prešovaní ľanového oleja), *olij* (olej z konopného semena), *merinda* (jedlo pre pastiera na pole) a pod., názvy starých mier a peňažných jednotiek, napr. *šuch* (33 cm), *rif* (75 cm), *dudek* (2 grajciare), *grajcar*, *stufka* (stovka) a pod.

Zánik slov tejto skupiny bol motivovaný zánikom reálií, ktoré tieto slová pomenúvali. Takýto zánik slov je prirodzený. Je pozoruhodné, že väčšinou tu ide o slová cudzieho pôvodu, najmä nemeckého a maďarského.

4. Veľmi zaujímavá je tá skupina dnes už zastaraných, teda bežne už nepoužívaných názvov, ktoré teraz nahradili iné, všeobecne používané slová. Ide tu teda o to, že samotné reálie sa nezmenili, no zmenilo sa ich pomenovanie. Takéto zmeny sú odrazom iných zmien, ktoré sa stali obyčajne u používateľa nárečia, a to spravidla v jeho zmenenom vzťahu k veciam, ktoré sa spomínajú nými názvami pomenúvajú. Tak napríklad sa nám zdá, že pri mnohých veciach v uvedenom nárečí sa zmenil názov z toho dôvodu, že tieto veci sa začali v novších časoch viac používať a tak s väčšou používanosťou prenikol do tohto nárečia aj spisovný názov, ktorý ako spravidla významovo priezračnejší vytlačil menej zaužívaný nepriezračný starší názov obyčajne cudzieho pôvodu. Z takéhoto dôvodu, zdá sa, vymenil novší názov *holič* staršie pomenovanie „balvir“ (niekedy známy len z počutia, lebo pôvodne v dedine strihalo niekoľko šikovnejších chlapov; *holič* v dedine ani dnes síce nie je, ale dnes sa už chlapi chodia strihať k holičovi do mesta), *listek* (popri zriedkavejšom *kartka*) vyme-

nil starší názov „tiket“ (lebo dnes sa oveľa viac cestuje, kým niekedy to bolo zriedkavosťou); podobne *spjatoční lístek* zastúpil staršie pomenovanie „returka“, *staňica* nahradila staršie „štacijon“, *železnica* je namiesto staršieho „mašina“, *nabitek* vymenil starší názov „meble“, *pisanka* je za staršie „škripta“, *číslo* za staršie „lúmero“, *autobus* nahradil staršie pomenovanie „motor“, *kolek* staršie „štempel“, *dovoľenka* je za staršie „urlab“ a pod. Niekedy však pôvodný domáci názov aj napriek svojej priesračnosti bol vymenený novým názvom zhodným alebo bližším k spisovnej podobe, napríklad starší názov *dražni pan* vymenil novší *cezmajster* (< cestmajster), podobne staršie *purdivužik* vymenil (azda pre jeho prvú, silno expresívnu časť) novší *motorcigel* (najnovšie *motorka*), za staršie *kuľki* sa novšie používalo *piturki* a najnovšie už len *tabletki* a pod.

V iných prípadoch, zdá sa, rozhodol predovšetkým moment väčšej zrozumiteľnosti, napríklad pri slovách *mloda*, *mlodi* za staršie „bralta“, „braltin“, *braterstvo* namiesto staršieho „cech“ (náboženské združenie), *vesele* namiesto staršieho „svadzba“, *sud* namiesto staršieho „štajirant“ a vari aj v prípade slova *draška*, ktoré vytlačilo staršie domáce pomenovanie „pešník“ a „sciška“. V poslednom prípade možno ide o staré synonymá (*draška* — *sciška* — *pešník*), z ktorých zvíťazil názov *draška*, lebo mal oporu v pomenovaní *draha* (cesta) ako jeho deminutívna forma. Je však možné aj to, že uvedená trojica pomenovaní (*draška* — *sciška* — *pešník*) sa niekedy azda rozlišovala podľa druhu „chodníka“ (či išlo o poľný alebo lesný chodník, či bol na rovine alebo vo vyšších horských polohách, či po ňom chodili ľudia alebo zver a pod.), na čo sa dnes už úplne zabudlo.

Menej jasná motivácia je pri zastarávaní takých prevzatých slov, ktoré nahradili iné slová tiež nedomáceho pôvodu, ako je napr. *trapi* namiesto staršieho „garadiče“ (schody), *hoscec* za staršie „rimatus“ (reuma), *trebič* namiesto staršieho „konič“ (ďateľina), *kuker* za staršie „rešpektivo“ (ďalekohľad) a pod. Pri slove *taška* za staršie „paktaška“ (aktovka) ide azda o zjednodušenie z úsporných dôvodov, podobne ako v slove *kaša* namiesto staršej podoby „riskáša“ (ryža) a v prípade *rura* za staršie „bradrura“ (trúba v peci). Slovo *muzikanci* nahradilo staršie „banda“ zaiste aj preto, že pre slovo *banda* ostal ako hlavný význam „zberba, čvarga“. Vžitie sa slova *heler* namiesto staršieho „grajcar“ a ešte staršieho „filer“ zrejme súvisí s oficiálnym pomenovaním novej meny, ktorá vymenila staršiu. (Pritom slová *grajcar* a *filer* ešte doteraz ostávajú v používaní v istých ustálených spojeniach typu „ňimam aňi grajcara“ alebo „ňimam aňi filera“ a pod.)

Zmeny v slovníku tohto druhu, t. j. nahrádzanie jedných slov inými slovami, jednoznačne a presvedčivo ilustrujú, že aj v nárečovom slovníku je pohyb, lebo isté prvky v ňom ako zastarané ustupujú novším jednotkám, ktoré ich nahrádzajú. Takáto výmena názvov sa, prirodzene, nedeje naraz; istý čas

jestvujú takéto pomenovania — staršie i mladšie — vedľa seba, pričom mladšie sa postupne čoraz častejšie používajú, kým staršie názvy sa stávajú zriedkavejšími, zastarávajú, takže napríklad spomínané názvy charakterizované ako zastarané sa v dlholúckom nárečí vyskytujú už len ojedinele u príslušníkov najstaršej generácie. Dá sa očakávať, že s pominutím sa týchto ľudí vyjdú uvedené názvy z používania a neskôr zapadnú do úplného zabudnutia.

5. Pozornosť si zasluhujú aj také staršie zanikajúce formy, od ktorých sa líšia ich novšie varianty istou slovotvornou „úpravou“ čiže zmenou pôvodného zakončenia slova. Väčšinou sa to týka prevzatých slov, teda slov cudzieho pôvodu, ktoré v tomto nárečí stratili svoje nezvyčajné pôvodné zakončenie, najmä ak ono nemalo oporu v celoslovenskej, príp. spisovnej forme. Takto napríklad staršie podoby „juni“, „juli“ vystriedali novšie znenia *jun*, *jul*, namiesto staršieho „natariuš“ sa v poslednom čase — pokiaľ ešte táto funkcia bola — používala podoba *notar* (popri zriedkavejšej *natar*), staršiu formu „komedijaš“ vystriedala novšia *komediant*, namiesto „valcer“ sa dnes už hovorí len *valčík*, namiesto „muzijon“ je len *muzeum* a namiesto „atres“ sa stále častejšie používa forma *atresa*.

Podobne už len v reči najstaršej generácie možno sa ešte stretnúť s takými podobami ako je napr. „Poľšča“, „Rusija“, „Maďare“, „Talijanska“ a pod., pretože čoraz všeobecnejšími sa stávajú podoby *Poľsko*, *Rusko*, *Maďarsko*, *Talijaňsko* a pod.

Postupne zanikajú aj také formy, ako napr. „šubeň“, ktoré zastúpila forma *šibeňica*, podobne formu „pastuch“ vystriedala podoba *pastir*, namiesto „krasc“ stále častejšie počuť formu *kradnuc* a zriedkavejšou sa stáva aj krátka podoba „bric“ (používaná tuná aj v prívlastku, napr. *taki bric človek* a pod.) v prospech všeobecnej formy *britki* (škaredý) a pod.

Aj uvedené staršie slovotvorné varianty dožívajú v reči staršej generácie, i to len u niektorých ich konzervatívnejších nositeľov, kým mnohí z nich už používajú len podoby mladšie, ktoré sa už všeobecne uchytili len ako jediné v reči mladšej generácie, lebo sú bližšie podobe prevládajúcej v ostatných slovenských nárečiach. Niektoré z uvedených foriem (napr. *notariuš*, *muzion*, *Poľšča* a pod.) sa dnes často využívajú s istým štylistickým, spravidla humo-ristickým zámerom najmä u mladšej generácie.

6. Zaujímavé je sledovať aj ustupujúce hláskoslovné prvky v tomto nárečí. Aj tu badať tendenciu opúšťania svojráznych tunajších foriem obyčajne smerom k takým ich zneniam, ktoré prevládajú v ostatných slovenských nárečiach. Vidieť to na slovách cudzieho pôvodu, napr. *inteligentni* za staršie „enteligentni“, *komisija* za staršie „komešija“, *pošta* za staršie „počta“, *lampa* za staršie „lampa“, *mapa* za staršie „napa“, *ronkla* za staršie „runkla“ a pod., akq aj na domácich slovách, napr. *dzvere* za staršie „dzvire“, *ošem* za staršie „ušem“, *pondzelek* za staršie „pandzelek“, *murar* za staršie „mular“,

motefka za staršie „*mutefka*“, *rospor* za staršie „*rospur*“ (rázporok) a v slovách typu *hlupi* za staršie „*glupi*“, *prašic še* za staršie „*prošic še*“, *členki* za staršie „*člonki*“ a pod. Viaceré príklady tohto druhu ilustrujú tendenciu odstrániť nadmerný rozsah zmeny $\bar{o} > u$ a $\bar{e} > i$ v tomto nárečí v porovnaní s nárečím okolitých dedín (ide o prípady typu „*pelinek*“ = *pelenek*, „*šemiňec*“ = *šemeňec*, „*štvirtka*“ = *štvertka*, „*dzvire*“ = *dzvere*, „*spusob*“ = *sposob*, „*ušem*“ = *ošem*, „*rospur*“ = *rospor*, „*cundra*“ = *condra*, „*runkľa*“ = *ronkľa*, „*mutefka*“ = *motefka* a pod.).

Pozoruhodné je aj zanikanie zadnejších variantov samohlásky *i* (za pôv. *y* najmä po perniciach) a samohlásky *e* (najmä za pôv. τ tiež najmä po perniciach) a nahrádzanie ich normálnymi samohláskami *i*, *e* v prípadoch, ako napr. *bik*, *miš*, *ribi*, *plivac*, *chiža*, *bečka*, *striberni*, *veš* a pod.

Treba však upozorniť, že na rozdiel od lexikálnych archaizmov, ktoré sa uviedli na začiatku tejto práce a ktoré sa v uvedenom nárečí používajú už len veľmi zriedkavo, uvedené hláskoslovné archaizmy ešte v tomto jazyku žijú popri ich novších obmenách, pričom sú typické predovšetkým pre staršiu generáciu; mladší dávajú prednosť ich novším variantom. Pritom sú tu, pravda, rozličné individuálne zvláštnosti; viacerí starší ľudia napríklad vyslovujú niektoré novšie slová, ktoré sem prešli zo spisovného jazyka, s tvrdým *d*, *t*, napr. *divadlo*, *Bratislava* a pod. (hoci spoluhlásky *l*, *d* sa tuná v niektorých prevzatých slovách vyskytujú, napr. *koňta*, *betar* ap.), kým mladšia generácia takéto slová vyslovuje už zhodne s ich spisovným znením.

7. Medzi zastarávajúce prvky v spomínanom dlholúckom nárečí možno azda s istou rezervou započítať aj niektoré morfológické znaky, ktorým sa príslušníci tohto nárečia vedome vyhýbajú v reči s príslušníkmi iných nárečí, ktoré uvedené znaky nemajú. Ide tu o také špeciálne znaky, ktorými sa veľmi výrazne odlišuje toto nárečie od ostatných šarišských nárečí v Bardejovskom okrese. Táto odlišnosť, ako sme už spomínali, súvisí s okrajovou polohou nárečia Dlhej Lúky a severnejších troch šarišských obcí v obklúčení s obcami nárečove ukrajinskými. Príslušníci tohto nárečia, najmä chlapi, ktorí sa častejšie stykajú s príslušníkmi iných obcí, vycítili, že tieto prvky sú v rámci šarišských nárečí v nepatrnej menšine a väčšinou aj vzdialenejšie od paralelných spisovných podôb ako formy prevládajúce v ostatných šarišských nárečiach, preto v reči s cudzími ľuďmi sa im vyhýbajú. Toto vedomé nahrádzanie istých domácich prvkov inými prvkami z okolitých nárečí je však obmedzené len na styk s cudzími ľuďmi; používanie takýchto nedomácich foriem aj v styku s domácimi ľuďmi, t. j. s ľuďmi z tej istej dediny, je silno príznakové, charakteristické len pre niekoľkých jedincov, ktorí sa cítia „lepšími“ alebo ktorí chcú tým dokumentovať svoju „svetovosť“ (ktorí napríklad strávili dlhší čas mimo rodnej dediny, ďalej bohatší bývalí remeselníci, ktorí sa často stykajú s ľuďmi okolitých dedín a pod.). Nejde tu teda ešte v pravom slova zmysle

o zanikajúce prvky, lebo v domácom kontexte sa ešte držia veľmi dobre; ukazujú skôr cestu, ktorou sa bude uberať proces zastarávania aj niektorých gramatických znakov v tomto nárečí.

Týka sa to predovšetkým niektorých osobných koncoviek: namiesto koncovky *-u* v 1. os. sg. (ktorá tu prevláda pri všetkých slovesách okrem typu *volac* — *volam* a atematických sloviess) sa v spomínaných prípadoch používa všeobecne východoslovenská koncovka *-m* (ako v spisovnom jazyku), namiesto koncovky *-ma* v 1. os. pl. sa dáva koncovka *-me* a namiesto koncovky *-a* v 3. os. pl. sa dáva koncovka *-u* podľa ostatných východoslovenských nárečí. A takto namiesto *(ja) pujdu* — *(my) pujdzima* — *(oňi) pujda* sa pred cudzím človekom povie *(ja) pujdzem* — *(my) pujdzeme* — *(oňi) pujdu*, podobne namiesto *(ja) robju* — *(my) robima* — *(oňi) robja* sa povie *robim* — *robime* — *robju*, podobne namiesto *(ja) budu* — *(mi) budzima* — *(oňi) buda* sa povie *budzem* — *budzeme* — *buda* a pod.

Ďalej sa nahrádzajú tunajšie tvary pomocného slovesa prít. času: sg. 1. os. *jem* — 2. os. *ješ* — 3. os. *je*, pl. 1. os. *ma* — 2. os. *sce* — 3. os. *sa* podobami *som* — *ši* — *je* — *zme* — *sce* — *su* (teda skoro všetky okrem 3. os. sg. a 2. os. pl.) prevládajúcimi v šarišských nárečiach; a tak namiesto *tu jem* sa povie *tu som*, namiesto *dze ješ* sa povie *dze ši*, namiesto *tam sa* sa povie *tam su* a podobne, samozrejme, aj v minulom čase a v podmieňovacom spôsobe, napríklad namiesto *robil jem* sa povie *robil som*, namiesto *pošol bi ješ* sa povie *pošol by ši* a pod. Podobne namiesto infinitívu a tvarov min. času s korenným *i* pomocného slovesa (*bic*, *bil*) sa používajú v reči s cudzincom formy *buc*, *bul*, ktoré prevládajú vo východoslovenských nárečiach.

Pri substantívach ide predovšetkým o nahrádzanie tunajšej koncovky *-ach* v lok. pl. všetkých rodov koncovkou *-och* tiež vo všetkých rodoch, ako je to v ostatných východoslovenských nárečiach, teda napríklad domáca forma *o ženach* sa nahrádza formou *o ženoch*, namiesto *o chlopach* sa povie *o chlopochoch*, namiesto *o dzecach* sa povie *o dzecoch* a pod. Podobne sa nahrádza tunajšia koncovka *-uf* v gen. pl. najmä mužských substantív so silným prenikaním aj k iným rodom, koncovkou *-och*, používanou v ostatných východoslovenských nárečiach, napríklad namiesto *chlopuf* sa povie *chlopochoch*, namiesto *dzecuf* — *dzecoch*, namiesto *mestuf* — *mestoch*, namiesto *koscuuf* — *koscochoch* a pod.

Táto skupina morfológických prvkov, ktorých perspektíva je stať sa zastaranými, je pozoruhodná najmä tým, že na rozdiel od predchádzajúcich lexikálnych a hláskoslovných i slovotvorných prvkov, ktoré už zastarali a pri ktorých vývin ide obvyčajne smerom k spisovnej podobe, tuná často zastupujú pôvodnú domácu podobu formy všeobecné vo východoslovenských nárečiach, no často odlišné od spisovného jazyka (porov. koncovku 3. pl. *-u*, ďalej koncovku *-och* v gen. pl., nahrádzanie foriém *bic*, *bil* podobami *buc*, *bul* a pod.).

Ak by sa takéto a im podobné formy (t. j. formy rozšírené na väčšom jazykovom území, ale nezhodné so spisovnými) ujali aj v takýchto okrajových nárečiach, ako je naše, viedlo by to k vytvoreniu väčšej nárečovej jednotky (akéhosi interdialektu), v našom prípade k šarištine oveľa jednodiatejšej, ako je dnes. V takomto zmysle azda treba chápať postupujúcu nivelizáciu našich nárečí, teda smerom k vytváraniu väčších nárečových jednotiek zánikom najmä výraznejších, nápadnejších nárečových javov obmedzených na menšie jazykové územie. I keď vplyv spisovného jazyka sa bude zosilňovať aj na spomínané malé okrajové nárečia, zdá sa však, že na smer vývinu jednotlivých prvkov takýchto nárečí budú mať rozhodujúci vplyv formy väčších okolitých nárečových celkov, a to často bez ohľadu na ich vzťah k spisovnému jazyku.

8. Záverom sa pokúsime naše pozorovania zhrnúť a vyvodit' z nich všeobecnejšie uzávery. Z nášho materiálu totiž jednoznačne vyplýva, že aj v dnešných nárečiach isté prvky zastarávajú, čo sa veľmi výrazne javí najmä v malých nárečových jednotkách zvlášte okrajových nárečí, ktoré sa hodne líšia od nárečí prevládajúcich na väčšej susednej oblasti. Zdá sa, že stieranie nárečových zvláštností sa začne od takýchto malých nárečových celkov a bude postupovať smerom k väčším nárečovým jednotkám, čo sa však nemusí vždy diať smerom k spisovnému jazyku. Podľa toho najdlhšie sa zachovávajú také nárečové znaky, ktoré sú rozšírené na väčšom území.

Zastarávanie sa týka pravdepodobne všetkých plánov jazyka. Najpreukáznejšie a vari najobsiahlejšie je zastúpené v slovníku, pretože najmä so zánikom istých reálií vychádzajú z používania aj ich pomenovania; inokedy niektoré predmety dostávajú nové pomenovanie preto, že sa zmenil k nim vzťah ich používateľov. A pretože dnešná dedina prežíva nebývalé zmeny, nečudo, že o príklady na uvedené zmeny niet núdze.

Zastarávanie istých prvkov vidieť aj v hláskosloví, kde tiež zanikajú predovšetkým prvky obmedzené na malú oblasť (v našom nárečí sú to najmä zadnejšie varianty hlások *i*, *e* a istá tendencia obmedziť slová so zmenou $\bar{o} > u$, $\bar{e} > i$, ktorá v tomto nárečí sa realizovala vo veľmi širokom rozsahu). Pritom aj tu, tak ako aj v predošlej lexikálnej skupine, vývin ide cez znenia v okolitých nárečiach spravidla smerom k spisovnému jazyku.

Medzi lexikálnymi a hláskoslovnými prvkami, ktoré zanikajú, je zaujímavý rozdiel. Lexikálne prvky, ktoré dnes v uvedenom nárečí počítame k archaizmom, sa už spravidla nepoužívajú (a to ani v tom prípade, keď reália jestvuje ďalej, len zmenila svoje pomenovanie), alebo sa vyskytujú len u niektorých najstarších jednotlivcov alebo u mladších ľudí s istým štylistickým zámerom (najčastejšie žartovným). Naproti tomu hláskoslovné zastarané prvky spravidla žijú ako zriedkavejšie (najmä v reči konzervatívnejších, a to predovšetkým starších príslušníkov nárečia) popri častejších ich novších variantoch. Je to presvedčivým dôkazom, že hláskoslovný systém nárečia (i jazyka vôbec)

je stálejší ako slovníkový, takže zmeny v ňom prebiehajú oveľa pomalšie. Súvisí to zaiste s faktom, že hláskoslovné javy nesúvisia tak bezprostredne s mimojazykovou skutočnosťou ako lexikálne jednotky, preto zmeny v živote nositeľov istého nárečia sa v nich tak bezprostredne neodzrkadľujú ako v slovníku. Ešte väčšiu konzervatívnosť vykazujú morfológické zvláštnosti nášho nárečia, v ktorých zatiaľ nebadáť pohyb k zastarávaniu v rámci domáceho nárečia. (Pôsobí tu asi veľmi silne pocitovaná systemovosť.) Jedine v styku s príslušníkmi iných nárečí sa takéto morfológické zvláštnosti vedome nahrádzajú formami viac rozšírenými v okolitých nárečiach, čo azda možno pokladať v istom zmysle za signál, že pri stále vzrastajúcom styku s cudzími ľuďmi aj tieto prvky sa v blízkej budúcnosti stanú zastaranými aj v rámci domáceho nárečia.

Celkove je jasné, že zastarávanie a teda postupné zanikanie zvláštností istej menšej nárečovej jednotky v prospech slov a tvarov prevládajúcich v okolitých nárečiach smeruje k vytváraniu väčších nárečových jednotiek a tým aj k postupnému zanikaniu takej nárečovej rozdrobenosti, akú pozorujeme v slovenských nárečiach ešte aj dnes.

УСТАРЕВШИЕ И ВЫХОДЯЩИЕ ИЗ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЭЛЕМЕНТЫ СЕВЕРНОШАРИШСКОГО ДИАЛЕКТА

Резюме

Автор дает характеристику устаревших и выходящих из употребления элементов диалекта деревни Длга Лука (Dlhá Lúka) в северном Шарише и пытается установить причины этого движения прежде всего в области словарного запаса, а также в области фонетики и морфологии. Он приходит к заключению, что под влиянием внешних обстоятельств в этом диалекте первыми выходят из употребления элементы словарного запаса; некоторые из фонетических и морфологических элементов выходят из употребления главным образом при общении с носителями других диалектов. Таким образом, постепенно стираются особенности этого периферийного диалекта, что ведет к более широкой, какой-то сверхдиалектной форме, преобладающей на большой территории.

K VÝVINU POMENÚVANIA OSÔB NA SLOVENSKU

MILAN MAJTÁN

Dnešný spôsob pomenúvania osôb sa stabilizoval a úradne stanovil u nás koncom 18. storočia ako výsledok vývinu dvojmennej sústavy v predchádzajúcich storočiach. Základným členom pomenovania bolo spočiatku krstné meno, ku ktorému sa ako identifikačný člen pridávalo ďalšie „meno“. Aby sa odlíšil pojem dnešného priezviska od staršieho identifikačného mena, ktoré spočiatku len identifikovalo jedinca a diferencovalo ho od ostatných nositeľov toho istého krstného mena, ktoré nebolo záväzné a nemuselo sa dať dediť, používame termín prímenie.¹ Pri sledovaní vývinu pomenúvania osôb od jednomennosti k dvojmennosti možno vcelku dobre pozorovať, ako sa pôvodne bližšie určujúci člen pomenovania — prímenie — postupne stával jeho základným členom, dedičným a úradne záväzným².

Možno zaznamenať aspoň dve fázy vývinu od jednomennosti k dvojmennosti.

1. K jednočlennému osobnému menu sa pridáva ďalšie „meno“, vzniká dvojčlenné pomenovanie: krstné meno — prímenie, ale základným členom tohto pomenovania je bývalé jednočlenné osobné meno.³ Prímenie je neustále, mení sa, používa sa striedavo i súčasne aj viac prímiení na pomenovanie tej istej osoby, prímenie má charakter živého mena.⁴

2. Prímenie sa stáva základným členom pomenovania — priezviskom, ktoré má ustálenú a záväznú podobu a je dedičné.

Istý výsek z procesu formovania dvojmenného typu pomenúvania osôb na Slovensku ukážeme na materiáli zo zvolenských mestských kníh z prvej polovice 17. storočia.⁵

Knihy mesta Zvolena sú napísané asi na 85 % po latinsky, ale aj v latinskom kontexte sú napr. chotárne názvy zapísané po slovensky, najčastejšie v stredoslovenskej podobe

¹ Termín *prímenie* je v zhode s terminológiou, ktorú prijala Slovenská onomastická komisia.

² Porov. V. Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 24.

³ V. Blanár, c. d.

⁴ Termín živé meno podľa V. Blanára, c. d., 22.

⁵ Prvá z nich je bez titulnej strany, niekoľko listov vpredu chýba. Obsahuje 580 dodatočne číslovaných strán 21 × 16 cm. Zápisy sú z rokov 1614—1646. Pôvodný obal, pergamen s latinským textom a notami, je vpredu zničený. Druhá mestská kniha, *Regestum seu Signatura certorum*, obsahuje 314 dodatočne číslovaných strán formátu 21 × 16 cm, zápisy sú z rokov 1590—1646. Pôvodný obal je pergamen s latinským textom a notami. Obe knihy sa nachádzajú v Okresnom archíve vo Zvolene bez signatúr.

so znakmi miestneho nárečia. Každý zápis obsahuje aj mená osôb, ktorých sa priamo týkal, a obvykle aj mená ďalších osôb prítomných pri zápise. Treba poznamenať, že nejde vždy len o mená zvolenských mešťanov, resp. obyvateľov mesta Zvolena. Krstné mená sú najmä v latinskom kontexte zapísané v úradnej latinskej podobe, prímenia sú v podobe domácej, ale i preložené do latinčiny. Z textu sa nedá vždy jednoznačne určiť, či ide o preklad slovenského prímenia do latinčiny v tom konkrétnom kontexte, alebo o latinizované prímenie. Vyskytujú sa aj pomadarčené prímenia a prímenia maďarského i nemeckého pôvodu.⁶

Typy mien.

Mená mužov.

1. Krstné meno + prímenie. Tento typ má veľkú prevahu. *Georgius Vrabec, Casparus Kolár, Georgius Blaško, Andreas Tomášikoviech, Jacobus Matúška, Georgius Mravík, Matthaeus Ponicensus, Christophorus Šolc (Scholcz), Casparus Loffay, Georgius Perdek* ap.

2. Krstné meno + prímenie + prímenie. Prímenia sa spájali spojkami *alias, aliter*, alebo sa používali aj každé samostatne, napr. *Georgius Hrochocký al[ite]r Mravík, Georgius Mravík, Georgius Hrochocký*. Ďalšie doklady dvojitých prímení: *Matthaeus Sebenský al[ite]r Kováč, Ondřík Masař al[ite]r Hankuš, Georgius Vrtielka alias Jakša, Ďuro Ponický alias Kaňa, Georgius Hájnický alias Šušťavý, Tobias Kudelius al[ite]r Hatník, Michal Mlynár al[ite]r Grelnercius, Joannes Starší al[ite]r Babka, Georgius Bystrický alias Mikúška, Georgius Szabó al[ite]r Blaško, Johannes Szabó alias Blaško, Matthias Čierny alias Nemčok, Bartholomeus Doboš al[ite]r Hroza*.

3. Jednočlenné osobné meno. Vyskytujú sa len ojedinele pri pomenúvaní osôb s istým stavovským zaradením, napr. *dominus Wolfgangus (Wolfgangus Rettaler), pán Timoteus (Timoteus Stimmel), pán Dobiáš (Dobiáš Zlatník, Tobias Aurifaber)*. Titul „pán“ tu istým spôsobom supluje prímenie.

Mená žien.

1. Krstné meno + prímenie. Tento typ bol najbežnejší. Prímenia sú väčšinou prechýlené, ale aj neprechýlené. Prechýlené sa tvoria príponami *-ová, -ská, -ka*, latinskou príponou *-iana* (len v latinskom kontexte), nemeckou *-in*. *Anna Bochničková, Anna Holcová, Dorothea Mrlíková, Babuša Slávičková, Dorothea Očovská, Anna Žemberská, Anna Dánajka, Anna Doboška, Elizabetha Gloziuska, Catharina Mečiarka, Anna Michelka, Dorothea Mrlička, Dorothea Petrička, Dorothea Šmidka, Sophia Gloziana, Anna Holciana, Juditha Kalauziana, Anna Köszeghiana, Anna Schifferin, Dorothea Holec, Anna Glozius, Sophia Hvizdák, Catharina Mečiar, Juditha Stimmel, Susanna Vranka, Catharina Tomkoviech*.

⁶ Prímenia transkribujeme do dnešnej pravopisnej podoby.

Vo funkcii príménia je aj privlastňovacie prídavné meno, napr. *Dorka Szabójánoškina*, od prechýleného mena *Szabó Jánoška*, ktoré vzniklo podľa maďarského vzoru z príménia a krstného mena manžela (porov. nižšie).

V niektorých prípadoch sa tento typ pomenovania dopĺňa ešte menom manžela a vyjadrením vzťahu (vdova, manželka). *Catharina Balogi r[e]l[i]cta quon[dam] Melicheor Ostrolucký, Christina Bober r[e]l[i]cta con[dam] Wolfgangi Chirurgi, Magdalena Dačo r[e]l[i]cta con[dam] Johannis Stimmel, Anna Gyürki r[e]l[i]cta qu[on]dam g[ene]rosi Pauli Batta, Magdalena vulgo Magoč Husár consors egregii Johannis Ebecký, Anna Školnická (Sskolnizka) manželka pána Nicolausa Molitorisa ap.*

2. Jednočlenné osobné meno. Tento spôsob pomenúvania sa vyskytuje zriedka. Jednočlenným osobným menom mohlo byť a) krstné meno, napr. *pani Babuška* (hypok. od *Barbora*) b) prechýlené osobné meno alebo príménie (alebo krstné meno i s príméním) manžela, napr. *pani Gáborka* (prechýlené z mena *Gábor* — Gabriel), *pani Bartoška* (prechýlené z mena *Bartoš* — *Bartolomej*), *pani Szabó Jánoška*, *Szabó Ištvánka*, od *Bedák Matiašky*, od *Doboš Jankovéj*. V posledných dokladoch ide o prípady, keď vo funkcii jednočlenného osobného mena sa používalo príménie a prechýlená podoba krstného mena manžela. Tento spôsob tvorenia ženských mien je prevzatý z maďarčiny.

Častejšie je doložené vo funkcii jednočlenného osobného mena krstné meno, doplnené menom manžela alebo otca a vyjadrením vzťahu (vdova, manželka, dcéra). *Dorothea filia con[dam] Johan[n]is Szabó, Anna Casparis Gróf uxor, Sophia uxor Israelis Mráz, Martha r[e]l[i]cta con[dam] Casparis Lupták, relicta con[dam] Pauli Hudicii honesta faemina Anna, Ursula quondam Martini Hudicii vidua, relicta Gabrielis Horváth Juditha, Cordula quondam Balthasari Miklianik, Dorothea Valentini Starší ap.* Meno blízkeho príbuzného v týchto prípadoch vlastne supluje príménie ženy.

3. Nepriame pomenovanie. Tvorí ho vyjadrenie vzťahu (vdova) a meno manžela. *Relicta c[on]dam Matthiae Braxatoris, relicta Balthasaris Glosii, relicta Petri Jacoffy, r[e]l[i]cta Thomae Vrtielka, r[e]l[i]cta Balthasaris Žiak, relicta Benkovic, relicta Abrahami ap.*

Krstné mená.

Vzhľadom na neustálenosť príméní boli krstné mená pri pomenúvaní osôb na začiatku 17. storočia ešte základnými členmi mien. Z mužských krstných mien, zapísaných vo zvolenských mestských knihách, boli najfrekventovanejšie *Ján* (asi 20 %), *Juraj* a *Ondrej* (asi po 10 %). Z jazykovej povahy textu vyplýva, že krstné mená podobne ako príménia, ktoré sa dali ľahko preložiť do latinčiny sa zapisovali v oficiálnej latinskej podobe. Domácke podoby sa v latinskom kontexte temer nevyskytujú, v slovenskom kontexte je ich viac. Bývajú najmä pri frekventovanejších krstných menách, napr. *Ondrej*, *Ondriík*,

Ondriš, Andráš (*Andreas*), Krištof, Kristus (*Christophorus*), Boldiš, Boltys (*Balthasar*), Blažej, Baláz (*Blasius*), Bartoš (*Bartholomaeus*), Gašpar, Kašpar (*Casparus*), Gábor (*Gabriel*), Juro, Ďurko, Ďurík, Jirík (*Georgius*), Jakub (*Jacobus*), Ján, Janko, Jánoš, Hanuš, Johannes (*Joannes*), Lenhart (*Leonhardus*), Matúš (*Matthaeus*), Matej, Mates, Macko, Matiaš (*Matthias*), Michal, Mišo (*Michael*), Melicher, Meliš (*Melicheor*), Mikuláš, Mikláš (*Nicolaus*), Petro (*Petrus*), Tomiš (*Thomas*), Valent, Bálint (*Valentinus*), Ištván (*Stephanus*). Všetkých mužských krstných mien, ktoré sa v zápisoch vyskytujú, je 53, pomenúva sa nimi do 600 osôb.

Zo zapísaných ženských krstných mien sú najfrekvencovanejšie *Anna* (asi 20 %), *Dorota* a *Žofia* (asi po 10 %). Vyskytujú sa domáce podoby *Anča* (*Anna*), *Babuša*, *Babuška* (*Barbara*), *Dorka* (*Dorothea*), *Juda* (*Juditha*), *Katrena* (*Catharina*), *Lizbeta* (*Elisabetha*), *Ozana* (*Susanna*), *Žofka* (*Sophia*). Všetkých je 23, pomenúva sa nimi do 100 žien.

Prímenia.

V prvej polovici 17. storočia prímenia neboli ešte ustálené. Nestálosť, vývin a zmeny prímiení možno v zápisoch z rozpätia niekoľkých desaťročí dobre sledovať. Jedna osoba sa pomenúvala často striedavo alebo aj súčasne dvoma i viacerými prímieniami. Nemožno však povedať, že by bol vývin išiel vždy od jedného prímenia k druhému. Jednotlivé pomenovania sa v zápisoch striedajú. Aby sme sa mohli vyhnúť omylom, sledujeme variabilitu prímenia vždy u tej istej osoby.

V zápisoch možno dobre pozorovať vznik prímiení z apelatív, napr. *Daniel Harman pro tempore molitor civitatis* — *Daniel Harman alias Molitor* — *Daniel Molitor*, *Jonas Šavolt* — *Jonas Šavolt molitor* — *Jonas Šavolt alias Molitor* — *Jonas Molitor aliter Šavolt* — *Jonas Molitor, Johannes Müller textor* — *Joannes Müller aliter Tkáč* — *Johannes Tkáč* — *Johannes Textor*, *Matthaeus Danai* — *Matthaeus Danai aliter Brada* — *Matthaeus Brada*, *Abrahamus Lieskóci* — *Abrahamus Čižmár aliter Lieskóci* — *Abrahamus Čižmár ap.* Príklady nie sú vyčerpávajúce.

Striedavo s domácimi prímieniami vyskytujú sa aj ich latinské ekvivalenty (alebo len preklady týchto prímiení), napr. *Martinus Grznár* — *Martinus Coriarius*, *Johannes Tkáč* — *Joannes Textor*, *Macko Kováč* — *gen. Matthiae Fabri*, *Dobiáš Zlatník* — *Tobias Aurifaber ap.*

Zaujímavý je výskyt rozličných podôb mena ránhojiča Wolfganga Rettalera: *Wolfgangus Rettaler* — *chirurgus dominus Wolfgangus* — *Wolfgangus Balbír-Balbír Farkaš* — *Wolfgangus Farkaš* — *Wolfgangus Tonsor* — *Wolfgangus Chirurgus ap.* Krstným menom *Wolfgang* sa vo zvolenských mestských knihách pomenúva iba táto jedna osoba. V priebehu tridsiatich rokov zaznamenali pisári meno tohto človeka do mestských kníh v siedmich základných podobách

s viacerými grafickými i fonetickými variantmi (napr. *Balbir*, *Balbjr*, *Barber*, *Barbier*, *Barbyer*, *Barbjer* ap.). Za prímene neslúžili len podoby *barbier* — *chirurgus*⁷ — *tonsor* a hláskové varianty slova *barbier*, ale aj maďarský preklad domáckej podoby nemeckého krstného mena *Wolfgang* (Wolf = vlk = farkas). Ďalšími ekvivalentmi slova *barbier* sa pomenúvali ešte dve osoby: *Casparus Balneator* — *Casparus Chirurgus*, *Thomas Balneator* — *Thomas Lazebník*.

V zápisoch sa striedajú prímene s ich latinizovanými a maďarizovanými podobami, napr. *Martin Hudec* — *Martinus Hudicius*, *Georgius Chudík* — *Georgius Chudicius*, *Matthias Rožemberský* — *Matthias Rosenbergensis*, *Georgius Dubčok* — *Georgius Dubecius*, *Georgius Ruža* — *Georgius Ružinus*, *Melicheor Grelnerc* — *Melicheor Grelnercius*, *Stephanus Albertík* — *Stephanus Alberti* a i. Maďarizáciu prímene Jána Žemberského možno dobre sledovať chronologicky (náš doklad je prvým zápisom variantu): 1617 *Žamberský* — 1622 *Žemberský* — 1632 *Žembery* — 1643 *Sembery* (čítaj *Šemberi*). V 30. rokoch sa ešte vyskytovali slovenské podoby tohto prímene, potom už len maďarské. Pomaďarčené prímene používali aj ďalšie generácie. Na rozdiel od latinizovaných podôb prímene, ktoré môžu vyplývať aj z charakteru textu, pomaďarčené prímene sú dobovým prejavom.

V prímenech sa striedajú aj základné slová s deminutívami a nárečové tvary s „nenárečovými“, napr. *Georgius Hnida* — *Georgius Hnidka*, *Matthias Kaňa* — *Matthias Kanka*, *Michael Krúpa* — *Michael Krúпка*, *Balthasar Dubček* — *Balthasar Dubčok*, *Matthias Nemček* — *Matthias Nemčok*. Nárečové podoby južnostredoslovenského typu na *-ok* sa objavujú v zápisoch až v 30. rokoch.

Záver

Záverom možno povedať, že na začiatku 17. storočia sa najmä pri pomenúvaní osôb mužského pohlavia používal už všeobecne typ *krstné meno + prímene*. V používaní prímene sa ešte prejavovala značná neustálenosť, na pomenúvanie jednej osoby sa dosť často používali striedavo alebo i súčasne rôzne prímene, domáce i latinské či latinizované podoby, slovotvorné a hláskové varianty prímene. Spôsob pomenúvania osôb ženského pohlavia bol menej vypracovaný.

Výsledky nášho rozboru, najmä čo do výstavby mien, možno porovnať

⁷ V stredoveku slovo *chirurgus* nemalo dnešný význam, ale označovalo ráhhojčiča. Toto povolanie sa spájalo s povolaním holiča (*tonsor*). Chirurg bol oprávnený kúpať (*balneator*), holiť a robiť chirurgické zásahy (do toho sa počítalo aj púšťanie krvi). Porov. B. K. Rippa, *K histórii medicíny na Slovensku*, Bratislava 1956, 28. — Slová *chirurgus*, *tonsor*, *balneator*, *barbier*, *lazebník* tvorili spolu s ďalšími, napr. *felčiar*, *kúpeľník*, *ráhhojčič* a i. jedno sémantické pole. K pojmu sémantické pole pozri napr. V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, 109.

s doteraz u nás publikovanými rozbormi slovenského antroponymického materiálu zo 16. až 18. storočia.⁸ Porovnanie ukáže, že výsledky sú v podstate zhodné, že ich možno zovšeobecniť.⁹

Prímenia, zapísané vo zvolenských mestských knihách, naznačujú pôvod, zamestnanie, alebo vznikli z názvov zvierat, rastlín, vecí alebo z krstných mien. Menej časté sú tie, ktoré vznikli podľa nejakej vlastnosti pomenovaného.

Vcelku ešte neustálené prímenia, aj keď sa v niektorých prípadoch dedili,¹⁰ mali charakter živých mien.¹¹ Postupne sa však ich charakter menil a prímenia sa časom prehodnotili na základný člen osobného pomenovania v dvojmennej sústave.

К РАЗВИТИЮ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ В СЛОВАКИИ

Милан Майтан

Анализ антропонимов книг среднесловацкого города Зволена из первой половины XVII-го века показывает, что двухименная система уже преобладает над одноименной системой, но фамилии пока еще не фиксированные, они имеют характер „живых имен“.

В изучаемых материалах мы наблюдаем следующие типы антропонимов:

Лица мужского рода:

1. *Georgius Vrabec*
2. *Georgius Hrochocký aliter Mravík*
3. *pán Timoteus*

Лица женского рода:

1. *Anna Holcová*
2. a) *pani Babuška*
b) *pani Bartoška*
3. *relicta Balthasaris Glosii*

Сравнение изучаемого материала с словацкими материалами, опубликованными до сих пор, показывает, что выводы можно обобщить.

⁸ V. Blanár, *Osobné mená v poštových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588—1602*, JČ XII, 1961, 140—149, Š. Krištof, *Osobné mená v čajkovských zápisniciach z rokov 1644—1768*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV VI, 1965, 199—208; M. Majtánová — M. Majtán, *K problematice pojmenování žen na Slovensku v 17. století*, *Onomastické práce, Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Vladimíra Šmilauera. DrSc.*, Praha 1966, 47—50.

⁹ V Čechách v tomto období bola dvojmennosť už úplná, prímenia sa dedili a boli vcelku ustálené, ale vyskytovali sa aj obmeny a kolísania. Porov. v posudkoch V. Šmilauera o prácach tohto druhu v ZMK II, 1961, 132, 190. O vývine priezvisk v Poľsku porov. S. Grzybowski, *Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim*, *Onomastica III*, 1957, 485—514, najmä 513—514.

¹⁰ Š. Krištof, c. d., 201.

¹¹ Š. Krištof (c. d., 202) medzi živé mená zaraďuje len „druhé“ prímenia (alias).

NOMENCLATURA SEX LINGUARUM

MATILDA HAYEKOVÁ

Slovník *Nomenclatura sex linguarum*¹ (Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae) vyšiel vo Viedni niekoľkokrát: v r. 1538, 1559, 1561, 1568. Má 111 strán, 8° formátu. Napísal ho Gabriel Pannonius Pesthinus, ktorý sa v maďarskej literatúre² spomína ako Gabriel z Pešte: Pesti Gábor, alebo Pesti Mizers Gábor — Gabriel Mizers z Pešte. Slovom Pannonius sa v staršej literatúre označovali a podpisovali Slováci.³ Priezvisko Mizers sa čo do významu a hláskovej podoby tiež skôr blíži slovenskému slovu *mizer* (*a*) než maďarským pomenovaniám. Gabriel Mizers svoje dielo venoval biskupovi Františkovi Ujlakimu, bratislavskému prepoštovi.⁴

Gabriel Mizers sa narodil v Pešti, pochádzal z meštianskej rodiny; vo Viedni študoval teológiu, ale nestal sa kňazom. Do maďarčiny preložil Nový Zákon (Viedeň 1536), aj Ezopove bájky (Viedeň 1536). V jeho životopise, ktorý uvádza Pallasov veľký lexikon (Pallas Nagy Lexikona), spomína sa i to, že ako dvoran bol Mizers v r. 1542 v Košiciach, odkiaľ viedol tri debny do Sedmohradska. V tom istom životopise sa píše, že k *Nomenclature sex linguarum* mu za vzor i predlohu slúžil *Vocabularius utilissimus quinque linguarum*, ktorý vyšiel v Norimbergu v r. 1531. Mizers ho rozšíril o maďarské ekvivalenty.

Mizersova *Nomenclatura* je rozdelená do 64 vecných skupín. Toto rozdelenie autor hneď na začiatku knihy vysvetľuje a cituje názvy odsekov, napr.: o Bohu, o človeku, o dome a hospodárstve, o palácoch, o vtákoch, o rybách, zvieratách, vojnách, vodách, chôdzi, o kuchárstve atď. Posledná kapitola má názov: „Wo radosti a smutku“. Poslanie svojej knihy vidí autor v tom, že má slúžiť tým, ktorí nájdu zamestnanie v cudzine. Píše: „Tato knizka... gest welmi uzitetzna az zwlasstie tiem, kterzy do ginych zemi piatzugi a wssag gest niejaky rozdil v a. b. c.“ *Nomenclatura sex linguarum* je, okrem venovania vytla-

¹ Nachádza sa v Knižnici Maďarskej akadémie vied (MTA Könyvtára) v Budapešti a má signatúru: RMI — 8° — 1 (Régi Magyar Irattár)

² *Pallas Nagy Lexikona*, Budapest 1893; v slovenskej literatúre sa podnes nespomína.

³ Pozri predhovor Bernolákovho *Slovára a Dissertacie*.

⁴ „Reverendissimo domino Francisco Ab wjllak Episcopo Iauriensi et Praeposito Poseniensi...“ Vo venovaní medziiným píše: „Addidi Pontifex animi tui sententia non solu [m] idioma nostrum pannonicum, verum et in latinis...“ Zdá sa, že v tom čase slovo *pannonicus* malo význam — uhorský i slovenský.

čeného latinkou, tlačaná švabachom — a to aj latinské ekvivalenty. V úvode dáva Mizers aj inštrukcie pre čítanie: „Item kde naydels *u* przed constante tehdy tziti za *w...* kde naydels *ch* to tziti za *k...*“ a pod. V českom texte sa používa zložkový pravopis: *tz*[=č, *c*], *rz*[=ř], *cz*(=č], *ss* [=š]. Hlásku *j* zapisuje Mizers ako *g* pred *i*, *e* (gynych, gest), pred alebo po *a* ako *y*; namiesto *u* píše *v* (vtziti, lingvarum); *ě* zapisuje ako *ě* aj ako *ie* [*nedielass*, *hněd*]. Veľmi podobne to robil Mizers aj v maďarskom texte, ktorého je autorom, tam: *ee*[=é], *ij*[=í], *iu*[=ü].

Mizersov šesťjazyčný slovník je vytlačený tak, že každá strana je rozdelená na 3 zvislé kolonky a v každej kolonke sú ekvivalenty z iného jazyka. Na ľavej strane knihy sú uvedené východiskové latinské slová a potom nasledujú ekvivalenty: talianske, francúzske; na pravej strane zas: české, maďarské a nemecké. Slová sú číslované, a to na každej strane a v každej kapitole osobitne. Na jednej strane sa nachádza až 28 hesiel. Tak heslové slová ako aj ich inojazyčné ekvivalenty sú bez akejkoľvek gramatickej charakteristiky. Kvôli názornosti uvedieme heslá z každého slovného druhu, ktorý je v Nomenclature zastúpený:

Lateynisch (substantíva)	Welsch	Französisch	Behemisch	Hungerisch	Teütsch
<i>Infideles</i>	<i>i pagani</i>	<i>les payens</i>	<i>poplani (!)</i>	<i>pogan</i>	<i>die heyden</i>
<i>Pax</i> (adjektíva)	<i>la pace</i>	<i>la paye</i>	<i>pokoy</i>	<i>bekeseeg</i>	<i>der frid</i>
<i>Egrotus</i>	<i>infirmo</i>	<i>malade</i>	<i>nemotzny</i>	<i>beteg</i>	<i>krank</i>
<i>Letus</i> (adverbiá)	<i>allegra</i>	<i>Ioieux</i>	<i>wesely</i>	<i>vijg</i>	<i>fröhlich</i>
<i>Cito</i>	<i>piesto</i>	<i>apertament</i>	<i>hněd</i>	<i>hamar</i>	<i>behend</i>
<i>Nunc</i>	<i>adresso</i>	<i>maintenant</i>	<i>nyni</i>	<i>mostan</i>	<i>yetzund</i>
<i>Recto</i> (slovesá)	<i>di drieto</i>	<i>derriere</i>	<i>zadu</i>	<i>hatul</i>	<i>da hinden</i>
<i>Studere</i>	<i>studiare</i>	<i>estudier</i>	<i>vtziti</i>	<i>tanulnij</i>	<i>studieren</i>
<i>Incantare</i>	<i>incantare</i>	<i>enchanter</i>	<i>Kausliti</i>	<i>meg biuelni</i>	<i>zaubern</i>

Ako osobitné heslá uvádza Mizers aj jednotlivé stupne prídavných mien a tvary prechodníka, napr.: *Weliky*, *wietssi*, *naywietssi* (str. 92); *Choditz*, *stogitz* (str. 97).

Kde-tu, najmä na konci knihy, nájdeme i celé frázy alebo vety, napr.: *nebo ya nemohu witz tzehati* (str. 92); *mily Jene Ja tebe prosym* (str. 103); *Neb tzebu notz nitz giniho nedielass netz chrapess* (str. 111).

Česká, t. j. štvrtá kolonka Nomenclatury je písaná zväčša po česky, len miestami sa nájdú slová, ktorých hlásková podoba môže ukazovať na ich slovenský pôvod. Na 111 stranách sme našli asi 40 takýchto slov. Je možné, že autor maďarských ekvivalentov, Mizers, plánoval svoje dielo aj pre sloven-

ských používateľov, preto ho rozšíril aj o slovakizmy. Pravdepodobne vedel po slovensky a na úradných cestách, z ktorých jedna — do Košíc — sa spomína aj v životopise, prišiel so Slovákmi aj do styku. Za slovakizmy možno pokladať v Nomenclature tieto slová:

- day sem* (str. 99) — čes. dej
duchna (str. 44) — čes. peřina
Francissok (str. 11) — čes. František (-*ci-* záp. slov.; -*ok* stredoslov).
gest dobre (str. 29) — čes. dobře
katzitze (str. 61) — čes. kachna (-*ce* záp. slov.)
klobuk (str. 23, 43) — čes. klobouk
koza (str. 48) — čes. kůže (nasledujúce heslo je čes. *kuze*)
kupati (str. 77) — čes. koupati
lono (str. 23) — hneď za týmto heslom je ako heslové slovo čes. *luno*
matzocha (str. 26) — čes. macecha
moze (úvod) — čes. může
mrznuti (str. 77) — čes. mrznouti
naydels (úvod) — čes. našels (predpona *naj-* slov.; čes. *nej-*)
patwuk (str. 59) — čes. pavouk
pera (str. 21) — čes. ret [slovo *pera* sa omylom nachádza v maďarskej kolonke, v českej je „*kep*“ (?)]
piwnitze (str. 44, 80) — čes. sklep
pluze (str. 22) — čes. plíce
pluzetz (str. 22) — čes. plílec (plícnik)
porutzim (str. 106) — čes. poroučím
potzkay (str. 89) — čes. počkej
slaniny (str. 110) — čes. špek, sádlo
smerdi (str. 107) — čes. páchne (slov. *smrdí*, *smerdi* — východoslov. podoba)
srbieti (str. 22) — čes. svěditi
trzpaslik (str. 69) — čes. skřítek
tzarodienik (str. 67) — čes. kouzelník (incantare — *kausliti*)
tzarodienitze (str. 67) — čes. kouzelnice
tzeli notz (str. 111) — čes. celou noc
vstawitznia (str. 110) — čes. ustaviční (-*ia* typická stredoslov. koncovka)
wstupeni (str. 17) — čes. vstoupení
zamna (str. 86) — čes. za mne (slov. za mňa)
zdvihnuti (str. 99) — čes. zdvihnouti

Ďalšia skupina slov je problematická, lebo sa nedá s istotou tvrdiť, či sa dvojhĺaska *ia*, *ie* v tom čase čítala ako *ia*, *ie*, alebo *i* zmäkčovalo predchádzajúcu spoluhlásku, napr.: *diabelstwi* = *dábelství*, *diabelství* (?)

V Nomenclature sme našli niekoľko takýchto slov:

- diabelstwi* (str. 15) — čes. dábelství
mladiatek (str. 17) — čes. mláďatek
notznie (str. 15) — čes. noční

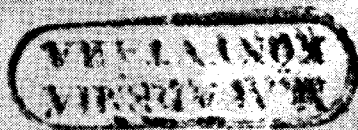
**NOMENCLA:
TVRA SEX LINGVARVM,
Latinæ, Italicæ, Gallicæ, Bohemicæ,
Hungaricæ & Germanicæ.**

Lingua autè Hungarica nouiter accessit, cum
Latinarû dictionû q̄plurimarû, quæ prius
deprauatæ fuerât restitutione. Per Ga-
brielem Pannoniû Pesthinum.

Vocabular Sechß
serlay sprachen / Latein / Welsch /
Französisch / Behemisch / Hun-
gerisch vnd Teutsch.

Fleißig Corrigiert vnd gepeffert.

Wien. Hans Singriener. 1538.
Cum Privilegio.

De dormitione & somno. Caput. 9.

Behemisch Hungerisch Teutsch

1	warziti	fortanij	syden
2	wrye	fort	es sendet
¶ Capitulo. 9. wo spani a wo bdi eni		¶ Cap. 9. az als tol ees aluastol.	¶ Was. 9. Capl. von schlaffen vñ wachen.
1	Spati	Alunnij	Schlaffen
2	spat giti	alwo	geschlaffen
3	zbuditi	fel kewlteni	erwecken
4	Sen	alom	der traum
5	Sniti	almadni	traumen
6	ziwari	asytanij	gynen
7	ziwame	asjtas	gegynet
8	chrapati	hottijognij	schnarchen
9	chrapame	bo:ttjogas	geschnarchet
10	Lv nedajs zadn emu spati	te sentijt ne hatz alunnij	Du lest niemant schlaffen
11	protz	mijertz	warumb
12	Lieb xelu notz nitzgmibo ne telasnetz chrapess.	merc eten eczaka semmijt ne mis elz hanem chat hottijokz	Warumb das du nicht andst schliff dē schnarchē die gantzen nacht.

Finis.

Impressum Viennæ Austriae per Ioannem Singrenium. 1 5 3 8.

De domibus & de domesticis. Cap. 20.

Behemisch Hungerisch Teutsch

1	odiew	ruha	der edertob
2	holerpan	aranlancz	halsbande
3	prsten	gijwrewo	fingerring
4	tukawitz	kestiwo	handtschuech
5	podnozky	kapczy	fussling
6	stauhy	zalakys	die nestel

Capit. 20. wo
domu a wo hos
podarystwic.

20. capitulum
az hazaktol ces
benne valobrol.

20. ca. von
den bewsern vn
dem haufrath.

1	Duom	Naz	Das hauff
2	wopydy	kamata	die wouung
3	komora	agijahaz	die kamer
4	bidler	laknij	wonen
5	swiernitze	zoba	die stuben
6	piwnitze	pincze	der keller
7	knchnie	kohnija	die kuchen
8	nastresse	az hazbeijan	auff dem podre
9	luzie	nozolija	das spanpeth
10	postel	agij	das bett
11	polstary	parna	der polster
12	poguffka	wankos	das kuffe
13	prostretadla	lepedewt	levlach
14	kolta	paplant	der golter
15	duchna	lepezew	die deck
16	perzyna	zetren	die kist
17	trublitze	lada	das truchlein
18	dobry	marha	das guet

De auibus & earz generationibus cap. 30.

Behemisch Hungerisch Teütsch

1	nob	Griff	greyff
2	hawran	hollo	rapp
3	Kawka	choka	thul oder hetz
4	hawrantzi	hollo	die rappen
5	wtana	tatuarijwo	kräe
6	straka	zarka	agerlaster
7	Blawit	filemijle	nachtigal
8	Colenander	kalendar	galander
9	tzetzka	kenderika	benffling
10	sieblit	tengelicy	stüglitz
11	tzitzet	chitz	ze fle
12	o Spatz tzy	sergelij	die flaten
13	drozd	buros madat	tronbetuogel
14	Kos	rigo	ampfel
15	wert	bagolij	erl
16	sowa	files bagolij	krützlin
17	netopctz	puprencuere	federmans
18	lastowitze	fechte	schwalb
19	paw	pawa	pfawb
20	pawitze	newsten pawa	pfawin
21	Kapann	kappen	kappann
22	Batzant	faczan	fasan
23	Koeoptwa	fogolij	repbün
24	Katzitze	rece	anduoget
25	holub	galamb	taube
26	brölitka	gerlitze	tärreit.ub
27	solol	solijom	der falch
28	gestizab	ewlijwo	spetber

□

Otázne sú aj podoby slov:

Apostole (str. 11) — čes. apoštolové (*apoštolé* — západosl. tvar)

Izbierati (str. 92) — čes. sbíratí (slov. zbierať; *iz* — juhoslov. predpona)

Tieto nesporné alebo možné slovakizmy majú zväčša stredoslovenskú podobu, a to tak po stránke hláskoslovnej ako aj tvaroslovnej. Podoba *Apoštolé* je západoslovenská, v slove *Francišok* je západoslovenské cekanie a stredoslovenská zdrobňujúca koncovka *-ok*; 3. sg. *smerdi* je východoslovenská podoba (veď Mizers chodil v Košiciach). Nedá sa teda jednoznačne usúdiť, ktoré slovenské nárečie autor pravdepodobne ovládal.

Čeština prevažnej väčšiny hesiel je stará, nájdeme tam dnes už neznáme, zaniknuté tvary typu: *modlarzstwíe*, *prosz* a veľa slov s nárečovou predponou *w-*, napr.: *wokó*, *wutery*, *woboczi*, *woley* a i. — Mnoho tlačových chýb v českom texte prezrádza, že mu tlačári vôbec nerozumeli a neboli naň zvyknutí. Poznámka na titulnej strane: „*Fleissig corrigiert und gepessert*“; sa sotva vzťahuje na tlačové korektúry. G. Mizers pravdepodobne „korigoval“, t. j. miestami menil, slovakizoval a slovenskými slovami doplnil text svojej predlohy, norimberský *Vocabularius*, ktorý vyšiel r. 1531. V *Nomenclature* nájdeme takéto tlačové chyby: „*bud buohuch wala*“ — „*Ondrezy*“ namiesto *Ondrzej* — *Ondřej* a pod. Používanie veľkých písmen nie je v slovníku jednotné, napr.: *barchan*, *Rtut*, *wiedro*, *lakomy*, *tzerweni*, *Ssedivvy*; ani pri vlastných menách niet jednotnosti v písaní, napr.: *Ondrzej*, *pawel*, *Swati Petr*, *Mataus*, *swata katherzina* (v nemčine a v maďarčine tak isto). Nedôslednosť je aj v písaní koncoviek neurčitku: *prosyti*, *plakaty* na str. 74. Zaujímavé sú tieto ekvivalenty na str. 65: *charwatska* — *totorzag* — *wyndischland*. Ide o pomenovanie Chorvátska; chorvátsky je po maďarsky horvát (slovo sa podnes vyskytuje v mnohých priezviskách); pomenovanie *tót* sa dlho používalo na označovanie Slovákov a slovenských vecí. *Nomenclatura* však naznačuje, že v najstarších časoch obe pomenovania splývali, podobne ako aj názvy Slovenska a Slovinska — *Sclauonia* (p. *Besztercei szójegyzék*).

Bolo by potrebné porovnať viedenskú *Nomenclaturu* s jej predlohou, norimberským *Vocabularom*, aby sme vedeli, čo je v nej — okrem maďarských ekvivalentov — prínosom Gabriela Mizersa z Pešte. Pre nás je dôležité zistenie, že už v tomto diele z r. 1538 sa vyskytujú okrem českých ekvivalentov i slovakizmy, a to často celkom popri sebe, napr.: *koža*, *kúže*. — Na území našej Republiky ani v knižniciach okolitých štátov, ba ani z Nemecka sa nám nepodarilo obstaráť norimberský *Vocabular*, preto s porovnaním musíme počkať, kým ho raz získame niekde zo zahraničia. Zatiaľ len upozorňujeme slovenskú verejnosť na existenciu ďalšieho slovníka, ktorý obsahuje slovakizmy.

Kvôli názornosti pripájame ako ukážku niekoľko strán Mizersovej *Nomenclatury* (str. 157—160).

SECHSPRACHIGES WÖRTERBUCH

Zusammenfassung

Das Wörterbuch *Nomenclatura sex linguarum* gehört zu den ältesten Denkmälern seiner Art. Dieses Werk erschien in Wien im Jahre 1538 (und auch später — in 4 Ausgaben) und enthält Wörter in 6 Sprachen: in der lateinischen, italienischen, französischen, böhmischen (mit Slovakismen), ungarischen und deutschen Sprache. Den ungarischen Teil dieses Wörterbuches verfasste Pesti Mizsér Gábor, der sich auch Pannonius unterschrieb. Als Quelle benutzte er angeblich den *Vocabularius quinque linguarum* (Nürnberg 1531). Mizsér's kostbares Wörterbuch hat bisher nur die ungarische Literatur erwähnt. Zwischen den tschechischen Wörtern haben wir auf 111 Seiten ungefähr 40 slovakische Wörter gefunden und deshalb machen wir auch das slovakische Publikum auf dieses Werk aufmerksam. Es ist möglich, dass neben den ungarischen Wörtern auch die slovakischen Wörter Mizsér's Werk vorstellen. Dies könnten wir nur nach dem Vergleich der *Nomenclatura sex linguarum* mit dem nürnberg'schen *Vocabularius* feststellen. Aber das nürnberg'sche Wörterbuch steht uns leider nicht zur Verfügung.

K OTÁZKE VZÁJOMNÉHO VZŤAHU MEDZI „STARÝMI“ A „NOVÝMI“
METÓDAMI V DNEŠNEJ JAZYKOVEDE

MICHAL MIKLUŠ

Jednou z najvážnejších metodologických otázok dnešnej lingvistiky je aj otázka vzájomného vzťahu, vzájomného pomeru medzi tzv. „tradičnými“ alebo aj „starými“ a tzv. „štruktúrnymi“ alebo tiež „novými“, „modernými“ metódami jazykového výskumu. V odbornej literatúre vyskytujú sa v spojitosti s tou otázkou rozličné a často aj dosť protikladné názory. Protikladné tým viac, že nebývalý rozvoj vedy a techniky ako aj historicky nutné zmeny v organizácii a spôsobe života dnešnej spoločnosti vyvolali — okrem iného — aj zmeny v dnešnom charaktere a postavení samotnej lingvistiky. Z metodologického stanoviska novým potrebám skúmania jazyka preto najviac vyhovuje tzv. štruktúrna jazykoveda, ktorá chápe jazyk ako vnútorne usporiadaný systém výrazových prostriedkov alebo znakov; kladie teda dôraz na dorozumievaciu funkciu jazyka, resp. hodnotí jeho používanie predovšetkým z hľadiska tejto jeho spoločenskej funkcie. Preto skúma jazyk hlavne zo synchronného hľadiska a všíma si pritom najmä vzťahy vo vnútri jazyka a jeho systému.

Dnes však existuje už celý súbor rôznych jazykovedných postupov, pri ktorých sa uplatňujú matematické a logické metódy; tieto tvoria tzv. matematickú lingvistiku, ktorú ďalej možno rozdeliť na kvantitatívnu (niekedy ju nazývajú aj štatistickou), algebraickú a aplikovanú. Okrem spomínanej matematickej a jednotlivých smerov štruktúrnej lingvistiky¹ existuje ďalej aj tzv. psycholingvistika² a pod.

V našom príspevku nebudeme rozoberať jednotlivé odvetvia a smery súčas-

¹ Pozri o tom napr.: M. M. Guchman, V. N. Jarceva, *Osnovnyje napravlenija strukturalizma*, Moskva 1964; V. A. Zvegincev, *Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvlečenijach I—II*, Moskva 1960; Sb. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962 a v nich uvedené ďalšiu literatúru.

² Pozri o tom sborník *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems*, Baltimore 1954; O. S. Achmanova, *O psycholingvistike*, Moskva 1957; A. A. Leontijev, *Psycholingvistika i problema funkcionalnych jediníc reči*, Sb. *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike*, Moskva 1961, str. 163—190; Ch. E. Osgood, *A behavioristic analysis of perception and language as cognitive phenomena. Contemporary approaches to cognition*, Cambridge 1957; Ch. E. Osgood, G. J. Suci and P. H. Tannenbaum, *The measurement of meaning*, Urbana 1957 a i.

nej lingvistiky, pretože nás zaujíma hlavne otázka vzájomného vzťahu medzi „starými“ a „novými“ metódami v dnešnej jazykovede.

Keď vezmeme do úvahy názory lingvistov na túto otázku, môžeme — ako to píše aj L. S. Barchudarov³ — všetkých lingvistov z hľadiska týchto názorov rozdeliť celkove do troch skupín:

Prvú skupinu tvoria tzv. „krajní štrukturalisti“, ktorí popierajú vedeckú hodnotu doterajšej jazykovedy a nazývajú ju „tradičnou“ lingvistikou. Pre dnešnú jazykovedu má táto „stará“ lingvistika podľa ich názoru len historický význam.⁴

Druhú skupinu tvoria zase „krajní tradicionalisti“, ktorých vzťah k výskumným metódam a postulátom „novej“ jazykovedy je viac ako skeptický. Pod vplyvom tohto vzťahu sa všemožne snažia zdôrazniť prednosti a prevahu „tradičných“ metód výskumu jazyka v porovnaní s „novými“, všetko formalizujúcimi metódami.⁵

Nakoniec tretiu, celkove najväčšiu skupinu lingvistov, ktorá postupne narastá, tvoria zástancovia tzv. „stredného“ alebo „racionálneho“ prístupu k výskumu jazyka. Títo predpokladajú, že v podstate nie je správne hovoriť o prevahe tzv. „novej“ lingvistiky nad „starou“ a naopak.⁶ Nie je to správne z viacerých príčin: a) Je to čiste chronologický pohľad na jej vývoj; b) Nie sú, ani nemôžu byť dve lingvistiky, pretože jazykoveda je len jedna. Jej jednota je určovaná jednotou samotného objektu výskumu — jazyka; c) Ani jedna veda sa nevyvíjala tak, aby sa pritom musela likvidovať stará náuka o danom objekte výskumu a aby sa miesto nej vytvárala úplne nová. Veda je vlastne proces stále hlbšieho a hlbšieho poznávania a skúmania pravdy cestou postupného zhromažďovania nových faktov, ich štúdia a spracúvania, resp. vytvárania nových hypotéz a teórií pri súčasnom zachovávaní v minulosti nadobudnutých, ale vedecky a praxou overených postulátov a axiém. Na druhej strane je to však aj proces spresňovania a korektúry mnohých

³ L. S. Barchudarov, *K voprosu o vzaimootnošenii meždu tak nazывajemyimi „tradicionnymi“ i „novymi“ metodami v jazykoznanii*. Sb. Inostrannyje jazyki v vysšej škole, vyp. 1, Moskva 1965, str. 112—120.

⁴ Porov. napr.: S. K. Šaumian, *Problemy teoretičeskoj fonologii*, Moskva 1962, str. 8; Ju. Apresian, *Metod neposredstvenno sostavljajuščich i transformacionnyj metod v strukturnoj lingvistike*, Russkij jazyk v nacionalnoj škole, 1962, č. 4, str. 77—86 a pod.

⁵ Pozri napr.: T. P. Lomtev, *Sovremennoje jazykoznanije i strukturnaja lingvistika*. Sb. Teoretičeskie problemy sovremennogo sovet'skogo jazykoznanija, Moskva 1964, str. 141—152; V. I. Abajev, *Lingvističeskij modernizm kak degumanizacija nauki o jazyke*, Voprosy jazykoznanija, 1965, č. 3 a i.

⁶ Porov. napr.: A. M. Ščerbak, *Lingvističeskie zametki*, Voprosy jazykoznanija, 1965, č. 6, str. 16—23; L. S. Barchudarov, c. d.; tenže, *O nekotorych strukturnych metodach lingvističeskogo issledovanija*, Inostrannyje jazyki v škole 1961, č. 1; A. V. Isačenko, *Gramatičnost a význam*, Slavica Pragensia IV, 1962, str. 47—51; R. Mrázek, *K metodologii strukturního popisu syntaxe ruštiny*, ČsR X, 1965, č. 4, str. 219—224; N. D. Andrejev, *Metody statistiko-kombinatornogo analiza jazyka v dejstvii i perspektive*. Sb. Statistiko-kombinatornoje modelirovanije jazykov, Moskva — Leningrad 1965 a pod.

dosiahnutých poznatkov, resp. zriekanie sa chybných, praxou vyvrátených *tezií a záverov, ktoré zavadzajú podľa svojich vlastných údajov a zákonitostiach.* Veď „poznanie je večné, nekonečné približovanie sa myslenia k objektu“⁷ a „zhoda myšlienky s objektom je proces“⁸ — teda aj „pravda je proces“⁹. Je teda celkom prirodzené, že v procese vývoja samotného výskumu v tej alebo onej vede sa súčasne vyvíjajú aj nové metódy výskumu daného objektu, resp. vzniká nová metodológia.

Teda nové vedecké teórie a koncepcie úplne nelikvidujú staré, ale obyčajne demonštrujú len ich relatívnosť a neúplnosť. Inými slovami, „v histórii poznávania nastávajú... radikálne zmeny a obraty oveľa menej v samom predmete než v skúsenosti (ľudskej skúsenosti — zdôraznenie naše) a následkom toho aj v názoroch o ňom“.¹⁰ Vztahuje sa to aj na jazykovedu, ktorá tiež nemôže ísť nejakou úplne zvláštnou cestou vývoja, keď chce zostať vedou.

Aby sme však mohli hovoriť o otázke vzťahu „tradičných“ a „nových“ metód výskumu, používaných v lingvistike, musíme si najprv ozrejmiť, aké metódy výskumu používala „stará“ a aké používa „nová“ jazykoveda.

Dejiny vývoja jazykovedy nám dokazujú, že len začiatkom XX. storočia si v nej kľiesni cestu opisný alebo synchronický prístup k výskumu jazyka.¹¹ Myšlienky F. de Saussurea a J. Baudouina de Courtenaya dali totiž podnet k vzniku nového smeru, ktorý sa formoval najmä v tzv. pražskej a dánskej jazykovednej škole. Vtedy vlastne vzniká súčasná štruktúrna lingvistika ako svojím spôsobom protikladná reakcia na pozitivistické názory mladogramatikov.

Do XX. storočia všetko úsilie jazykovedcov bolo v skutočnosti sústredené hlavne na historicko-porovnávaciu analýzu jazykov. Jedine takýto prístup k výskumu jazyka sa vtedy považoval za vedecký. Synchronické hľadisko alebo tzv. opisná jazykoveda sa však nepovažovali za vedu, boli len záležitosťou školskej jazykovej výuky. V dôsledku toho „tradičná“ školská gramatika postrádala vhodnú, systémovo usporiadanú metodiku rozboru jazykového materiálu (aká existovala vo vtedy dominujúcej historicko-porovnávacjej jazykovede) a jej teoretické závery boli v mnohých prípadoch protirečivé a nedostatočne podložené argumentmi, pretože boli vybudované na základe intuície.

S nastolením saussureovskej požiadavky synchronického prístupu k výsku-

⁷ V. I. Lenin, *Filozofické zošity*. Spisy 38, Bratislava 1961, str. 204.

⁸ Tamtiež, str. 203.

⁹ Tamtiež, str. 210.

¹⁰ T. Münz, *Vzťah pravdy a omylu vo vývoji poznania*, Otázky marxistickej filozofie XX, 1965, č. 6, str. 572.

¹¹ Pozri napr. V. A. Zvegincev, *Istória jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvlečenijach* I—II, Moskva 1960.

mu jazyka a nakoniec aj pod vplyvom kybernetiky stal sa tento výskum základnou metódou súčasnej lingvistiky. Systémové chápanie jazyka a snaha lingvistov po jeho univerzálnej formalizácii priniesli so sebou také metódy jazykového výskumu, ako je metóda bezprostredných zložiek, metóda distribúcie, transformácie, substitúcie a štatistiky, ktoré sa (spolu s inými matematickými a matematicko-logickými úkonmi) systematicky aplikujú na jazykové javy, resp. sú v dnešnej lingvistike najčastejšie používanými metódami pri synchronickom opise jazyka a jeho systému.

Doterajší vývoj štruktúrnej jazykovedy môže nám už sám osebe poslúžiť ako názorný príklad toho, že poznávanie jazyka je proces (ako je proces poznávanie vôbec), pretože počiatočná metodologická prísnosť generativizmu, v dôsledku ktorej sa potreba sémantických kritérií pri opise jazyka úplne odmietala (najmä v americkej deskriptívnej lingvistike) sa dnes už koriguje a prekonáva. Dnes už aj tu sa zdôrazňuje potreba začleniť do generativistickej teórie aj zreteľ k sémantike jazykových prejavov a v koncepcii niektorých lingvistov (Hockett, Lamb) sa dokonca prejavuje zblíženie s názormi pražskej školy, ktorá sémantickú stránku jazyka nikdy neignorovala.¹²

Keď teda berieme do úvahy synchronický výskum jazyka, ktorý sa v súčasnej štruktúrnej jazykovede považuje za rozhodujúci a dominantný, vzniká pred nami otázka: aký je vzťah medzi „tradičnou“ a „novou“ lingvistikou, resp. či je možné uskutočniť syntézu alebo kombináciu starých a nových metód pri výskume jazyka a ako je to s platnosťou starých a nových postulátov, koncepcií a pojmov v lingvistike. Opodstatnenosť tejto otázky vyplýva aj z toho, že tzv. „tradičná“ jazykoveda nahromadila veľké množstvo konkrétneho jazykového materiálu, vedecká hodnota ktorého je nepopierateľná. Okrem toho „tradičná“ jazykoveda tiež používala štruktúrne metódy pri výskume jazyka¹³, avšak používala ich intuitívne, viac-menej živelne, bez dôsledne usporiadaného systému. Tak napríklad pri triedení slov na tzv. čiastky reči alebo slovné druhy sa vždy brali do úvahy (okrem formy a významu) aj syntaktické funkcie a valentnosť slov danej triedy, čo nie je nič iné ako distributívna analýza. Alebo iný príklad: pri triedení samotných syntaktických funkcií slov do jednotlivých kategórií, nazývaných vetnými členmi, „tradičná“ gramatika vychádzala síce z distributívneho príznaku (pri substantíve — prívlastok, pri slovese — predmet), ale hneď tento princíp aj narúšala: závislé členy v spojeniach *čítanie knihy, návšteva priateľa, pozvanie spisovateľa* a pod. charakterizovali sa najčastejšie ako predmet len preto,

¹² Pozri tiež J. Vachek, *K dnešní situaci v americké jazykovědě*. Jazykovědné aktuality IV, Praha 1965, str. 9—10; P. M. Postal, *Nový vývoj transformační gramatiky*, SaS 26, 1965, str. 1—13.

¹³ Porov. tiež U. F. Leman, *Prejemstvennost jazykoznanija*, Voprosy jazykoznanija XV, 1966, č. 1, str. 47—60.

že takéto spojenia sú súvzťažné, korelatívne so slovesnými spojeniami typu *čítať knihu, navštevovať priateľa, pozývať spisovateľa*, kde slová *knihu, priateľa, spisovateľa* sú predmetom. To znamená, že sa tu eklekticky zamieňala distributívna požiadavka s transformačnou. Dôsledná aplikácia štruktúrnych metód výskumu vyžaduje však, aby tzv. vetné členy boli vydelené alebo na distributívnom základe alebo na základe transformačných vzťahov. V prvom prípade závislý člen v spojeniach: *navšteva priateľa, čítanie knihy, pozvanie spisovateľa* a pod. treba považovať za atribút, pretože pri podstatnom mene je obyčajne prívlastok. V druhom prípade, keď vyjdeme z transformačných vzťahov, závislé členy v spojeniach typu: *čítanie knihy, príchod do Bratislavy, pobyt na dedine, odpoveď žiaka* ap. treba pokladať podľa toho za predmet, príslovkové určenie a podmet, pretože tieto spojenia sú transformami konštrukcií *číta knihu, prišiel (pricestoval) do Bratislavy, býval na dedine, žiak odpovedá*.

Keď však berieme do úvahy jednu zo základných požiadaviek transformačnej gramatiky, že transformačná analýza iba pomáha spresniť charakter syntaktických vzťahov v tých prípadoch, keď na rovine distribučnej analýzy sa bádateľ stretáva s prípadmi štruktúrne neriešiteľnej dvojzmyselnosti¹⁴, potom je zraniteľnosť posledného rozboru celkom zrejímavá, pretože stanovenie syntaktických vzťahov vo vetnej štruktúre alebo stavbe má predchádzať transformačnej analýze, a nie sledovať za ňou.

Ďalším príkladom toho, že aj v „tradičnej“ jazykovede nájdeme tzv. štruktúrne momenty, môže byť aj teória dištinkčných rysov, ktorá je v jadre obsiahnutá už v tradičnej klasifikácii hlások podľa artikulačných, orgánogenetických príznakov, hoci dôslednú akustickú podobu dal teórii dištinkčných príznakov R. Jakobson až na pôde Pražského lingvistického krúžku koncom tridsiatych rokov nášho storočia.

V neposlednej miere medzi štruktúrne momenty patrí napríklad aj to, že v školskej gramatike sa pasívne konštrukcie už od pradávna považovali za inverzné, „obrátené“ konštrukcie aktívnych výrazov, aktívnych viet, čo v svojej podstate nie je ničím iným, ako jedným zo spôsobov zjednodušene a možno aj primitívne chápanej transformácie.

Keď teda chceme nájsť odpoveď na spomínanú otázku o charaktere vzťahu medzi „starou“, „tradičnou“ a „novou“, „štruktúrnou“ jazykovedou a v nich

¹⁴ Porov. klasické príklady N. Chomského *the shooting of the hunters* (strelba poľovníkov), *the growling of lions* (ryčanie levov), *the raising of flowers* (pestovanie kvetov), ku ktorým autor poznamenáva, že na rovine bezprostredných zložiek niet vyhovujúceho spôsobu vysvetliť dvojzmyselnosť vyskytujúcu sa v týchto prípadoch: všetky skupiny majú podobu *the* → *V* + *ing* → *of* + *NP*. Možno to vysvetliť len transformačne a Chomsky to ďalej analyzuje konkrétne. Pozri jeho *Syntactic Structures*, s'-Gravenhage 1957, ruský preklad v Novoje v lingvistike II, Moskva 1962, str. 500 n.

používanými metódami jazykového výskumu, nemôžeme spustiť zo zretela procesualný, historický charakter samotnej jazykovedy. Len tak možno vysvetliť, prečo sa až dnes, keď už je viac-menej známe, „ako fungujú vonkajšie jazykové prvky“, stalo reálne možné „začať sa zaoberať zložitejšími problémami vnútorného mechanizmu — kódovaním jazyka v mozgu, vzájomným vzťahom pojmov a jazykovej symboliky, a súčasne aj problémom významu, sémantiky“.¹⁵

V procese tejto postupnosti a dedičnosti nachádzame odpoveď aj na otázku vzťahu „starej“ a „novej“ lingvistiky. Bez „tradičnej“ lingvistiky nebolo by dnešnej štruktúrnej jazykovedy, pretože myslenie nepreniká bezprostredne k skúmanému objektu alebo k skutočnosti vôbec, ale len sprostredkovane, pomocou špecifickej skúsenosti ľudí. „Skúsenosť je však na rozdiel od samého poznávaného objektu veľmi dynamická, pohyblivá a menlivá, je to najdynamickejší činiteľ v poznávaní. Myslenie ako geneticky sekundárny poznávací faktor, odkázaný na názorný materiál, ktorý spracúva, operuje len s ňou a nie so samým objektom a úroveň jeho prieniku do neho závisí vcelku od úrovne jej prieniku. Inej skúsenosti o tom istom predmete zodpovedajú iné názory o ňom“.¹⁶

Je teda celkom prirodzené, že všetky naše poznatky, t. j. „každá pravda sa dostáva po čase vynáraním sa nových, s ňou nezlučiteľných javov do protirečenia so svojím predmetom“¹⁷, pretože skúsenosť — ako geneticky primárny poznávací faktor — „je komplex názorných, predovšetkým zmyslových poznatkov o objekte, získaných vedeckou praxou, t. j. výskumnými metódami, ktorými veda disponuje v danej etape svojho vývoja. Je teda časopriestorovo podmienená (zdôraznenie naše) a jej prienik do skutočnosti, i do toho istého predmetu je kvantitatívne i kvalitatívne rôzny, podľa praktických možností výskumu, najmä prístrojov“.¹⁸ Iné praktické možnosti výskumu, iné verifikačné procedúry a podmienky mala teda k dispozícii staršia a iné má súčasná jazykoveda. Jedine z tohto aspektu možno objektívne hodnotiť význam staršej a súčasnej jazykovedy, hodnotiť bez krajných, extremistických názorov na hodnotu alebo prevahu jednej nad druhou.

Teda v procese „večného, nekonečného približovania sa myslenia k objektu“ (pozri poznámku 7) vyvíja a zdokonaľuje sa aj jazykoveda. Optimistickým apelom na jej zdokonaľovanie sú slová U. F. Lemana¹⁹, ktorý hovorí, že „jazyk sa skladá z informácie, obdivuhodne sformovanej ľuďmi do rozličných

¹⁵ U. F. Leman, c. d., str. 51.

¹⁶ T. Münz, c. d., str. 572.

¹⁷ Tamtiež, str. 580.

¹⁸ Tamtiež, str. 572.

¹⁹ U. F. Leman, c. d., str. 60.

komunikačných variantov. Keď môžu ľudia vysvetliť jazykové jednotky, ich aranžovanie a konštrukcie, keď môžu vytvárať dostatočne vieryhodné gramatiky, teda budú môcť imitovať (zdôraznenie naše) pomocou počítačieho kybernetického stroja aj lingvistický proces. Bude to teda objektívne kritérium pre verifikáciu hodnovernosti a oprávnenosti gramatík, t. j. kritérium, na základe ktorého bude možné určiť hlavne to, aká gramatika je najviac relevantná — štruktúra konštituentov, transformačná, tagmémna, glossematická, kategoriálna, vzájomne spätá s obsahom výpovede, alebo nejaká iná. Je celkom možné, že každý typ gramatiky bude v určitom zmysle osožný a že gramatiky budúcnosti sa budú značne odlišovať od tých, ktoré sa používajú dnes“.

Hodnovernosť gramatiky alebo jazykovednej teórie vôbec sa nebude potom hodnotiť len na základe ich efektívnosti v školskej jazykovej praxi, ale na základe ich maximálne možnej zhody s ich objektom, t. j. jazykom. Takéto poznanie jazyka bude tiež časopriestorovo podmienené, ale sa skôr vyhne krajnostiam a extrémom.

A dosiahnuť toto — znamená nevyhnutnosť ďalšieho výskumu.

К ВОПРОСУ СООТНОШЕНИЯ «СТАРЫХ» И «НОВЫХ» МЕТОДОВ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Резюме

В статье говорится о том, что в процессе познавательной деятельности человечества постоянно осуществляется «вечное бесконечное приближение мышления к объекту» (В. И. Ленин). Такой же процесс осуществляется и в языкознании.

Нецелесообразно поэтому говорить о преимуществах «новой» лингвистики в сравнении со «старой» и наоборот. Нецелесообразно это и по другим причинам, которые в статье приводятся. Ведь мышление является генетически секундарным познавательным фактором; генетически примарным является человеческий опыт, который всегда временно и пространственно обусловлен и количественно и качественно зависит от практических возможностей исследования.

Иные практические возможности исследования, иные верификационные «процедуры» и условия были, таким образом, у предшествующего, иные — у современного языкознания.

Без «старой» лингвистики не было бы современной, «новой» лингвистики. Частичным доказательством этой преемственности является и то, что определенные «структурные» моменты находим и у предшествующего языкознания.

Нельзя не видеть всех этих очень важных фактов, если нуждаемся в сущности в ненужном делении языкознания на основании искусственно наклеиваемого на него «нового» и «старого» языка.

ODVODZOVANIE OBYVATELSKÝCH MIEN OD CUDZÍCH
ZEMEPISNÝCH NÁZVOV V SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

Otázkou odvodzovania obyvateľských mien od zemepisných názvov domácich aj cudzích zaoberali sa v posledných rokoch niekoľkí autori. Táto otázka nie je však nejako definitívnejšie vyriešená najmä pri cudzích menách, a to preto, lebo sa doterajšie rozboru nezakladali na väčšom dokladovom materiáli. V tejto štúdiu chceme prebrať otázku odvodzovania obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov. Býva tu neraz väčšia neistota a kolísanie ako pri obyvateľských menách od domácich zemepisných názvov (hoci aj tu je bohatá problematika; ide predovšetkým o otázku rešpektovania alebo nerešpektovania tzv. miestneho a či regionálneho úzu).

O menách obyvateľov k niektorým novým miestnym názvom, ktoré sa vo väčšej miere uviedli po hromadnom premenúvaní niektorých obcí na Slovensku po druhej svetovej vojne, písal E. Jóna.¹ Na základe rozboru jednotlivých typov takýchto nových miestnych názvov a ich obyvateľských mien autor uzatvára, že „prípona *-ec*, častá v nárečiach, v spisovnom jazyku je pravidelne pri obyvateľských menách k názvom na *-any*, inde produktívna je prípona *-an* v rozšírenej podobe *-čan*“.² Na str. 221 autor ukazuje, že rozšírená prípona *-čan*, ktorá sa vydělila zo slov s príponou *-an* a alternáciou spoluhlások *k/č* a *c/č* pred touto príponou, postupne zatláča a nahrádza jednoduchú príponu *-an* alebo *-ec*, čo ilustruje na príklade obyvateľského mena od miestneho názvu *Žilina*, kde sa pôvodný názov *Žilínec* nahradil novotvarom *Žilínčan*. Jóna poznamenáva, že v slovníkovej časti Pravidiel (z r. 1940) tvary na *-čan* sa uvádzajú i pri cudzích názvoch, napr. *Belehradčan*, *Berlínčan*, *Káhirčan*, *Londýnčan*, a pripojuje: „Z toho vidno, že rozšírená prípona *-čan* je neobyčajne produktívna, že v budúcnosti tak sa bude tvoriť najviac obyvateľských mien.“

Aj M. Šalingová³ konštatuje, že prípona *-čan* sa stáva produktívna. Ukaže tu na príkladoch *Bratislavčan*, *Popradčan*, *Oravčan* miesto starších tvarov *Bratislavan*, *Popradan*, *Oravec*.⁴

¹ E. Jóna, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1948/49, 218—223.

² E. Jóna, c. m., 223.

³ M. Šalingová, *O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine*, SR 18, 1952/53, 28.

⁴ Treba poznamenať, že kodifikovaná je podoba *Oravec*. Pozri napr. *Pravidlá slovenského*

Podrobnejšie sa otázkou tvorenia obyvateľských mien v spisovnej slovenčine zaoberal Š. Koperdan.⁵ Venuje tu pozornosť aj otázke tvorenia obyvateľských mien a prídavných mien od cudzích zemepisných názvov. Prehľad používania jednotlivých prípon (-ec, -an, -čan) pri tvorení obyvateľských mien podáva v kap. Sufixácia na str. 102—104. Podrobne vypočítava jednotlivé prípady, v ktorých je prípona -ec, prípona -an a v ktorých prípona -čan, resp. aj iné prípony, napr. -ák/-iak (*Bosniak, Záhorák, Hanák*) alebo -ňan (*Mýto — Mýtňan, Huta — Hutňan*). Treba poznamenať, že Koperdan uvádza stav viacmenej len na základe vlastných znalostí jednotlivých podôb takýchto obyvateľských mien a domýšľaním a aplikovaním známych prípadov aj na menej známe prípady. Svoje výklady a závery teda nezakladá na rozbere konkrétneho dokladového materiálu (v štúdií ho neuvádza).

J. Horecký⁶ konštatuje výskyt základnej podoby prípony -an/-čan, t. j. podoby -an v podstatných menách, ako *Moravan, Vislan, Modran, Šahan, Šalan, Račan*. Ďalej spomína, že spoluhlásky *d, t, n* sa pred touto príponou menia na *d, t, ň*: *Kanada — Kanadan, Holandsko — Holandan, Čína — Čiňan, Brezno — Brezňan, Tibet — Tibetan* atď. Iné spoluhláskové alternácie sú podľa neho v podstatných menách, ako *Važec — Važtan, Florencia — Florentan, Praha — Pražan, Prievidza — Prievidžan*. O variante -čan konštatuje, že je v súčasnom jazyku živší ako podoba -an; je v podstatných menách, ako *Gemerčan, Novohradčan, Benáťčan, Ružomberčan, Partizánčan*. Tento variant zisťuje už v Slovenských národných novinách a uzatvára, že „produktívnosť tohto modelu bola pôvodne veľká, potom bola obmedzená azda vplyvom češtiny a dnes sa znovu rozvíja“.⁷ Pri prípone -ec konštatuje rozsiahlu skupinu názvov označujúcich príslušnosť k miestu, a to podľa kraja (*Oravec, Malajec, Kórejec*) alebo podľa miestnych mien na -any (*Topoľčanec, Margecanec*).

Otázkam tvorenia obyvateľských mien sa venuje značná pozornosť nielen u nás, ale aj v iných slovanských jazykoch. Tak sa riešila otázka obyvateľských mien k cudzím zemepisným názvom v češtine na stránkach časopisu *Naše řeč*.⁸ Neobyčajná pestrosť pri tvorení obyvateľských mien panuje v ruštine. Nedávno vyšla rozsiahla práca, venovaná práve otázke obyvateľských

pravopisu, 5. vyd., Bratislava 1964, 283 alebo *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 587. S podobou *Oravčan* sa inak stretávame pomerne dosť často najmä na stránkach dennej tlače.

⁵ Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 83—106.

⁶ J. Horecký, *Slovo tvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94.

⁷ J. Horecký, tamže.

⁸ md [= M. Dokulil], *Obyvatelská jména k cizím názvům osadním*, *Naše řeč* 37, 1964, 190—192; F. Váhala, *Indonésan, ale Liberijec*. (K tvoření vlastních jmen obyvateľských.), *Naše řeč* 46, 1963, 35—40.

mien v ruskom jazyku.⁹ Na stránkach časopisu *Lingua* sa tvorením obyvateľských mien v ruštine zaoberá M. Shapiro.¹⁰

V spisovnej slovenčine je situácia nesporne jednoduchšia ako v češtine alebo v ruštine. Výrazná je tu najmä tendencia uplatniť v čo najväčšom rozsahu príponu *-čan* pri odvodzovaní väčšiny obyvateľských mien. Táto tendencia sa môže najvýraznejšie uplatniť práve pri odvodzovaní obyvateľských mien od cudzích názvov, pretože tu nie je retardujúcim činiteľom tzv. miestny a či regionálny úzus, ako je to pri obyvateľských menách od domácich názvov. Ako konštatuje Š. Koperdan,¹¹ pri cudzích názvoch takýto regionálny úzus nie je, resp. prevažne niet tu nijakého úzu, takže sa podľa neho jazyková prax opiera ponajviac iba o teoretické poučky. My by sme skôr povedali, že sa v týchto prípadoch celkom prirodzene a spontánne uplatňuje systém jazyka, produktívne prvky tohto systému, v našom prípade prípona *-čan* ako najproduktívnejšia prípona pri odvodzovaní obyvateľských mien v spisovnej slovenčine. V tomto príspevku chceme práve ukázať na rozširujúce sa uplatňovanie prípony *-čan* pri odvodzovaní obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov, čo celkom prirodzene vedie k znižovaniu používania a či výskytu prípon *-ec* a *-an* pri tvorení týchto názvov. Svoj rozbor opierame o konkrétny materiál, ktorý sme získali excerpciou z našej tlače a ďalej z prekladovej literatúry (beletrie a cestopisnej literatúry), v ktorej sa často používajú príslušné cudzie názvy a mená obyvateľov takýchto cudzích miest. Pretože sa otázkou tvorenia obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov najpodrobnejšie zaoberal u nás Š. Koperdan, pokladáme za najvhodnejšie prebrať jednotlivé prípady tvorenia týchto názvov v tom poradí, ako je to u Š. Koperdana. Takto zreteľnejšie vyniknú rozdiely medzi našim výkladom a doterajším spracovaním tejto otázky.

Prípona *-ec* si podľa Š. Koperdana našla uplatnenie v pomenovaní národov a obyvateľov krajín, ak teritoriálny názov má derivačný základ zakončený na sonóru, napr. *Ázijec, Aramejec, Balkánc, Slovinc* a pod. Tento stav však podľa neho nepredstavuje všeobecné pravidlo. Z niektorých teritoriálnych názvov sa podľa Š. Koperdana obyvateľské meno netvorí príponou *-ec*. Tu uvádza tvary *Sibírec, Sicílec, Krymec*, za ktorými v zátvorke kladie otázniky. Autor však výslovne nehovorí, aká prípona sa uplatňuje pri tvorení obyva-

⁹ *Slovar nazvanij žitelj RSFSR*, red. A. M. Babkin, Moskva 1964. Pozri S. Utěšený, *In margine slovníku obyvateľských jmen Ruské federativní socialistické republiky*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 6, 1965, 55—58.

¹⁰ M. Shapiro, *The Derivational Morphology of Russian Patrials*, *Lingua* 16, 1966, 14—26 (1. časť). Informatívne state o tvorení obyvateľských mien od názvov miest v ruštine napísal u nás M. Čabala, *Tvorenie obyvateľských mien v spisovnej ruštine*, *Ruštínár*, 1, 1966, 97—102 a *Používanie sufixov ec, -čanin, -anin pri tvorení obyvateľských mien od názvov miest*, tamže, 132—137.

¹¹ Š. Koperdan, c. m., 65.

telských mien od týchto názvov. Ďalej ešte konštatuje, že pri inom kmeňovom zakončení je prípona *-an*, napr. *Európa* — *Európan*, *Egypt* — *Egyptan*, *Habeš* — *Habešan*, *Kanada* — *Kanaďan*, *Maroko* — *Maročan*, pričom tu uvádza aj prípady *Čína* — *Čiňan*, *Chile* — *Chilan*, *Morava* — *Moravan*, ktorých derivačný základ sa končí na sonóru; konečne tu uvádza nepochybný prípad tvorenia obyvateľských mien príponou *-ec* od osadných názvov na *-any*, napr. *Čičmany* — *Čičmanec*.

Š. Koperdan celkom oprávnene kladie za tvarmi *Sibirec*, *Sicilec*, *Krymiec* otázky. V skutočnosti sa tu používajú tvary s príponou *-čan*. Podobne sa táto prípona používa dnes aj pri iných obyvateľských menách od názvov krajín alebo väčších území, ktorých derivačný základ sa končí na sonórnu spoluhlásku. Niekoľko príkladov:

K súťaži, v ktorej po slávnom „železnom Havajčanovi“ Tommy Konovi a ešte väčšom silákovi Alexandrovi Kurynovi zaujal miesto náš borec! (Pravda 1964) — Pozdrav Havajčanov Aloha oé — Júbim ťa — i hudba na ukulele a tanec hulahula stratili už dávno pôvab prirodzenosti. (Príroda a spoločnosť 1963) — Žije na ňom 2,5 milióna Baličanov. (Príroda a spoločnosť 1962) — Stovky Nigérijčanov premávajú na loďkách. (Príroda a spoločnosť 1962) — Boli tu Savojskí. (Soboul — Krajčovič, Doležal) — Tesáľčan vstúpil do arény seabedome. (Graves — Klinger) — Venezuelčania sa však tiež objavili. (Lundkvist — Lahvička) — A kto dôkladnejšie než Kurbskij trestával Krymčanov? (Kostylev — Kochol) — Na snímke dvojité kordón policajtov bráni Panamčanom, aby vstúpili do pásma priplavu. (Práca 1959) — Cituje slová Ghančana Sackeya. (Pravda 1961) — A zdá sa mi že títo Grónčania nie sú ani natoľko polutovaniahodní. (Verne-Ušák) — V takomto prípade by si v lete zachoval chladnokrvnosť iba nejaký Eskimák a v zime nejaký Grónčan. (May — Ušák) — Jemenčania plnia ťa vôňou svojich korenín. (Schultz — Zúbek) — Kalifornčania bojujú o Goldwaterovu kandidatúru. (Pravda 1964) — Urobil za necelé dva mesiace ďalších troch Kalifornčanov. (Technika a šport 1965) — Za necelé dva mesiace dosiahol spojenie s ďalšími dvoma Kalifornčanmi. (Pravda 1965) — Livončania sa po dlhé roky nemuseli obávať vojny. (Kostylev — Komorovský) — Rasistický Oregončan de Wright usporiadal s Modocmi „poradu“. (Stingl) — „Nerob si psinu“, povedal Finn, druhý drevár, pokojný, vyrovnaný Wisconsinčan. (London — Bránko) — Ak chceme byť spravodliví, používajme pomenovania, ktoré sú najzaujímavejšie, a hovorme: Tunisania, Alžírčania. (Odpovede na otázky 1962) — Generál Grivas je rodený Cyperčan. (Pravda 1964) — Nepovažujú sa za Ecuádorčanov. (Lundkvist — Lahvička) — No zdá sa mi, že ste pohli neoblomným Saharčanom. (Jefremov — Ličková) — Sibírčania sa na drsnosť kraja nestažujú. (Pravda 1965) — Býva vo vyhnanstve ako Sibírčan. (Prus — Andráš) — Vojská Trákie sa skladali z Tantalidov, Sardínčanov, Sicíľčanov a iných. (Pramene k dejinám Veľkej Moravy) — Dvere Zanzibarčana sú otvorené po celý deň. (Príroda a spoločnosť 1964)

Pri menách, ktorých derivačný základ sa končí na spoluhlásku *v*, býva aj prípona *-an*, napr. *Morava* — *Moravan*, *Litva* — *Litvan* (pozri Pravidlá slovenského pravopisu 1964, 237), *Moldava* — *Moldavan*.

Ako pravý Moldavan vzdávam veľkú česť a chválu vínu v Cotnari. (Sadoveanu — Hušková) — Poznal v Besarábii život Moldavanov a Tatárov. (Pravda 1964)

V Slovníku slovenského jazyka¹² sa namiesto podoby *Litvan* uvádza podoba *Litovec* (s príponou *-ec*). My máme doloženú podobu *Litovčan*.

Bolo v ňom vystavaných mnoho miest, zámkov a pevností pre väčšiu bezpečnosť pred nepriateľmi: Rusmi, Lotyšmi, Litovčanmi a Estóncami. (Kostylev — Komorovský) — Je Litovčan. (Borodin — Mihál)

Pri menách obyvateľov miest a obcí, ktorých derivačný základ sa končí na spoluhlásku *v*, býva vždy prípona *-čan*, čo sa v doterajšej literatúre bežne konštatuje, napr. *Prešov — Prešovčan*, *Bratislava — Bratislavčan*, *Glasgow — Glasgowčan*, *Mníchov — Mníchovčan*.

O tom, aká je silná odvodzovacia prípona *-čan*, svedčí aj skutočnosť, že sa táto prípona neraz používa aj tam, kde by prípona podľa platnej kodifikácie nemala byť, napr. *Írčan*, *Valončan* (miesto *Ír*, *Valon*).

Prvý je Talian a druhý pomerne mladý Írčan. (Práca 1959) — Nehovoriac ani o neprestávajúcich jazykových bojoch Írčanov. (Kultúrny život 1965) — Svetoznámy dirigent L. Stokowski (narodený v Londýne 18. mája 1882 z otca Poliaka a matky Írčanky) dožil sa v tvorivej robote osemdesiatky. (Kultúrny život 1962) — Niekoľkí Írčania sa tak dobre neprispôsobili. (Lundkvist — Lahvička) — Flámi a Valončania. (Predvoj 1966)

Normatívne príručky poznajú iba tvar *Ír*.¹³ Preniknutiu prípony *-čan* však v tomto prípade ťažko možno zabrániť, a tak bude správne uznať aj tvar *Írčan*.¹⁴

Týmto výkladom sme sa už vlastne dostali k otázke používania prípon *-an* a *čan*. Všimnime si, ako ich používanie vymedzuje Š. Koperdan. Prípona *-an* sa podľa neho používa pri obyvateľských menách od názvov miest a krajín, ktorých derivačný základ sa končí na jednu spoluhlásku okrem sonórnej. Toto pravidlo však nie je bez výnimiek. Na jednej strane býva prípona *-an* pri obyvateľských menách utvorených od názvov so zakončením na sonórnu spoluhlásku (napr. *Jur — Juran*), na druhej strane je prípona *-čan* popri prípone *-an* pri obyvateľských menách od názvov s inou spoluhláskou na konci derivačného základu, ako je sonóra, napr. *Poprad — Popradan/Popradčan*. Pri obyvateľských menách od cudzích zemepisných názvov s jednou ne-

¹² *Slovník slovenského jazyka II*, 53. Podobu *Litvan* SSJ nezaznamenáva.

¹³ *Pravidlá*, 5. vyd., 204; *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 617.

¹⁴ Pozri môj článok *K štylistickým rozdielom v dvojtvaroch podstatných mien*, Jazykovedné štúdie VIII. Spisovný jazyk — štylistika, Bratislava 1965, 170—171. Pravda, tu už ide o národné mená. Ale aj pri menách príslušníkov národov býva prípona *-an* alebo *-čan*, napr. *Čína — Čičan* („príslušník čínskeho národa“, SSJ I, 210), *Korea — Kórejčan* („príslušník kórejského národa“, tamže, 746). Pri podobe *Írčan* ide o tzv. viazaný slovtvorný základ (*Írčan — Írsko — írsky*), ako je to aj v prípadoch *Slovensko, Slovenka, slovenský, Japonsko, Japonec* (pozri J. Horecký, *Slovtvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 41). Národné mená na *-ec* a *-an* od viazaných slovtvorných základov sú bežné; porov. napr. *Portugalsko — Portugalec — portugalský, Estónsko — Estónec — estónsky, Holandsko — Holandan — holandský*; vyskytuje sa tu však aj prípona *-čan*, napr. *Svazijsko — Svaziččan — svazijský*. Podoba *Írčan* je teda systémová.

sonórnou spoluhláskou na konci odvodzovacieho základu sa dnes celkom bežne uplatňuje prípona *-čan*.

Len čo si ktorý nazhŕňa, hneď uteká do svojho kraja, do Sosnowca, nenásytná zberba, Zagľebčania ... (Žukrowski — Sedlák) — A večer sa prišli Záhrebčania pozrieť na prvé predstavenie. (Pravda 1965) — Modigliani, oblečený ako Etiópčan, viedol popod pazuchu Beatrice. (Fusero — Prohácka, Nemlaha) — Veď Sádi tak sa vyzná v stopách jej, jak Bagdadčania v reči arabskej. (Sádi — Haruštiak) — Taktiež Lýdčania poznali bohyňu Artimu. (Zamarovský) — Keď Rodčania uvideli blížiť sa svoje lode ovenčené vavrínmi, mysleli si, že sa to vracajú víťazní spoluobčania. (tamže) — Do tejto krajiny sa zatúlal v pradávnych časoch Berber, tmavý Numídčan. (Frank — Krausová) — Na ceste postavila Valladolidčania na vlastné trovy veľa slávobrán. (de Coster — Bártová) — Napokon má urovnať v jeho prospech spory o majetok s Orvietčanmi. (Guerrazzi — Pažitka) — Bogotčan si však vie udržať jasnú hlavu. (Lundkvist — Lahvička) — Kalkatčania vypaľujú rakety. (ABC pionierov 1960) — Väčšina je svojím jazykom a svojimi zvykmi príbuzná s Laosčanmi. (Príroda a spoločnosť 1963) — Canne vôbec sa nebúri proti každodenným priestupkom buržoázie páchaným na štrajkujúcich baníkoch, mučených Malajcoch, na napalmom spálených Vietnamcoch, Tunisčanoch, zabíjaných cudzineckými légiami. (Slovenské pohľady 1959) — Tbilisčania takmer každoročne útočia na prvenstvo. (Pravda 1964) — Kačalin na ramenách Tbilisčanov. (tamže) — Rovno cez Suezský prieplav Pindusčanom. (Aldridge — Gregorová) — Xenthosčania povedali, že ste Australos. (tamže) — To sú Sirnosčania. (tamže) — Ja som Sparatisčan. (tamže) — Všetko sú to Lyttusčania. (tamže) — V ich reči badať nevykoreniteľný južný prízvuk, podľa ktorého ľahko spoznať bývalého Odesčana. (Kozáčinskij — Moravčková) — Aj Tumbezčania pozvali Španielov na návštevu. (Stingl) — Takýto uzol je charakteristický pre Maltézčanov. (Poe — Vilikovský) — Potom prišli dvaja Anzeindazčania. (Ramuz — Felix)

Pravda, nechceme a ani nemôžeme tvrdiť, že by sa tu azda používala len prípona *-čan*. V mnohých prípadoch sa tu používa aj prípona *-an*, napr. popri tvare *Tbilisčan* aj tvar *Tbilisan*, podobne je *Tunisčan* aj *Tunisan*, prípadne sa používa len tvar na *-an*, napr. *Efez* — *Efezan*, *Rodézia* — *Rodézan*, *Chersonéz* — *Chersonézan*, *Indonézia* — *Indonézan* a pod. Pre nás je tu však dôležité konštatovanie o pomerne častom výskyte prípony *-čan* aj v tom prípade, kde sa skôr konštatuje výskyt prípony *-an*.

Š. Koperdan v cit. štúdiu uvádza ďalej, že prípona *-an* sa bez výnimky používa na tvorenie obyv. mien od názvov so skupinou spoluhlások na konci odvodzovacieho základu. K cudzím názvom uvádza pritom ako príklady deriváty *Belfastan*, *Mezőkovesdan*, *Százfan*, *Utrechtan*, *Vologdan*, *Oxfordan*, *Szentgyörgyan*, *Stuttgartan*, *Korintan*, *Skopljan* (od *Skoplje*), *Oslan* (od *Oslo*), *Livorňan*, *Smyrňan*, *Parman*, *Koromľan*, *Chelman*. Aj keď sa pri takýchto a podobných menách veľmi často tvoria príslušné obyvateľské mená príponou *-an*, jednako je tu bežné aj odvodzovanie príslušných derivátov pomocou prípony *-čan*, takže nejde o tvorenie príponou *-an* bez výnimky, ako udáva Š. Koperdan. Niekoľko príkladov na deriváty s príponou *-čan*:

Aj zo mňa bol odrazu Delfčan. (Bronnen — Mikula) — Ale namiesto aby ste sa venovali

žene, venovali by ste sa tým tristotisíc Oaklandčanom. (London — Branko) — Oaklandčania nech pre zmenu zas pijú špinu. (tamže) — Richmondčania napísali pánu Jonesovi, že sa im mladý holandský kazateľ zapáčil. (Stone — Barániková) — Vieš, prečo Termondčanov volajú die vierpannen, zohrievadlami? (de Coster — Bártová) — Zendčanky sú vraj najlacnejšie ženy na svete. (Večerník 1965) — Prišiel mu na um koncentračný tábor, v ktorom sedel päť rokov spolu s Oxfordčanmi. (Sekuová — Sedlák) — Stratfordčania na ďalšej púti. (Pravda 1964) — Jeho Sväté Veličenstvo skúmalo, či má v žalúdku dost miesta pre slávnostný obed, čo im Oudennardčania chystajú. (de Coster — Bártová) — Vyslúži si pohrdanie a nenávisť všetkých ostatných Florentčanov. (Predvoj 1965) — A Gentčania odpovedali. (de Coster — Bártová) — Piemontčanom sú natolko vzdialené záležitosti Talianska. (Guerrazzi — Pažitka) — Giovanni Cena, Piemontčan, a Piemontčania sa neľahko zapália. (Fusero — Proháčka, Nemlaha) — A vieš, ako volajú Tirlemontčanov? (de Coster — Bártová) — Torontčania tam radi nakupujú. (Práca 1964) — A ty vieš, ako volajú Weertčanov v Limburgu? (de Coster — Bártová) — Taškentčania si už vypestovali podmienený reflex. (Pravda 1966) — Zundertčania neraz hovorili, že velebný pán Theodorus robil ľuďom dobre s hodvábnym cylindrom na hlave. (Stone — Barániková) — Odvracajú sa od neho aj Livornčania. (Fusero — Proháčka, Nemlaha) — Štrnásťtisíc Antverpčanov spí pokojne. (Odpovede na otázky 1966) — Mnohí zo Samarkandčanov dochádzali na ten čas do záhrad. (Brodin — Mihál) — Filadelfčan bol oveľa prefikanejší. (Dreiser — Szathmáry—Vlčková)

Š. Koperdan uvádza konečne prípady, v ktorých sa používa prípona *-čan*. Spracovanie tejto časti je u Koperdana správne a nevyvoláva nejaké námietky. Pravda, ako sme to videli, prípona *-čan* sa používa v oveľa väčšom rozsahu, takže z tohto hľadiska je spracovanie výskytu a používania prípony *-čan* u Š. Koperdana nedostačujúce.

Z tohto nášho rozboru sa celkom jednoznačne ukazuje, že prípona *-čan* sa v spisovnej slovenčine používa pri odvodzovaní obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v oveľa väčšom rozsahu, než sa to uvádza v doterajšej literatúre. Používa sa ako celkom bežná aj v tých prípadoch, v ktorých sa v doterajšej literatúre zaznamenáva iba prípona *-an*. Pri ďalšom výskume nadhodenej otázky bude potrebné presnejšie vymedziť, v ktorých prípadoch sa vyskytuje len prípona *-an*, v ktorých len prípona *-čan*, ako aj prípady, v ktorých sú dvojtvary na *-an*, aj *-čan*. Rovnako bude potrebné presnejšie vymedziť používanie prípony *-ec*.

Prípona *-čan* je pri tvorení obyvateľských mien živá a produktívna nielen v spisovnej slovenčine, ale napr. aj v ruštine, ako o tom svedčí úryvok z príspevku L. Timofejeva, ktorý cituje vo svojej štúdií o obyvateľských menách v ruštine M. Shapiro.¹⁵ V tejto súvislosti môžeme tiež pripomenúť ako zaujímavosť skutočnosť, zaznamenanú F. Váhalom, že vplyvom slovenčiny sa uplatňuje v češtine podoba *Brazilčan* namiesto *Brazilec*, resp. *Brazilan*.¹⁶ To je zaujímavé najmä preto, lebo ako sme uviedli vyššie, v istom čase podľa

¹⁵ M. Shapiro, c. m., 17.

¹⁶ F. Váhala, c. m., 40.

mienky J. Horeckého produktívnosť tvorenia obyvateľských mien pomocou prípony *-čan* bola azda v slovenčine obmedzená práve vplyvom češtiny.

V spisovnej slovenčine sa prejavuje pomerná pravidelnosť, resp. úsilie o pomernú pravidelnosť nielen v oblasti gramatických tvarov slov,¹⁷ ale aj v rámci odvodzovania slov, čoho príkladom je aj snaha po výraznom zjednodušení pomerov pri odvodzovaní obyvateľských mien maximálnym uplatnením prípony *-čan* v čo najväčšom možnom počte prípadov.

V ostatnom čase pozorujeme oživený záujem o vedecké štúdium onomastických otázok. V náčrte koncepcie onomastického výskumu na Slovensku a organizačných problémov súvisiacich s takýmto výskumom spomína V. Blanár¹⁸ podiel, ktorý bude mať onomastika na kolektívnych dielach z rozličných vlastivedných disciplín. Tu spomína Slovník obcí, ktorý sa pripravuje v Encyklopedickom kabinete SAV, a dodatkový zväzok Slovníka slovenského jazyka, ktorý má obsahovať vlastné mená. Pri miestnych menách treba podľa neho čo najskôr zozbierať dnešnú živú podobu úradného mena, obyvateľské meno a prídavné meno odvodené od miestneho; tento materiál, ako hovorí, sa využije pre Slovník obcí.¹⁹ Rovnako však, ako je potrebné skúmať obyvateľské mená k domácim názvom, treba podľa našej mienky skúmať aj otázku tvorenia obyvateľských mien k cudzím zemepisným názvom a na základe podrobného rozboru jednotlivých prípadov vyvodit' závažnejšie poučky o tvorení týchto mien v spisovnej slovenčine. Podľa našej mienky kodifikácia tvorenia obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov by sa mala dostať do základných jazykových príručiek normatívneho rázu, čo by bola veľká pomoc pre praktických používateľov jazyka, najmä prekladateľov cudzojazyčnej literatúry, autorov cestopisov, turistických príručiek a pod. Je to jeden z ďalších prípadov, v ktorých onomastika môže účinne pomáhať riešiť naliehavé potreby každodenného života, bežnej praxe. Otázka je však dôležitá aj z hľadiska čisto teoretického. Možno zisťovať produktívnosť jednotlivých odvodzovacích prípon v rámci všeobecných podstatných mien a v rámci vlastných mien, vzájomne ich porovnávať, a tak zisťovať zhody a rozdiely medzi oboma oblasťami pomenovaní v rámci podstatných mien. Výsledky takéhoto štúdia možno využiť širšie aj pre porovnávacie štúdium, a to príbuzných²⁰ alebo aj nepríbuzných jazykov.

¹⁷ Pozri *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 60.

¹⁸ V. Blanár, *Onomastický výskum na Slovensku. (Ciele, metódy, aktuálne úlohy.)*. JČ 16, 1965, 74 n.

¹⁹ V. Blanár, c. m., 77.

²⁰ V rámci porovnávej slovanskej onomastiky hovorí o potrebe zistiť a vzájomne konfrontovať slovotvorné typy v jednotlivých slovanských jazykoch V. Blanár. Pozri jeho odpoveď na otázku pre 5. medzinárodný sjazd slavistov v Sofii 1963 v zborníku *Slavianska filologija I*, Sofia 1963, 379—380.

ОБРАЗОВАНИЕ НАЗВАНИЙ ЖИТЕЛЕЙ ОТ ИНОСТРАННЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье автор указывает на все большее применение суффикса *-čan* при образовании названий жителей в словацком литературном языке. Суффикс *-čan* широко употребляется также в тех случаях, в которых до сих пор в литературе отмечался только суффикс *-an*. Анализ основан на материале словацкой печати и переводной литературы (художественной литературы и путевых записок).

AKO ĎALEJ V POROVNÁVACEJ SLOVANSKEJ LEXIKOLÓGII?

(NA OKRAJ PRÁC G. HÜTTL-WORTHOVEJ*)

VINCENT BLANÁR

1. Na V. slavistickom sjazde v Sofii sa venovala lexikologickým otázkam pomerne veľká pozornosť. Príspevky sa však zväčša týkali rozmanitých čiastkových otázok a menej sa uvažovalo o základných problémoch slovanskej lexikológie. Nastolením širších otázok a spôsobom ich riešenia zaujal referát americkej lingvistky (rakúskeho pôvodu) Gerty Hüttl-Worthovej o medzislovanských a slovansko-neslovanských lexikálnych vzťahoch. G. Worthová sústavne študuje vývin a obohacovanie ruskej slovnej zásoby najmä z cudzích prameňov. Jej práce z oblasti historickej lexikológie prinášajú mnohé nové poznatky, ktoré dopĺňajú i opravujú doterajšie výklady o dejinách ruského slovníka. Sú výsledkom dôkladného pramenného štúdia a svedčia o veľkej filologickej akribii autorky. Jej štúdie dávajú priam podnet na formulovanie a riešenie širších teoretických otázok.

Vo svojej prvej monografickej práci sa G. H.-Worthová zaoberala obohacovaním ruskej slovnej zásoby v období, ktoré z tohto hľadiska nie je dostatočne prebádané, v 18. storočí. Na tomto mieste venovala pozornosť neologizmom, ktoré boli utvorené z ruských alebo cirkevnoslovanských morfémov (cudzíe slová spracovala v osobitnej monografii), kalkom a významovým prevzatiam. Jednou z najdôležitejších úloh formujúcej sa novodobej spisovnej ruštiny po epoche Petra Veľkého bola tvorba odborných termínov, zdokonaľovanie abstraktnej slovnej zásoby a vôbec vytvorenie množstva výrazov potrebných pre moderný spisovný jazyk. Tento zložitý proces rozvíjania ruskej lexiky prebiehal v úzkom kontakte so západoeurópskymi jazykmi. Od začiatku 18. storočia stratila poľština úlohu sprostredkovateľa západnej kultúry. Do štyridsiatych rokov prevládal vplyv nemčiny, ktorú potom vystriedala francúzština. Pre vedecké termíny bola vzorom gréčtina a latinčina. Lexikálne novotvary rozdelila autorka do 7 skupín. Zo slovtvorných postupov sa najviac

* *Problemy mežslavianskich i slaviano-neslavianskich leksičeskich otnošenij*. American contributions to the fifth international congress of slavists (Sofia 1963), Hague 1963, 193—212. Preprint. — *Die Bereicherung des russischen Wortschatzes im 18. Jahrhundert*, Wien 1956. — *Foreign words in russian. A historical sketch, 1550—1800*, Berkeley and Los Angeles 1963.

využívalo analogické tvorenie podľa domácich vzorov (*lubeznyj* > *lubeznost*, *razumnyj* > *razumnost*); niektoré významové zmeny sa realizovali v celej slovnej čeladi (napr. *trogat*, *trogajuščij*, *trogatelnyj*). Hojne využívaným slovo-tvorným postupom bolo ďalej kalkovanie (tiež v oblasti frazeológie) a voľné napodobenie cudzích slov domácimi prostriedkami (fr. *abstraction* — *otvlečenie ot veščestva*). Veľmi zriedkavé sú samostatné útvary, ktoré vznikli bez napodobenia cudzích vzorov. Pre dejiny jazyka mali malý význam individuálne novotvary. Menšiu skupinu tvorili polonizmy a ukrajinizmy, ktoré sa v ruštine hláskoslovne adaptovali. Početné varianty a dublety, ktoré sú charakteristické pre 18. storočie, nie sú novotvarmi na tej istej rovine ako neologizmy z predchádzajúcich 6 skupín. Pri významových zmenách rozlišuje autorka tri postupy: významové prevzatie, významové posuny a priblíženie významu podľa cudzojazyčného vzoru. Aj tu je dôležité zistenie, že abstraktný význam sa niekedy rozšíri na celú slovnú čelaď (napr. *obrazovat*, *obrazovanie*, *obrazovannyj*, *obrazovatelnyj* a i.). Početné z novotvarov 18. storočia časom ustúpili alebo celkom zanikli, len časť zostala trvalou súčasťou spisovnej ruštiny. G. Worthová ukázala, že pokiaľ ide o tvorenie neologizmov, význam N. M. Karamzina sa doteraz preceňoval. Najplodnejším tvorcom neologizmov v 18. storočí bol V. K. Tredjakovskij. Za všeobecnými výkladmi nasleduje abecedne usporiadaný slovník neologizmov a sémantických zmien. Na základe štúdia diel niektorých popredných spisovateľov a publicistov 18. storočia (V. K. Tredjakovskij, M. V. Lomonosov, A. P. Sumarokov, N. I. Novikov, N. M. Karamzin, A. Šiškov) a súvekých slovníkov (napr. slovníky Berindu a Polikarpova) podarilo sa autorke korigovať najstaršie datovanie mnohých neologizmov. Jej výskum má pre ruskú historickú lexikológiu trvalú cenu, i keď svoje pramenné štúdium obmedzila na „vyšší“ literárny štýl. Pre vývin ruskej lexiky mali totiž prinajmenej rovnaký význam novotvary z ostatných štýlových oblastí, ktoré si tu autorka nevšimla. G. Worthová sa v tejto monografii nezaoberala cudzími slovami, no jednako do slovníka zaradila výrazy prevzaté z poľštiny a ukrajinčiny (napr. *predmet*, *oščadstvo*) so stručným odôvodnením, že „sa vzhľadom na úzku príbuznosť medzi slovanskými jazykmi ako cudzie slová nepočítavali.“ Pri preberaní slov z iného jazyka hrá, pravdaže, štruktúrna podobnosť príslušných jazykov dôležitú rolu, ale s procesom začleňovania do domácej lexiky, t. j. so zdomácnovaním, treba rátať v každom prípade. Pojmy <<cudzíe, prevzaté, domáce slovo>> treba chápať z hľadiska konkrétneho historického vývinu.

V monografii z r. 1963 spracovala G. Worthová problematiku cudzích slov v ruštine (zväčša ide o internacionalizmy) v období od r. 1550 do r. 1800. Presnejšie povedané: na materiáli okolo 860 slov, ktoré nenájdeme vo Vasmerovom Ruskom etymologickom slovníku alebo sú tu bez dokumentačného materiálu, prípadne s nepresnými údajmi, autorka ukázala ich pôvod a cestu

prevzatia do ruštiny, najstaršie dáta výskytu, vecné okruhy prevzatých slov a napokon ich háskoslovnú a morfológickú adaptáciu; osobitne si všíma slová prevzaté z gréčtiny, latinčiny, germanizmy a romanizmy. Pri sprostredkovaní západoeurópskych kultúrnych výrazov v období pred Petrom Veľkým hrala najdôležitejšiu rolu poľština. Mnohé cudzie výrazy sprostredkovala ruštine cez poľštinu ukrajinčina a bieloruština. Porovnávaním ruského historického materiálu so staršími ukrajinskými a bieloruskými slovníkmi G. Worthová doložila túto myšlienku početnými historickými dokladmi. Autorka našla staršie doklady pre mnohé slová, ktoré sa doteraz pokladali za výpožičky z doby Petra Veľkého. Druhú časť práce tvorí slovník cudzích slov. Uvedieme na ukážku spracovanie hesla:

epilog, 'epilogue' via Fr. < Lat. < Gr., no date Vas. III, 462; Fr. mediation is unlikely because of early attestation: *Epilog*, Polockij Komidija o bludnem syne 188 (1685) and *ibid.* 201.

Preštudovaním ďalších, najviac ešte nevydaných historických písomností sa zväčší počet uvádzaných prevzatých slov a nájdu sa i niektoré staršie doklady, ale niet pochyb, že len podobné práce — najmä ak bude namáhavý materiálový výskum v tomto smere pokračovať — umožnia v budúcnosti dôkladné syntetické spracovanie dejín ruskej lexiky.

V referáte prednesenom na V. slavistickom sjazde v Sofii G. Worthová presvedčivo ukázala, že slovanská slovná zásoba sa musí skúmať na širokom porovnávacom základe, pretože veľká časť tzv. druhotnej lexiky nie je výsledkom vnútorného vývinu slovanských jazykov, ale ich dlhoročných kultúrnych a hospodársko-spoločenských stykov so susednými jazykmi. Najvýraznejšie sa prejavili kontakty s antickou a západoeurópskou kultúrou. Úzke vzťahy slovanskej a neslovanskej slovnej zásoby zisťujeme v oblasti kalkov. Worthovej referát obsahuje z hľadiska metodologického cenné myšlienky pre ďalšie štúdium slovanských kalkov. Dôležité je pozorovanie, že kalkované výrazy sa šíria z jednej strany na celú lexikálnu čelaď (napr. *očarovať*, *očarovateľný*, *očarovateľnosť*), jednak na členy synonymného radu (*očarovať* — *obajať* — *obvorožiť*). Pri historickom výskume otázky poslúži často ako kritérium porovnanie stavu v spisovnom jazyku a v ľudovej reči.

Myšlienky, ku ktorým nabádajú riešené i neriešené problémy v dielach G. Worthovej, týkajú sa ďalších ciest porovnávacej slovanskej lexikológie.

2. Isté je, že rekonštrukcia dejín slovnej zásoby sa musí opierať o slovníkový materiál z najstarších písomností. V tomto ohľade majú Worthovej diela naozaj solídnu základňu.¹ Správne úsilie získať najstaršie doklady na každý

¹ Porov. aj jej najnovšiu štúdiu *Zu den Quellen des russischen Wortschatzes*. (Insbesondere über den *Izbornik Svjatoslavov von 1073*), *Wiener slavistisches Jahrbuch* XII, 1965, 18—25.

výraz a jeho čiastkový význam nesmie však zastrieť fakt, že pre vývin slovnej zásoby nemajú všetky doklady rovnakú hodnotu. Najstaršie doklady sú materiálom prvoradej dokumentačnej ceny nie pre základnú slovnú zásobu (slovanské slová základného fondu, spoločné slová západoslovanské, východoslovanské a pod.), ale pre výrazy, ktoré v jednotlivých slovanských jazykoch túto základnú vrstvu slov rozšírili, či už z fondov domácich alebo cudzích. Týchto slov je však najviac.

Aj keď je predmetom výskumu časovo obmedzený úsek dejín jazyka, doložený jazykový materiál musíme hodnotiť z hľadiska celkového vývinu lexiky príslušného jazyka. Povedali by sme, že doloženým dokladom treba dodať historickú perspektívu. Základný význam tu má porovnávanie dokladov zo starých písomností so stavom v súčasných nárečiach a v spisovnom jazyku. V mnohých prípadoch budeme tým môcť oddeliť historicky staršiu vrstvu slov, ktorá má pokračovanie v dnešnej ľudovej reči, od druhotnej lexiky, ktorá má často štylisticky užšie vymedzené používanie. Porovnávanie s vývinom paralelných slov v susedných príbuzných a nepríbuzných jazykoch nám pomôže odhaliť pramene prevzatých slov a ich viac-menej odlišné osudy v novom jazykovom prostredí.

Pri hodnotení materiálu treba vychádzať z chápania jazyka ako systému štylisticky diferencovaných výrazových prostriedkov. Pokiaľ ide o problematiku cudzích slov, to znamená, že si budeme všimáť nielen okruh otázok, ktoré sa týkajú východiska, ciest preberania, teda ich genézy,² ale treba sledovať a určovať aj miesto týchto slov v novom jazyku a všeobecne jazykové podmienky, za ktorých dochádza k preberaniu.² V slovanskej historickej lexikológii sa doteraz výskum sústreďoval zväčša len na zisťovanie východiska. Z tohto hľadiska pristupuje k danej otázke i G. Hüttl-Worthová. Avšak pre dejiny slovnej zásoby je rovnako dôležité, ako sa prevzaté slovo začlenilo do domáceho slovníka, či ostalo len na okraji alebo či časom celkom zdomácnelo, aké vytvorilo vzťahy s inými významove blízkymi slovami. Miesto prevzatého lexikálneho prvku je historicky premenná veličina, a tým skôr musí byť táto problematika v popredí záujmov historickej lexikológie. (Práce Worthovej aspoň naznačujú, že ani tento okruh otázok jej nie je cudzí.) Určovanie miesta lexikálnej jednotky v slovnej zásobe predpokladá pohľad na slovnú zásobu ako na organizovanú množinu prvkov, teda štruktúrny aspekt. Domnievame sa, že pre metodológiu slovanskej lexikológie je to vec základného významu. Pravda, od štúdia izolovaných lexikálnych faktov k štruktúrnemu prístupu sa dostaneme len cez ujasnenie si základných lexikologických pojmov. A tento úsek práce ešte zďaleka nie je uzavretý.

² K tomu pozri napr. B. Havránek, *Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, sep., 7.

Podľa nášho poňatia plodné je rozlišovať tri základné pojmy. 1. Makroštruktúru vytvára súbor pomenovacích jednotiek jazyka, ktoré sú pospájané sieťou rozmanitých lexikálnych vzťahov. Táto zložitá organizácia lexiky predstavuje štruktúru slovnjej zásoby. 2. Mikroštruktúra je súhrn lexikálnych vzťahov, ktoré vytvára pomenovacia jednotka.³ 3. Sémantickým poľom sú v našom poňatí výraznejšie body na sieti makroštruktúry; je to množina prvkov vzájomne spätých viacerými lexikálnymi vzťahmi. Určenie lexikálnej platnosti slova v našom poňatí znamená ustáliť miesto slova v lexikálnej štruktúre, inými slovami: určiť jeho jazykové (slovotvorné, paradigmatické, syntagmatické) a mimojazykové (komunikatívne, pomer k pojmu a veci) vzťahy. V dejinách slovnjej zásoby sa menia vzájomné vzťahy mnohých výrazov. Do istej miery nové vzťahy sa vytvárajú, ak sa do súboru vzájomne úzko spätých prvkov, do sémantického poľa, včlení nová lexikálna jednotka. Takéto nové vzťahy vznikajú pri domácich novotvaroch i pri cudzích prevzatiach. Procesy zdomačňovania majú nielen hláskoslovnú a morfológickú (tak napr. u G. Worthovej), ale aj špecificky lexikologickú problematiku. Dost jasne sa už napr. ukázalo, že vývin mnohých cudzích slov v novom jazykovom prostredí nemožno oddeliť od dejín príslušnej lexikálno-sémantickej grupy. Preto bude najprimeranejšie skúmať začlenenie nového lexikálneho prvku v rámci celého sémantického poľa⁴.

Takýto prístup k slovníkovým prvkom poskytuje vhodné východisko na porovnávanie. Porovnávaním príbuzných jazykov sa dá sledovať, ako napr. od pôvodu zhodné prvky vstupujú v jednotlivých jazykoch do viac alebo menej odlišných lexikálnych vzťahov, a tým získavajú odlišnú lexikálnu platnosť. Prejavuje sa to aj v ich sémantickej stavbe. Porovnávaním vzájomných vzťahov rozličných „uzlových bodov“ v lexike príbuzných alebo tiež nepríbuzných jazykov⁵ možno zistiť, ako sa na pláne výrazovom diferencuje vyjadrenie istej skupiny blízkych pojmov. R. A. Budagov⁶ ukázal na materiáli románskych jazykov, že si porovnávací lexikológia môže stavať ešte vyššie ciele. Vedľa semaziologickej a onomaziologickej analýzy možno ďalej skúmať, ako sa v rozličných jazykoch vyjadrujú všeobecné sémantické kategórie (monosémia — polysémia — homonymia, synonymia, voľný — čiastočne viazaný —

³ K pojmom makroštruktúra a mikroštruktúra pozri napr. M. M. Makovskij, *Teorija lexičeskoj atrakcii*, Voprosy jazykoznanija XIV, 1965, č. 6, 80 n. — M. Makovskij neurčuje tieto základné pojmy vzhľadom na výraznejšie grupy, „uzlové body“ v tejto sieti vzťahov.

⁴ O tom bližšie v mojej práci *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961.

⁵ V. Blanár, *Über strukturelle Übereinstimmungen im Wortschatz der Balkansprachen*, Recueil linguistique de Bratislava II (v tlači).

⁶ *Sravnitel'no — semasiologičeskije issledovanija*, Moskva 1963. Porov. k tomu Gakovu recenzii: Voprosy jazykoznanija XIII, 1964, 125—130.

viazaný význam slova a i.). Pre dejiny príbuzných jazykov je charakteristický nerovnomerný vývin obsahovej stránky mnohých od pôvodu zhodných slov.

Porovnávanie lexikálnej platnosti slov získa na presvedčivosti, ak nájdeme objektívne metódy na zistenie a porovnávanie miesta slova v štruktúre danej lexiky. Miesto pomenovacieho prvku vo vývine slovnej zásoby možno znázorniť grafom. Na jeho vodorovnej osi budú časové úseky a lexikálne vzťahy (v kvantitatívnom odstupňovaní) budeme nanášať na zvislú os. Na jednom grafe takto zachytíme vždy istý lexikálny vzťah viacerých slov. Súbor grafov nám bude podávať porovnanie základných lexikálnych vzťahov daných slov v kvantitatívnych ukazovateľoch. Túto myšlienku osvetlíme podrobnejšie na inom mieste.

Napokon tu chceme podať jeden organizačný návrh. Bolo by veľmi užitočné, aby si mohli jazykovedci vymieňať názory o základných otázkach slovanskej lexikológie na pracovných stretnutiach aj medzi dvoma slavistickými sjazdami a aby sa tak v spolupráci postupne riešili dôležité, najmä metodologické problémy. Je priam prekvapujúce, že sa pri Medzinárodnom komitáte slavistov doteraz nevytvorila lexikologická (alebo: lexikologicko-lexikografická) komisia. Navrhujem, aby sa takáto komisia konštituovala na VI. slavistickom sjazde v Prahe.

ZUR WEITEREN ENTWICKLUNG DER VERGLEICHENDEN SLAWISCHEN LEXIKOLOGIE

Zusammenfassung

Die Arbeiten von Gerta Hüttl-Worth aus der russischen historischen Lexikologie geben Anlaß zur Formulierung einiger theoretischen Fragen, welche die weitere Richtung der vergleichenden slawischen Lexikologie betreffen.

Die Belege aus den älteren Sprachdokumenten müssen wir vom Standpunkt der ganzen Entwicklung des Wortschatzes der gegebenen Sprache werten. Den Sprachbelegen verleiht man eine historische Perspektive, wenn man sie mit dem Zustand in den heutigen Mundarten und in der Schriftsprache vergleicht (auf diese Weise können wir oft die historisch ältere Schicht des Wortschatzes von der jüngeren trennen); weiter soll man sie mit der analogen Entwicklung in den benachbarten und verwandten Sprachen vergleichen. Die ältesten Belege haben einen dokumentarischen Wert bei den Ausdrücken, welche den Grundbestand der Wörter (entweder vom einheimischen oder fremden Fond) bereichern haben.

Was die Problematik der Fremdwörter anbelangt, müssen wir nicht nur die Entlehnungswege, den genetischen Fragekreis beachten. Man muß gleichzeitig die Stellung dieser Wörter in der neuen Sprache untersuchen. Die Bestimmung des Platzes der lexikalischen Einheit im Wortschatz setzt den Strukturaspekt voraus.

Die Gesamtheit der Benennungseinheiten, die durch ein Netz verschiedener lexikalischer Beziehungen verbunden sind, bildet die Makrostruktur. Die einzelnen Benennungseinheiten treten in verschiedene lexikalische Beziehungen zu anderen semantisch nahen oder

gegensätzlichen Ausdrücken (die Mikrostruktur). Markantere Punkte an der Makrostruktur bilden das semantische Feld (eine Anzahl von lexikalischen Elementen, die durch mehrere lexikalische Beziehungen gegenseitig verbunden sind). Die Bestimmung des lexikalischen Wertes eines Wortes heißt: seine sprachlichen (wortbildenden, paradigmatischen, syntagmatischen) und außersprachlichen (Kommunikativität, Verhältnis zum Begriff und zur Sache) Beziehungen zu bestimmen.

Auf solche Art und Weise an die lexikologische Problematik heranzutreten, bietet einen geeigneten Ausgangspunkt zum Vergleichen verwandter und nichtverwandter Mikrostrukturen. Neben der semasiologischen und onomasiologischen Analyse ist es noch wichtig zu erforschen, wie die allgemeinen semantischen Kategorien in verschiedenen Sprachen zum Ausdruck kommen. Wir gewinnen objektivere Kriterien für die Untersuchung, wenn wir die Stellung der Benennungseinheit im Wortschatz graphisch darstellen.

Schließlich schlägt der Autor vor, daß man beim Internationalen Slawistenkomitee eine lexikologische Kommission bilde. Das könnte am 6. Slawistenkongreß in Prag geschehen.

ZPRÁVY A POSUDKY

ZA PROF. VÁCLAVOM VÁŽNÝM

Dňa 26. apríla 1966 vo veku 74 rokov zomrel univ. prof. PhDr. Václav Vážný, doktor filologických vied, člen katedry českého a slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, člen vedeckej rady Ústavu pro jazyk český ČSAV, dlhoročný profesor na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, bývalý predseda Jazykovedného odboru Matice slovenskej a člen viacerých zahraničných a domácich inštitúcií.

Slovenskí jazykovedci a početní pracovníci v príbuzných vedných odboroch, ako aj iní kultúrni činitelia prijali túto zprávu s pohnutím a hlbokou účasťou.

Prof. V. Vážný v najplodnejších rokoch svojho života pôsobil na Slovensku a vykonal dielo, ktorého význam presahuje hranicu jeho života.

Roku 1918 získal na Karlovej univerzite doktorskú hodnosť zo slovanskej filológie a porovnávacej jazykovedy. Od r. 1919 pôsobil ako stredoškolský profesor najprv v Košiciach, potom v Martine a neskoršie v Bratislave. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského mal lektorské cvičenia z jazyka českého a slovenského a kurz jazykovej správnosti. R. 1929 sa habilitoval a r. 1935 sa stal mimoriadnym profesorom. V jeseni 1938 odišiel na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity, kde pôsobil ako riadny profesor až skoro do konca svojho života.

Od začiatku svojho účinkovania sa prof. V. Vážný zapojil do výskumu slovenských nárečí. V rokoch 1920—21 poverila Matica slovenská viacerých českých jazykovedcov skúmať nárečia na Orave (Fr. Tráčníček), v Tekove (J. Húsek), v Liptove (A. Gregor). Na výskume sa účastnil aj B. Havránek (najmä na Orave). V. Vážný skúmal nárečie v Turci.

Odvtedy sa V. Vážný venoval výskumu slovenských nárečí natoľko, že sa stal na celých dvadsať rokov jeho iniciátorom a neúnavným organizátorom. Na popud Matice slovenskej vyznačila Dialektologická komisia v Prahe vyše 200 slovenských nárečových javov, ktoré treba skúmať. V. Vážný vyšiel z tohto elaborátu a pripravil postupne spolu 26 dotazníkov s 268 otázkami obsahujúcimi vyše 1600 hesiel (slov) pod názvom *Dialektologické dotazníky pre Slovensko*. Dotazníky vydal Jazykovedný odbor Matice slovenskej v rokoch 1921—1930. Pomocou dotazníkov sa do r. 1930 získal materiál od vyše 1100 korešpondentov z viac ako 800 obcí. Materiál sa vyexcerpoval a uložil do kartotéky, ktorá má na 600.000 lístkov a uložená je v Ústave slovenského jazyka SAV. Korešpondenčnou anketou sa mala iba vysondovať diferenciácia slovenských nárečí. Podľa jej výsledku sa mal zorganizovať nový priamy výskum na mieste a získať materiál pre jazykový atlas Slovenska s 300—400 mapami. Priamy výskum sa neuskutočnil. Ale jednako už aj výsledok korešpondenčnej ankety mal veľký význam pre poznanie slovenských nárečí. Zistili sa diferencované javy v oblasti zvukovej a gramatickej stavby slovenských nárečí, väčšie množstvo lexikálnych javov z rozmanitých terminologických oblastí a dosiahol sa pomerne reálny a plastický obraz o ich zemepisnej situácii. Prof. V. Vážný organizoval tento výskum a zbieranie materiálu s veľkou starostlivosťou. Podával o priebehu ankety zprávy (Slovenské pohľady 1922, Sborník Matice slovenskej I, 1922—VIII, 1930),

získaný materiál triedil, porovnával, mnohonásobne overoval a vyhodnocoval a podľa možnosti jednotlivé javy spracúval vo väčších—menších zväčša jazykovozemepisne orientovaných štúdiách.

Do tohto obdobia spadajú jednak práce monografického charakteru o oravských nárečiach, o nárečiach juhozápadného Slovenska (Záhoria), o ponitrianskych nárečiach a o nárečí chorvátskych kolonistov v Devínskej Novej Vsi a Chorvátskom Grobe, jednak práce o jednotlivých významných zvukových, tvaroslovných a lexikálnych diferencovaných javoch v slovenských nárečiach.

Prof. V. Vážný venoval už počas zhromažďovania materiálu podľa svojho dotazníka pozornosť takým javom, ktoré majú z hľadiska celoslovenského podstatný význam, ako je situácia striednic za psl. nosovku *ę* a za psl. *jęry*. V práci o jeroch predstavil klasickým uplatnením jazykovozempisnej metódy zložitost jerového problému v slovenských nárečiach.

V štúdiách z morfológie spracúva niektoré charakteristické flektívne tvary (nom. sg. *znamenie*, gen. sg. *sluhu*, lok. sg. *matki*, lok. pl. typu *Turach* a lok. pl. na *-iech*, nom. sg. neutr. adjektív typu *dobruo*, slovesné tvary *byl* a *mał* na Záhorí, tvar 3. os. pl. *sa*, záporné prez. tvary *nie som*, minulý čas na *-ch* typu *volalach* atď.).

Tieto práce mali mimoriadny význam preto, že odkrývali dovtedy takmer neznáme okolnosti, a to predovšetkým ich zemepisné rozšírenie, ktoré v mnohých prípadoch vnieslo do výkladu javov nové momenty.

Zaujímavými príspevkami k poznaniu lexikálnej diferenciácie slovenských nárečí sú práce o názvoch zemiakov a o príbuzenských názvoch. Výskumu slovníka sa venoval prof. Vážný s neobyčajným osobným zápalom. Od svojho pobytu v Turci zbieral materiál pre slovník turčianskeho nárečia, ktorý postupne koncipoval. Bohužiaľ, toto dielo, v ktorom sa zračí až prítulná láska k slovnému bohatstvu turčianskeho ľudu, zostalo nedokončené. Rukopis obsahujúci na 30.000 lexikálnych jednotiek prevzal z pozostalosti Ústav slovenského jazyka SAV.

Hlboký záujem o slovník slovenských nárečí dokumentuje práca *O jménech motýlů v slovenských nářečích. Studie semasiologická se zřetelem jazykově zeměpisným* (Bratislava 1955). V. Vážný uplatnil v nej klasickým spôsobom metódu výkladu o pôvode a motivácii mien, vzťah k iným významovým oblastiam v organickej spojitosti so zemepisnou situovanosťou názvov v slovanskej i neslovanskej nárečovej mozaike. Táto práca V. Vážneho je prvou veľkou a široko založenou štúdiou o jednom okruhu slovenského ľudového názvoslovía.

Záujem prof. V. Vážneho o slovenské nárečia bol široký. Pracoval vo všetkých zložkách jazykovej stavby s konečným cieľom vypracovať sústavnú slovenskú dialektológiu s dialektickým slovníkom a lingvistický atlas Slovenska. Stať *Nářeči slovenská* (Čs. vlastivěda III, Praha 1934, 219—310) je prvým syntetickým spracovaním v priebehu ankety získaných a v menších správach a článkoch spracovaných poznatkov o slovenských nárečiach. Na základe bohatého materiálu podáva prof. Vážný klasifikáciu slovenských nárečí, ktorá staršie klasifikácie podstatne prehľbuje a dopĺňa. Mapová príloha k tejto stati znázorňuje v hrubých črtách zemepisnú situáciu hlavných diferenčných znakov a supluje až doteraz atlas slovenských nárečí, ktorý Vážný už nemohol realizovať a v ktorom videl vyvreholenie svojho pracovného snaženia. Zobrazeniu zemepisnej situácie jazykových javov na mapách pripisoval V. Vážný veľký význam. Snažil sa priam s exaktnou presnosťou zachycovať skutočný stav diferencovaných foriem. Tejto otázke venoval knihu *Z mezislovanského jazykového zeměpisu* (Praha 1948), v ktorej metodicky veľmi názorne konfrontoval údaje poľského atlasu M. Małeckého a K. Nitscha *Atlas językowy*

polskiego Podkarpacia (Kraków 1934) so svojimi poznatkami a tak došiel k zisteniu dokumentárnej hodnoty uvedeného atlasu.

Prof. V. Vážný, zakladateľ modernej slovenskej dialektológie, je mŕtvy. Slovenskí jazykovední pracovníci prijali túto zprávu so smútkom. Mnohí z nich sa hlásia k prof. Vážnemu ako žiaci k svojmu učiteľovi, mnohí ako spolupracovníci a pokračovatelia vo výskume slovenského jazyka v smere, ktorý vyznačil on, a mnohí iní ľudia spomínajú naňho ako na osobnosť vzácných charakterových vlastností.

Prof. V. Vážný za svojho dvadsaťročného účinkovania na Slovensku zanechal krásnu a trvalú pamiatku ako človek, ako učiteľ i ako bádateľ. Ako človek bol prof. Vážný osobnosťou pevných životných zásad, a úprimnej odovzdanosti činnorodému demokratickému presvedčeniu a československému vlastenectvu. Pracoval podľa svojho vedomia a svedomia neúnavne, úprimne a vždy s dobrým a čistým úmyslom až do smrti. Osobná skromnosť, dôvera k ľuďom, láskavosť, žičlivosť, vysoko vyvinuté sociálne ctenie, dobrota, trpezlivosť, účasť a porozumenie pre osobné veci iných mu otvárali cestu k širokému okruhu žiakov a spolupracovníkov. Prof. V. Vážný bol vynikajúci organizátor vedeckého výskumu. Okolo neho sa zoskupovali celé desiatky univerzitných poslucháčov, výskumných pracovníkov, korešpondentov, zapisovateľov a zberateľov nárečového materiálu a iných pracovníkov najmä z radov univerzitných poslucháčov. Pracovný ruch okolo neho bol nesmierne živý. Viedol ho a oživoval predovšetkým svojím zápalom za predmet svojho bádateľského záujmu. Na svojich spolupracovníkov pôsobil veľmi účinne. Celým svojím založením presviedčal i bez slov, že pracovať na výskume slovenských nárečí je najkrajšia a najčestnejšia povinnosť. Prof. Vážný pri styku so spolupracovníkmi a poslucháčmi vždy viac rozdával, ako prijímal. Ovzdušie blízkeho a dôverného vzťahu medzi ním ako vedúcim činiteľom a učiteľom na jednej strane a skupinou na spoločnom veľkom výskumnom podujatí zúčastnených mladých pracovníkov na strane druhej viedlo nielen k trvalému ľudskému zblíženiu, ale aj k upevneniu vedomia mravného zväzku a k pocitu potreby zostať v pracovnom záujme solidárny s celou skupinou. Je zásluha prof. Vážneho, že vedel na výskume slovenského jazyka zainteresovať značný počet mladých ľudí, ktorí podľa jeho príkladu pokračovali vo výskume slovenského jazyka a dopracovali sa ďalších pozitívnych výsledkov.

S pocitom opravdivej vďačnosti a hlbokej úcty k práci a pamiatke prof. Václava Vážneho skláňame sa nad čerstvým hrobom svojho oddaného učiteľa, verného priateľa, úprimného milovníka nášho jazyka a našej vlasti, bádateľa a človeka.

J. Štolc

DVE NALIEHAVÉ ÚLOHY VO VÝSKUME SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

Dve naliehavé úlohy čakajú na slovenských dialektológov: výskum zanikajúcej terminológie ľudových remesiel i domáckej výroby a skúmanie „špeciálnych jazykov“¹ v slovenskom nárečovom prostredí.

Prečo treba urýchlene zozbierať terminológiu ľudových remesiel a domáckej výroby? Všestranný výskum slovnej zásoby slovenských nárečí ukazuje,^{2a} že terminológia

¹ V slovenskom nárečovom prostredí ide hlavne o „tajné jazyky“ vandrovných remeselníkov, drotárov, podomových obchodníkov a pod.

^{2a} Autor robil výskum slovnej zásoby matranských nárečí v Maďarskej ľudovej republike v rokoch 1958 a 1963. Okrem toho organizuje výskum slovnej zásoby slovenských

ľudových remesiel a domácej výroby zaniká so zánikom starej výroby. Našťastie terminológia výrobných odvetví, ktoré už zanikli, sa istý čas zachováva v pamäti najstarších generácií jedného alebo dvoch pokolení, takže sa dá zachytiť pre ďalšie generácie a vedu aj po zániku starej výrobnej činnosti.

Terminológia ľudových zamestnaní sa teda v našich historicko-spoločenských podmienkach zachytiť dá, i keď socializácia nášho života už podstatne narušila starý spôsob výroby. Bude len treba tieto spoločenské zmeny brať do úvahy a v tejto fáze výskumu slovnéj zásoby slovenských nárečí zamerať sa na urýchlené zozbieranie terminológie ľudových zamestnaní, predovšetkým terminológie ľudových remesiel a domácej výroby.

Urýchlene treba zozbierať terminológiu ľudových remesiel a domácej výroby preto, že nositelia tejto terminológie žijú na našom vidieku v ohraničenom počte, že sú príslušníkmi „zriedkavých“ profesií, ktoré sú najmä od vzniku a rozvoja priemyselnej výroby za kapitalizmu na ústupe a za socializmu už viac alebo menej na zániku².

Z remesiel zaniklo tehliarstvo, škridličiarstvo, drotárstvo, ihliarstvo, klinčiarstvo, ostrohárstvo, nožiarstvo, puškárstvo, čutorášstvo, ilchárstvo, kordovánictvo, sedlárstvo, farbiarstvo a bude sa treba pri zbieraní ich terminológie spoliehať iba na to, že sa zachovala v pamäti niektorých starších remeselníkov. Predpokladať sa dá, že také isté úsilie sa bude musieť vyvinúť aj na získanie terminológie niektorých druhov domácej výroby. Lebo ved zaniklo už lyčenkárstvo, brdárstvo, smoliarstvo a výroba drevenej obuvi.

Na ústupe alebo zániku sú remeslá: hrnčiarstvo, sklenárstvo, kotlárstvo, zvonolejárstvo, hámové kováčstvo, drotárstvo, zvonkárstvo, tokárstvo, kolárstvo, debnárstvo, uhliarstvo, garbiarstvo, čižmárstvo, kožušníctvo, opaskárstvo, plátenníctvo, súkenníctvo, tkáčstvo, klobučníctvo, vreciarstvo (pytlíkárstvo), tkáčstvo,³ povražníctvo a pančuchárstvo. Z domácej výroby na ústupe alebo zániku je korytárstvo, šindliarstvo, výroba poľnohospodárskych náradí z dreva, vareškárstvo, výroba drevených hračiek, košíkárstvo, výroba prúteného nábytku, metlárstvo, výroba slamených úľov, pletenie oštok, výroba povriesel, výroba nástrešnikov zo slamy.⁴

nárečí na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. — Všestranný výskum slovnéj zásoby východoslovenských nárečí na Katedre slovenského jazyka a literatúry Univerzity P. J. Šafárika v Prešove organizuje Š. Tóbiš. Porov. zprávu Š. Tóbiša *O práci katedry*, Sborník Filozofickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove, II. časť; Slovenský jazyk a literatúra, Bratislava 1958, 175—177.

² O zániku plátenníctva, súkenníctva, mangľovania a farbenia na západnom Slovensku porov. údaje u J. Podoláka v štúdií *Spracovanie konopí v Dolnej Súči*, Slovenský národopis XI, 1952, 295—313. K zániku ľudových remesiel a domácej výroby na okolí Starej Turej a Myjavy porov. J. Madunický, *Terminológia remesiel na okolí Starej Turej a Myjavy*, dipl. práca v archíve Katedry slovenského jazyka a literatúry Filoz. fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1964, 77. — O pomeroch na Slovensku porov. napr. A. Spiesz, *O štúdiu dejín remesla a manufaktúry*, Historický časopis IX, 1961, 473—476.

³ Na západnom Slovensku bolo tkáčstvo remeslom a na strednom i východnom Slovensku bolo domácou výrobou.

⁴ Pred 15 rokmi po domácky pracujúcich výrobcov združilo ÚĽUV na Slovensku do výrobných družstiev podľa jednotlivých druhov výroby. Odvtedy sú družstvá pre drevozberársku výrobu v Spišskej Belej, pre hrnčiarstvo v Pozdišovciach, pre výrobu majoliky v Modre, pre výšivkárstvo v Bratislave, pre čipkárstvo a modrotlač, pre ručné pletenie, pre ručné tkanie a pre súkennú obuv v Čičmanoch, pre košíkárstvo v Seredi, pre košíkárstvo z kukuričného šúpolia a slamy v Nových Zámkoch. Tieto závody majú svoje pobočky v rôznych krajoch Slovenska. Okrem toho sú dnes družstvá pre výrobu handričkových kobercov a textilných hračiek v Partizánskej Lupči, Prievidzi, Leviciach a Komárne. K tomu porov. E. Marková, *K diskusi o problémoch ľudovej výroby na Slovensku*,

Treba pritom poznamenať, že viac druhov ľudových profesií, najmä remesiel, je až podnes na území Slovenska dost rozšírených, napr. kováčstvo, hodinárstvo, klampiarstvo, stolárstvo, nábytkárstvo, tesárstvo, kožušníctvo, remenárstvo, obuvníctvo, krajčírstvo, hoci aj tieto remeslá začínajú viac-menej obmedzovať niekdajší sortiment výroby. Napriek tomu terminológiu remesiel a domácej výroby z celého územia Slovenska, a to aj v pomerne krátkom čase, možno zozbierať preto, že nie všetky druhy remesiel a domácej výroby sú v každej obci. Niektoré odvetvia sa dnes zjavujú už len ojedinele v jednej obci, prípadne v niekoľkých susedných obciach západného, stredného a východného Slovenska. Tak napr. v období medzi dvoma svetovými vojnami sa drotárstvo ako remeslo vykonávalo na Slovensku iba v bývalom okrese Veľká Bytča, Čadca a Kysucké Nové Mesto v severozápadnej časti západného Slovenska a v bývalom okrese Stará Ves v severozápadnej časti východného Slovenska.⁵ Alebo napr. nožiarstvo bolo iba na strednom Slovensku v okolí Banskej Bystrice, v Štóse na východnom Slovensku⁶ a vo Veľkých Levároch, Sobotišti a Šaštíne na západnom Slovensku.⁷ Atd.

Terminológiu každého výrobného odvetvia možno spracovať vyčerpávajúco. Dá sa to uskutočniť preto, že pri každom druhu výroby sa využíva obmedzené množstvo druhov materiálu i materiálu vôbec, ohraničený počet výrobných nástrojov a pomôcok, obmedzené množstvo technologických postupov a ohraničené kvantum priestoru i času.

Dnes už síce vieme, že osobitnosti „stavovských jazykov“⁸ sa obmedzujú hlavne na slovník a frazeológiu, že osobitné slová a výrazy, ktoré sú časťou slovej zásoby, majú povahu odborných termínov. No doteraz sme si len veľmi málo uvedomovali fakt, že ak porovnáme napr. slovník plátenníka so slovníkom košíkára, nájdeme v slovej zásobe obidvoch určité množstvo termínov a výrazov, ktorých význam jeden zo spomenutých remeselníkov nechápe. Táto skutočnosť jestvuje preto, že plátenník a košíkár majú úplne odlišnú profesionálnu činnosť. Ak sa však plátenník a košíkár začnú rozprávať o témach spoločných v dennom živote, používajú slová a výrazy, ktorých význam obidvaja ľahko chápu, a všetka odlišnosť v reči sa stráca.⁹

Počet špecifických slov a výrazov, ktoré majú v reči remeselníkov a domáckych výrobcov charakter odborných termínov, je relatívne malý a nemenlivý. Stolár, zvonkár alebo hociktorý iný remeselník, prípadne domácky výrobca, používa v skutočnosti iba niekoľko sto zvláštnych slov na pomenovanie materiálov, výrobných postupov, výrobných nástrojov, prípadne na označenie údržby i opráv hotových výrobkov. Ak, pravda, vezmeme do úvahy iné profesie, napr. holičstvo, pri ktorom remeselníci majú jednoduchšiu techniku, aj špeciálna terminológia je o mnoho menej početná. Terminológia remeselníckej a domácej výroby je preto pomerne stála a nemenlivá, že materiály, technológia

Slovenský národopis I, 1953, 179—184; S. Kovačevičová, *Ľudové výtvarné umenie a jeho organizácia na Slovensku*, Slovenský národopis I, 1953, 185—198.

⁵ Na západnom Slovensku drotárstvo bolo remeslom. Na východnom Slovensku bolo drotárstvo len vedľajším zamestnaním a drotári tu drotovali len pre seba. Porov. k tomu P. Zaťko, *Domácka výroba najmä na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi*, Bratislava 1931, 101.

⁶ K tomu napr. A. Melicherčíková, *Terminologický slovník nožiarstva, debnárstva, čižmárstva a garbiarstva zo Slovenskej Lupče*, dipl. práca, rkp. v archíve Katedry slovenského jazyka a literatúry Filoz. fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1964.

⁷ Podľa informácií A. Spieszsa, vedeckého pracovníka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

⁸ K termínu porov. F. Cuřin a kol., *Vývoj českého jazyka a dialektologie*, Praha 1964, 164—165.

⁹ Na túto okolnosť upozorňuje Ch. Kasares, *Vedenije v sovremennuju leksikografiju*, Moskva 1958, 278—279.

výroby, údržby a opravy zostávajú v jednotlivých odvetviach od dávnejších čias v podstate nezmenené.

Podrobný výskum terminológie remesiel a domácej výroby nášho ľudu nám pomôže osvetliť podstatu „stavovských jazykov“,¹⁰ ktorým sa doteraz v našej dialektológii nevenovala pozornosť, a umožní detailnejšie charakterizovať také „neštruktúrne“ jazykové útvary, akými sú slang¹¹ a argot.

Vyčerpávajúci výskum terminológie rôznych výrobných odvetví je jednou z naliehajúcich úloh slovenskej dialektológie. S výskumom terminológie niektorých výrobných odvetví na Slovensku však súvisí ďalšia naliehavá úloha: zhromaždiť, skúmať slová a výrazy napr. „tajných jazykov“ — predovšetkým vandrových remeselníkov.

Pri skúmaní terminológie hornotrenčianskych drotárov z Veľkého Rovného a Kolárovcí sme totiž nadabili na zvyšky tajného jazyka drotárov. Základ tohto tajného jazyka tvorí nárečie obcí Veľké Rovné a Kolárovice. Tajný jazyk si v pamäti podnes zachovávajú teraz už nie drotári, ale klampiari z uvedených obcí, zamestnaní v socialistickom podniku.

Podľa svedectva rovnianskych a kolárovcických drotárov mali svoj tajný jazyk aj drotári z Kysúc a podomoví obchodníci z Mojštína v najsevernejšej časti západného Slovenska. Ich tajnému jazyku rovnianski a kolárovcí drotári — ako sami priznávajú — vôbec nerozumeli.¹²

Dá sa predpokladať, že aj iní slovenskí vandrovní remeselníci mali svoj tajný jazyk. Ak sa nám však podarí zachytiť nielen zanikajúce argoty vandrových remeselníkov, ale aj zanikajúcu terminológiu odumierajúcich remesiel a domácej výroby, bude to solidný príspevok k skúmaniu v oblasti sociálnej dialektológie, ktoré sa u nás na Slovensku až doteraz veľmi zanedbávalo.

Záver: Pred slovenskou dialektológiou stoja — okrem iných¹³ — dve naliehavé úlohy.

1. Zachytiť zanikajúce „špeciálne jazyky“ v slovenskom nárečovom prostredí.
2. Zozbierať terminológiu zanikajúcej remeselníckej a domácej výroby.

Rýchlejšie zanikanie terminologického slovníka ako neterminologického determinuje celkový plán výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí: v prvej fáze treba sa zamerať na zbieranie zanikajúcej ľudovej terminológie a až v ďalšej fáze výskumu treba zbierať ostatnú — neterminologickú slovnú zásobu slovenských nárečí.

P. Ondrus

¹⁰ L. Dvonč v štúdiu *K otázke sociálnych „nárečí“*, Slovo a slovesnosť XVIII, 1957, 180—183, upozorňuje na nesprávnosť termínu „sociálne nárečia“. Tu používame termín, ktorý uvádza F. Cuiň a kol. na uvedenom mieste.

¹¹ Z tzv. neštruktúrnych útvarov národného jazyka najviac pozornosti u nás upútal slang: J. Orlovský, *K slovenskému slangu študentskému a vojenskému*, Martin 1941, strán 14; J. Šveda, *Letecký žargón*, Slobodný rozhlas II, 1946, č. 42; J. Petrikovič, *Strojársky slang*, Slovenská reč XIX, 1954, 255—258; Š. Krištof, *Študentský slang v Nitre*, Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre, spoločenské vedy, 1963, 89—110.

¹² K tomu porov. J. Petrikovič, *Odborná terminológia a argot hornotrenčianskych drotárov*, rkp. v archíve Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozof. fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1963, 10—16, 22—24.

¹³ Dokončenie Atlasu slovenského jazyka, skúmanie syntaxe slovenských nárečí atd.

VÝSKUM NÁREČOVEJ SLOVNEJ ZÁSObY NA SLOVENSKU

I keď má výskum slovnej zásoby slovenských nárečí u nás pomerne dlhú tradíciu,¹ jednako akosi zaostáva za výskumom hláskoslovnia a tvaroslovnia. V poslednom čase nastal určitý kvantitatívny i kvalitatívny pokrok aj vo výskume nárečovej lexiky, ale stav ani zďaleka nezodpovedá možnostiam a najmä potrebe. Výskum slovníka našich dialektov sa v súčasnosti uberá niekoľkými smermi. Hlavnými pracoviskami lexikálneho výskumu sú Ústav slovenského jazyka SAV a katedry slovenského jazyka a literatúry na vysokých školách.

V Ústave slovenského jazyka SAV po predchádzajúcom neplánovitom zbieraní nárečového lexikálneho materiálu sa pristúpilo k systematickému výskumu nárečovej lexiky v r. 1965 po vydaní špeciálneho dotazníka.² Cieľom výskumu je vyplniť dotazník pre kartografické ciele asi v 300 vybraných bodoch, rovnomerne rozložených po celom slovenskom jazykovom území. Dotazník má dve časti. Lexikálna časť pozostáva z 1259 otázok, slovotvorná časť z 592 otázok. Otázky vždy po 10 na jednej strane sú na voľných kartotečných listoch formátu A₆. Takýto formát má tú výhodu, že listy po vyplnení vo všetkých vybraných bodoch možno za sebou zaradiť. Dotazník sa zameriava hlavne na konkrétnu zložku slovnej zásoby, menej na sémantiku. Osobitnú pozornosť venuje aj neohybným slovným druhom. Výskum podľa tohto dotazníka pokračuje úspešne. Do konca apríla 1966 explorační (školení dialektológovia a starší poslucháči slovenčiny) vyplnili tento dotazník vo vyše 140 bodoch.

Z vysokých škôl sa najdlhšie robí systematický lexikálny výskum na Katedre slovenského jazyka a literatúry Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Organizátorom rozsiahleho výskumu slovnej zásoby gemerských a východoslovenských nárečí je Štefan Tó bik. Doteraz sa získalo pre *Slovník východoslovenských nárečí* 175 000 excerpčných lístkov, pre *Gemerský slovník* 120.000 lístkov. V spracovaní a vlastne ešte aj v excerpovaní nárečového materiálu sa pokračuje. Značná časť je už aj zmapovaná, a to tak z Gemera, ako aj z východného Slovenska.³

Nárečový výskum na bývalých pedagogických inštitútoch, terajších pedagogických fakultách, je novšieho dáta. Dobré výsledky sa dosiahli na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, kde sa zbiera lexikálny materiál pre slovník južných stredoslovenských nárečí, najmä novohradských. Výskum vedie Ján Matejčík, ktorý v r. 1966 dokončil kandidátsku prácu *Slovník východonovohradského nárečia*. Rukopis práce má 593 strán (úvod, abecedný slovník a nákresy). Obsiahly slovník (458 strán) sa zameriava hlavne na tú zložku slovnej zásoby, ktorou sa pomenúvajú reálie, no venuje pozornosť aj frazeológii, vlastným menám a z neohybných slovných druhov má podrobne spracované spojky.

Slovná zásoba tekovských nárečí sa skúma na Pedagogickej fakulte v Nitre. Výskum lexiky predovšetkým z poľnohospodárskej oblasti organizuje pomocou dotazníkov

¹ Bibliografiu starších nárečových lexikálnych prác uvádza L. V. Rizner, *Bibliografia písomníctva slovenského III*, Turč. Sv. Martin 1932, 267—273, a A. Habovštiak, *O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí*, Slovo a slovesnosť XII, 1961, č. 1, 30—40. Okrem toho aj M. Weingart, *Príspevky k štúdiu slovenštiny II*. Slovenský slovník, Sborník Filozofickej fakulty University Komenského v Bratislave, Bratislava 1923, 791—792.

² *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II*, I. Lexikálna časť, pripravil A. Habovštiak, II. Slovotvorná časť, pripravil F. Buffa, Bratislava 1964.

³ Podľa písomnej informácie doc. dr. Št. Tóbika.

Štefan Krištof. Na PF v Trnave a Prešove sa nekoná systematický výskum nárečového slovníka, ale poslucháči — podobne ako na iných vysokých školách — v rámci ročníkových a diplomových prác monograficky spracúvajú slovnú zásobu jednotlivých obcí.⁴

Na FF UK v Bratislave organizuje výskum nárečovej lexiky P. Ondrus a K. Palkovič. Pavel Ondrus sa zameriava jednak na výskum všeobecnej slovnej zásoby, jednak na výskum ľudovej terminológie zanikajúcich remesiel a domácej výroby.⁵ Pod jeho vedením poslucháči spracovali niekoľko pomerne obsiahlych nárečových lexikálnych monografií z rozličných obcí na Slovensku.⁶

Podrobnejšie sa zmienime o našom lexikálnom výskume, ktorý organizujeme od r. 1961 podľa tematicky zostaveného dotazníka.⁷ Dotazník (I. časť) z prvej fázy výskumu obsahuje otázky prevažne z poľnohospodárskej výrobnnej činnosti a z dopravy. Zameriava sa na starú, v súčasnosti u nás rýchle sa meniacu a zanikajúcu vrstvu slovnej zásoby (poľnohospodárstvo, plnčiteľstvo) i na lexiku novú (vlak a iné novšie dopravné prostriedky, roľnícke družstvá). Pri väčšine otázok sa zisťuje, ako sa čo volá, pričom v zátvorke sa uvádzajú niektoré z predpokladaných nárečových výrazov, a iba malá časť otázok je sémantického rázu: Otázkou sa zisťuje, aký význam v nárečí má príslušné slovo. Pri špeciálnom náradí a nástrojoch sa v dotazníku uvádzajú nákresy s označením jednotlivých súčiastok (napr. voza, pluhu a pod.). Dotazník je veľmi podrobný (má vyše 2600 otázok) a náročný na poznanie reálií.⁸

⁴ Na Univerzite P. J. Šafárika v Prešove boli z oblasti východného Slovenska vypracované ročníkové alebo diplomové práce o slovnej zásobe týchto obcí: Hlinné, Ohradzaný, Trstená pri Hornáde, Lastomír, Čerhov, Kožuchov, Vranovské Dlhé, Nižný Hrabovec, Jenkovec, Kavečany, Sokoľ, Sobrance, Drien. Nová Ves, Krompachy, Rudník, Markovec, Trňa, Obišovce, Čečehov, Vojčice, Rankovec, Poproč, Veľké Zalužice, Giraltovce a okolie, Markušovce, Podhradík, Vyšné Nemecké, Spišský Štvrtok, Smižany, Udavské a i. Z Gemera boli vypracované diplomové práce o slovnej zásobe obcí Brusník, čiastočne Ochtnina a Štítnik.

Na PF v Prešove spracovali poslucháči ako diplomové práce slovníky týchto obcí: Tuhra (Prešov), Novosad (Trebíšov), Zbudza, Blatné Revištia, Porostov, Vyšné Revištia (všetko okres Michalovce), Dlhé n./Cirochou (Humenné) — poľnohospodárska terminológia; Vranov (Michalovce) — kováčska terminológia; Hranovnica (Spišská Nová Ves) — terminológia domácich prác.

Na PF v Banskej Bystrici spracovali slovníky týchto obcí: Kokava n. Rim., Lupoč (obe Lučenec), Pondelok, Hnúšťa (obe Rim. Sobota), Polomka (Ban. Bystrica), Handlová (Prievidza — banícka terminológia).

Na PF v Trnave poslucháči spracovali diferenčné slovníky týchto obcí: Veľké Leváre, Malacky, Plavecký Štvrtok (všetko okres Malacky).

Na PF v Nitre boli spracované nárečové monografie spolu so slovníkom z týchto obcí: Podlužany, Nová Dedina, Hron. Kosihy (všetko Levice), Komjatice, Húl (N. Zámky), Nitra, Drážovce (Nitra), Hlohovec; špeciálne terminológie v obciach: Nováky a Handlová (baníctvo), Bobrov (D. Kubín — bývanie a odievanie), Pukanec a okolie (hrnčiarstvo, debnárstvo, murárstvo), okres Topoľčany (kultúrne rastliny).

⁵ Porov. P. Ondrus, Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí. Metodicko — inštruktívna príručka pre poslucháčov slovenčiny, Bratislava 1966 (cyklostyl).

⁶ Napr. Rakovice (Piešťany), Lamač, Záhorská Ves (obe okres Bratislava), Veľké Straciny (M. Kameň), Jablonka (Orava), Muránska Dlhá Lúka (Revúca), — všeobecná slovná zásoba a poľnohospodárska terminológia; Stará Turá a Myjava (terminológia výrobkov z dreva, slamy, spracovania konopí, ľanu, vlny), Slov. Lupča (výrobky z kovu, dreva a kože), Kolárovice a Veľké Rovne (drotárstvo), Liptov (plnčiteľstvo a farbotlač), Malacky a okolie (tesárstvo) a i. — spolu 25 obcí (porov. Ondrus, c. d., 271).

⁷ *Dotazník pre výskum slovníka slovenských nárečí*. I. časť, Bratislava 1961 (cyklostyl). (Zostavil K. Palkovič, kapitolu o ovčiarstve zostavil A. Habovštiak).

⁸ Dotazník má tieto časti: 1. Poľnohospodárstvo: a) *Pestovanie rastlín*, b) *Chov zvierat*, c) *Poľnohospodárske stavby*, d) *Poľnohospodárske náradie a stroje*, e) *Dopravné*

Výskum pomocou tohto podrobného dotazníka, ktorý sa uskutočnil v r. 1961—63, mal sondačný charakter. Explorátormi boli asistenti slovenského jazyka, stredoškolskí profesori a poslucháči denného i dialkoveho štúdia z FF UK v Bratislave, UPJŠ v Prešove i všetkých pedagogických fakúlt (býv. pedagogických inštitútov). Explorátori vyplnili dotazník v 30 obciach, vybraných z rozličných nárečových oblastí na Slovensku. Najlepšími explorátormi okrem asistentov a stredoškolských profesorov boli poslucháči, ktorí pomocou dotazníka zbierali materiál pre nárečový slovník obce ako diplomovú prácu, i niektorí učitelia študujúci popri zamestnaní na býv. pedagogických inštitútoch.

Prevažná časť materiálu vo vyplnených dotazníkoch je dobrá a spoľahlivá. Dostali sme odpovede aj na špeciálne otázky. Boli to často veľmi zaujímavé slová, ktoré aj najstaršia generácia pozná už len pasívne a iba na priamu otázku si na ne spomenie. Zistili sme, že v nárečiach je lexikálna diferenciácia aj v niektorých takých prípadoch, v ktorých sme to nepredpokladali. Prišli sme k záveru, že podrobný výskum dotazníkom je potrebný, pretože tak môžeme zachytiť slová, ktoré by sa nám iným spôsobom výskumu nepodarilo zaznačiť.

Výskum dotazníkovou metódou doplníme záznamom súvislého hovoru na zvolenú tému. Takýmto záznamom sa nám podarí zachytiť iba časť slovnej zásoby danej tematickej oblasti, ale pre kontrolu a na doplnenie výskumu dotazníkom a spresnenie sémantickej stránky výrazov je to postačujúce. Napokon ešte jeden poznatok: Formu otázok v dotazníku a potom informátorovi treba voliť tak, aby neovplyvnila odpoveď. V mnohých prípadoch by postačil namiesto otázky spisovný výraz, prípadne náčrt bez uvedenia očakávaného nárečového výrazu. Výskum podľa takto zostaveného dotazníka by predpokladal školených explorátorov, dobre poznajúcich nielen realiu, ale aj nárečovú lexiku a morfológiu i fonetickú štruktúru nárečia. Dobré sa pri výskume osvedčila metóda priameho poukázania na veci a ich súčiastky, pri výskume niektorých prírodnín, napr. húb, rýb ap. zase ilustrácie z kníh. Keď nebolo možné pri výskume podľa špeciálnych častí dotazníka získať pre spoluprácu prírodovedca, dobre bolo prírodninu, napr. rastlinu, priniesť a doma zistiť jej vedecký názov ako ekvivalent k zaznačenému nárečovému pomenovaniu.

Vyplnené podrobné dotazníky sme excerpovali, no nie úplne, lež iba také slová, o ktorých sme predpokladali, že sú správne zaznačené, pri ktorých bola diferenciácia a ktoré sa líšili od spisovných. Vychádzali sme pritom z poznatkov, ktoré sme spomínali vyššie.

Na základe skúsenosti z prvej fázy výskumu sme rozdelili dotazník na dve časti, vynechali sme niektoré špeciálne témy, napr. pestovanie kvetín, rybárstvo, pltníctvo, nové dopravné prostriedky a i. a vypustili sme otázky, na ktoré sme v nárečiach nedostávali odpoveď, alebo pri ktorých pomenovanie lexikálne nebolo diferencované. Takto upravené dotazníky vyplnili poslucháči FF UK a pedagogických fakúlt vo všetkých nárečových oblastiach na Slovensku. Do konca roku 1965 sa nám vrátilo do 70 vyplnených dotazníkov. Takto sme pomocou dotazníkov získali nárečový lexikálny materiál zo všetkých slovenských dialektov, dovedna z vyše 100 rozličných bodov.

Dotazníkmi sa nám podarilo zhromaždiť pomerne bohatý materiál, ktorý možno po excerpovaní a usporiadaní využiť. Už doteraz získaný materiál môže byť podkladom pre zostavenie nárečového vecného slovníka z oblasti poľnohospodárstva.

Druhá časť nášho dotazníka⁹ sa bude zameriavať na výskum slovnej zásoby súvisiacej

prostriedky, f) *Ekonomika, organizácia a družstevníctvo*. 2. Pomocné odvetvia poľnohospodárstva: a) *Ovocinárstvo*, b) *Zeleninárstvo*, c) *Vínohradníctvo*, d) *Kvetinárstvo*, e) *Včelárstvo*, f) *Rybárstvo*, g) *Ovčiarstvo a salašníctvo*. 3. Dodatok: a) *Cestná doprava*, b) *Vodná doprava*, c) *Pltníctvo*, d) *Novšie dopravné prostriedky*.

⁹ V rukopise máme zatiaľ súpis tém a pojmov.

s prírodou, človekom a inými skutočnosťami. Máme tu na mysli nielen výskum vecného konkrétneho slovníka, ale aj abstraktnej časti nárečovej slovnej zásoby, ktorá sa doteraz pri nárečových výskumoch zanedbávala. Ide o slovnú zásobu spojenú so spoločenským, kultúrnym, náboženským životom človeka, s jeho predstavami, názormi, myslením, vôľovým a citovým životom, s pohybom, konaním, s priestorovými, časovými, kvantitatívnymi vzťahmi a pod. Aj táto oblasť výskumu slovnej zásoby bude zaujímavá a poskytne iste cenný materiál pre slovník, výskum spôsobu myslenia a výskum vzťahov medzi nárečovou a spisovnou slovnou zásobou slovenčiny.

Okrem toho sa na FF UK v Bratislave robí systematický výskum záhorských nárečí a pripravuje sa nárečový slovník Záhoria.

Pri výskume slovnej zásoby slovenských nárečí dôležité miesto zaberajú aj jednotliví dialektológovia. Na prvom mieste treba spomenúť Václava Vážneho, ktorého turčiansky slovník je v podstate hotový¹⁰. Pre slovník oravských nárečí zhromažďuje materiál Anton Habovštiak. Lexikálny materiál gemerských nárečí popri Š. Tóvikovi zbiera aj Jozef Orlovský. Milan Majtán vo svojej kandidátskej dizertácii o ipelských nárečiach¹¹ venuje značnú pozornosť aj slovnej zásobe, ktorú — prevažne vecného rázu — tu spracúva tematicky. Jozef Štolc má zozbieraný bohatý materiál pre spišský slovník a pre slovník slovenských nárečí v Južoslávii. Jozef Vavro dokončil *Slovník nárečia Prievidze a okolia s jazykovou charakteristikou*.¹² Slovnú zásobu slovenských nárečí v Maďarsku skúmajú — zatiaľ poväčšine pre pedagogické ciele — na Vysokej škole pedagogickej v Segedíne. Rumunskí slavisti prejavujú záujem o slovnú zásobu slovenských nárečí v Rumunsku.

I keď sa výskum slovníka koná na veľkej časti slovenského jazykového územia, ba dokonca i za hranicami ČSSR, predsa ostáva dosť oblastí na Slovensku doteraz lexikálne nepreskúmaných. Je to značná časť stredoslovenského územia, a to Liptov, Zvolen, Hont, Ponitrie, na západe Kysuce a stredné a dolné Považie. Po zrušení pedagogického inštitútu v Martine chýba na severnom Slovensku stredisko pre systematický výskum na rozsiahlom území stredoslovenských a severozápadných nárečových oblastí. Výskum nárečovej lexiky je veľmi naliehavá úloha dneška. Čo zamešká súčasná generácia, to sa v budúcnosti už nijako nedohoní. Slovná zásoba najmä vo svojej špecifickej terminologickej a frazeologickej zložke sa chytro stráca, zaniká. Čakaním a otáľaním by nám mohli vzniknúť nenahraditeľné straty. Preto bude potrebné rozvinúť systematický výskum na celom území slovenského jazyka, a to prehĺbením a rozšírením výskumu na pedagogických fakultách, prípadne aj vytvorením vysunutého dialektologického pracoviska Ústavu slovenského jazyka SAV v niektorých mestách, napr. v Martine.

Druhá úloha, ktorá môže podporiť a urýchliť lexikálny výskum, je vydávanie nárečových slovníkov istých oblastí a menších slovníčkov jednotlivých obcí v niektorom jazykovednom časopise alebo v osobitných zborníkoch.

Systematický, plánovitý a prehĺbený všestranný výskum nárečovej slovnej zásoby organizovaný na celom slovenskom jazykovom území nás ešte len čaká ako jedna z najnaliehavších úloh slovenskej dialektológie.

K. Palkovič

¹⁰ L. Novák, *Závažnosť turčianskeho slovníka prof. Vážneho 'pre slovenskú historickú lexikológiu*, JČ 13, 1962, č. 2, 127.

¹¹ M. Majtán, *Hontiansko-novohradské nárečie*, Bratislava 1965 (rukopis kandidátskej práce).

¹² *Vyriešené vedeckovískumné úlohy vysokých škôl na Slovensku*, Bratislava 1964, 405.

Springer-Verlag, Wien 1963, s. VI + 173.

Veľmi plodným výhodiskom pri riešení niektorých filozofických problémov sú výsledky logicko-sémantickej (najnovšie aj pragmatickej) analýzy jazyka. Najmä logická sémantika poskytuje o jazyku a vzťahoch jazykových výrazov k predmetom, o ktorých sa pomocou týchto výrazov hovorí, cenné, presne formulované poznatky, ktoré umožňujú novú formuláciu starých filozofických problémov ako aj podstatne precíznejšie a prijateľnejšie riešenie týchto problémov. Hoci predmetom skúmania logickej sémantiky nie sú prirodzené, ale umelé jazyky, jej teorémy a ich dôsledky možno účinne využiť aj pri skúmaní prirodzených jazykov. Preto i výsledky analýzy filozofických problémov, spojených s logickou sémantikou a umelými, formalizovanými jazykmi, možno aproximatívne rozšíriť na niektoré filozofické problémy (a ich riešenie) prirodzeného jazyka.

Küngova práca *Ontologie und logistische Analyse der Sprache* sa zaoberá niektorými filozofickými problémami logickej sémantiky. V popredí jeho pozornosti sa nachádza problém všeobecnín (univerzálií), o ktorom sa na západe už pomerne dlho a intenzívne diskutuje. V porovnaní so staršími verziami (hlavne stredovekými) nová formulácia tohto problému je výrazne podmienená exaktným aparátom logickej sémantiky, logistickou analýzou jazyka a problematikou, ktorá úzko súvisí s interpretáciou formálnych kalkulo, s hľadaním a budovaním ich modelov. Nie náhodou k najzávažnejším a najzaujímavejším príspevkom v tejto diskusii patria články i rozsiahlejšie práce logikov a matematikov (Bocheński, Church, Goodman, Quine a iní).

Prevažná časť Küngovej práce má informatívny charakter.¹ No Küng sa neobmedzuje len na informovanie. V záverečnej časti práce analyzované názory (ide napospol o názory filozofujúcich logikov a matematikov) porovnáva a formuluje vlastné stanovisko k danému problému. Okrem úlohy informovať má práca ešte jeden cieľ: zbaviť rakúskeho alebo nemeckého čitateľa dost rozsiahleho predsudku, podľa ktorého logistická filozofia sa stotožňuje s filozofiou logického pozitivizmu. Pod logistickou filozofiou má na mysli filozofiu, ktorá pri formulovaní a riešení svojich problémov využíva poznatky a jazyk symbolickej logiky. V tejto súvislosti Küng poukazuje na význam presného a jednoznačného stavania filozofických problémov v jazyku modernej logiky a na stále výraznejšie sa prejavujúcu a veľmi plodnú tendenciu (s ktorou programove vystúpili novopozitivistí) pristupovať k riešeniu filozofických problémov z logického a jazykového aspektu. Na nejednom mieste vyzdvihuje (a celkom oprávnené) podobnú tendenciu v aristotelovsko-scholastickej filozofickej tradícii.

Z úvodu, v ktorom sa okrem niekoľkých historických poznámok nachádza aj rozvrh práce a jednotlivých problémov, treba upozorniť na naliehavé zdôrazňovanie významu logistiky (modernej logiky) pre ontológiu. Sympatizuje so stanoviskom nemeckého logika H. Scholza, ktorý pokladal teorémy predikátovej logiky za ontologické tvrdenia v najlepšom zmysle slova. Podľa neho pravou logikou je až tzv. metalogika, v ktorej sa nehovorí o vlastnostiach, vzťahoch a individuách (ako je to podľa Scholza v predmetne formulovanej logike; napr. v teoréme „Pre všetky individuá x platí, že x má vlastnosť P alebo x nemá vlastnosť P “), ale o jazykových výrazoch (napr. vo vetách typu „Každý výrok takej a takej štruktúry je pravdivý“). Žiaľ, Küng neuvádza na podporu tohto sta-

¹ Kniha je určená nemecky hovoriacim čitateľom, ktorých má oboznámiť s obsahom americkej a anglickej (čiastočne i poľskej) literatúry venovanej problému všeobecnín, ktorá bola napísaná v tomto storočí. Pravda, nechýbajú v nej ani podrobné rozborov názorov nemeckých logikov a filozofov (napríklad veľa miesta venoval Wittgensteinovi).

novíska nijaké dôvody, hoci sa tu žiadajú, lebo z neho vyplýva veľmi chúlóstivý dôsledok: predmetom takej „logiky“ je univerzum všetkých objektov.

Základný problém práce Küng transformuje na problém tzv. zobrazovacieho vzťahu (Abbildungsbeziehung) medzi predikátmi² a entitami, ktoré zodpovedajú predikátovým znakom. Mohli by sme ho formulovať takto: Čo zobrazujú predikáty? Aký sémantický vzťah majú predikátové znaky k označeným entitám? Túto formuláciu problému v prvej časti spresňuje vymedzením zobrazovacieho vzťahu. Nie je to definícia v pravom slova zmysle, ale iba voľnejšia charakteristika, ku ktorej sa Küng dostáva analýzou Fregeho, Russellovej a Wittgensteinovej sémantiky. V sémantike G. Fregeho nachádzame okrem jazykových znakov a predmetov nimi označených aj sféru objektívnych významov. Ináč povedané, názov (meno) alebo výrok má denotát (Frege používal termín „Bedeutung“) a zmysel, význam (Sinn). Zmysel výrazu nie je nič subjektívneho (ako napr. predstava), ale nie je to ani denotát výrazu. Frege tu veľa naznačil (Carnapova a Churchova sémantika nadväzuje na Fregeho), ale aj nedopovedal. Russell vo svojej teórii deskripcií vylúčil sféru objektívnych významov³ zo svojich úvah (pokladal za zbytočné rozoznávať predmety a objektívne významy) a uskutočnil tak prechod od tradičnej trojmiestnej sémantiky (znak — význam — objekt) k dvojmiestnej sémantike⁴ (znak — objekt). Táto teória bola nepriamo namierená proti argumentu, že sféra objektívnych významov je v logickej sémantike nutná, lebo výrazom, ktoré nemajú nijaký denotát, možno priradiť len objektívne významy (napr. prázdny názvom ako „terajší francúzsky kráľ“, „okrhly štvorec“ a pod.). Také výrazy Russell nazýval neúplnými symbolmi (incomplete symbol), ktoré možno na základe postupov rozpracovaných v teórii deskripcií nahradiť inými výrazmi (resp. celými kontextami) bez neúplných symbolov.

Prvý konzistentný systém logickej sémantiky, ktorý vybudoval A. Tarski, bol systémom dvojmiestnej sémantiky. Vzťah medzi jazykovými výrazmi a ich denotátmi podrobil hlbšej filozofickej analýze Wittgenstein vo svojom diele *Tractatus logico-philosophicus*. Küng zvolil pre tento vzťah termín „zobrazovací vzťah“⁵, ktorý sa mu zdá byť vhodnejší ako významove príbuzný, ale trochu špeciálnejší termín „vzťah označenia“. Pod zobrazovacím vzťahom Wittgenstein⁶ rozumie jednojednoznačné priradenie vecí (objektov) prvkom obrazu (výroku). Ani jedna charakteristika zobrazovacieho vzťahu, ktoré Küng uvádza, nezdá sa nám byť dostatočná a úplná. Každé syntaktickej kategórii výrazov zodpovedá nejaká ontologická kategória objektov? Čo zobrazujú podľa Künga logické konštanty? (Wittgenstein tvrdí, že logickým konštantám nič nezodpovedá.) Čo zobrazujú voľné a viazané premenné? To sú otázky, na ktoré čitateľ nenájde vyčerpávajúcu odpoveď. S pojmom zobrazovacieho vzťahu narába Küng ako s niečím dostatočne jasným a jednoznačne vymedzeným. Lenže pole tohto vzťahu nie je dané jednoznačne. Veď problémom je už to, či niečo zobrazujú predikátové znaky. Nevrhá táto okolnosť tiež na samotný pojem zobrazovacieho vzťahu?⁷

² Samozrejme, ide tu o výrazy označujúce nielen vlastnosti, ale aj n -členné vzťahy ($n \geq 2$).

³ Tieto objektívne významy upieral Russell menám, nie výrokom.

⁴ Küngove termíny.

⁵ Miesto „zobrazovací vzťah“ budeme niekde používať ako významove ekvivalentný termín „vzťah zobrazenia“.

⁶ Treba zdôrazniť, že Wittgenstein v tejto súvislosti uvažuje o jazykoch s logicky rozpracovanou syntaxou.

⁷ To neznamená, že preto možno zvolený postup odsúdiť. Aj intuitívne daný pojem môže byť východiskom pre veľmi užitočnú a významnú analýzu, ktorá je temer vždy nevyhnutným krokom k presnejšiemu poňatiu problému i jeho riešenia.

V druhej časti, ktorá tvorí jadro celej práce, sústreďuje Kűng svoju pozornosť na problém zobrazovacieho vzťahu predikátov k označeným entitám. Väčšinu miesta zaujíma analýza vývoja tohto problému (v XX. storočí) alebo otázok s ním spojených. I čitateľa, ktorý túto problematiku viac-menej pozná, zaujme výber a usporiadanie materiálu (ktorý v tak ucelenej podobe sotva niekde nájde), zaujímavé postrehy o celkovej línii myslenia významných moderných mysliteľov a spôsob, akým hľadá a vidí filozofické problémy na pozadí logicko-sémantických úvah a konštrukcie logistických systémov. Pre nedostatok miesta nemôžeme v recenzii podrobnejšie rozvádzať názory jednotlivých autorov, ktoré sú predmetom Kűngovho skúmania. Zhruba ich možno rozdeliť do dvoch skupín: podľa jedných predikáty sú výrazy, ktoré niečo zobrazujú, sú to mená označujúce jestvujúce entity — vlastnosti a vzťahy (triedy a relácie); podľa druhých predikáty nič nezobrazujú (abstraktné entity neexistujú), sú to len tzv. synkategorematické výrazy a pravými menami sú iba názvy individuí. Prvý názor zastáva napr. Russell, čiastočne i Carnap,⁸ druhý predovšetkým Goodman a Quine.

Na konci druhej časti G. Kűng resumuje analyzované názory a posudzuje ich z hľadiska základného problému práce. Osobitne skúma koncepciu, podľa ktorej predikáty sú menami určitých entít, i koncepciu, podľa ktorej predikáty sú iba synkategorematickými výrazmi. Na príklade konkrétneho výroku sa snaží rozobrať všetky možné riešenia problému: ako a čo zobrazujú predikátové znaky? Sám Kűng sa prikláňa k platonistickému stanovisku, podľa ktorého predikáty sú pravými menami jestvujúcich entít (tried, vlastností, vzťahov), kým stanovisko nominalistov, podľa ktorého predikáty sú iba synkategorematickými výrazmi, pokladá za neodôvodnené a nejasné. Vcelku možno jeho kritiku vzhľadom na nerozpracovanosť nominalistického stanoviska pokladať za úspešnú (podrobnejší rozbor by bolo vhodné uverejniť vo filozofickom časopise)⁹.

V závere práce Kűng poukazuje na význam a medze exaktného, logistického rozpracovania filozofických problémov. Nazdáva sa, že Kűngovi sa napísaním recenzovanej knihy veľmi dobre vydaril zámer presvedčiť čitateľa o tom, že používanie logistických prostriedkov pri formulácii filozofických problémov, ich riešení a pri výstavbe filozofických systémov má pre zexaktnenie filozofie neobyčajný význam a že je nielen možné, ale veľmi žiadúce, ak filozofia má byť vedou a nie planou, svojvoľnou špekuláciou. Pochopiteľne, používanie presného pojmového aparátu nevyklučuje omyly, ale mnohonásobne uľahčuje ich hľadanie a odstraňovanie.

Kűngova práca je napísaná bez prílišného pedantstva, sviežo, prehľadne a nezaujate. Záujemcov o načrtnutú problematiku aj pri možných výhradách určite uspokojí.

P. Cmorej

⁸ Sám Carnap pokladá problém existencie všeobecnín za pseudoprotblém. Jeho názor možno do tejto skupiny začleniť na základe jazykov (a ich sémantiky), ktoré používa vo svojich prácach.

⁹ Dôkladnejšie a kriticky by bolo potrebné analyzovať najmä jeho vymedzenie podobnosti (Ähnlichkeit) ako vzťahu, ktorý je symetrický, ale nemusí byť tranzitívny, s ktorým operuje pri skúmaní nominalistického názoru na zobrazovaciu funkciu predikátov.

Podrobnejšiu analýzu by si zaslúžila napr. aj jeho kritika Leśniewského dôkazu o neexistencii všeobecných predmetov.

Cieľom tejto práce je prispieť k teórii štandardizácie jazyka, t. j. zistiť zásady pre správne používanie jazyka a pre výber správnych tvarov. Z tohto hľadiska je dôležitá najmä kapitola o teoretických zásadách a kapitola o hodnotách jazyka, do veľkej miery sa prekrývajúca s teoretickou kapitolou. Kapitola o aplikácii teoretických zásad nie je taká dôležitá, lebo sa zaoberá pre nás trochu odľahlými problémami z jazykovej praxe v Indii.

Základnou tézou pre P. Sloka Raya je téza, že jazyk je iba nástroj dorozumievania, nemá symbolickú hodnotu. Preto je účelné pri jeho normalizovaní uplatňovať hľadisko účinnosti, racionálnosti a jednotnosti (uniformity). Pre meranie účinnosti niet podľa autora spoľahlivého meradla, možno iba porovnávať gramatické alebo lexikálne, čiastočne aj pravopisné javy a zisťovať, že jeden z nich je stručnejší, kratší než iný, bežnejší, resp. hovorovejší než iný učený. Pritom však správne postihuje, že čím je slovo bežnejšie, tým výhodnejšie ho je použiť na pomenovanie menej presne vymedzeného pojmu. Pri posudzovaní racionálnosti zavádza P. S. Ray štyri základné kritériá: pravidelnosť (približne to, čo sa u nás označuje ako ústrojnosť), zrozumiteľnosť (asi to, čo funkčnosť), prípustnosť, doloženosť. Uniformitou rozumie vzťah domácich a prevzatých slov — prevzaté slová môžu uniformitu narušovať.

Medzi kritériami pre racionálnosť je isté poradie podľa vzťahu k jazyku, ale na inom mieste autor zdôrazňuje, že prednosť nepatrí kritériám gramatickým (ako je ústrojnosť a funkčnosť), ale kritériu sociologickému, t. j. tomu, čo je prijateľné či neprijateľné v zhode so smerom spoločenského vývinu. Zdá sa nám, že v takomto chápaní sa práve prejavuje preceňovanie jazyka ako dorozumievacieho prostriedku a podceňovanie jeho symbolickej a národnoreprezentatívnej funkcie. Dôraz na spoločenské vzťahy sa prejavuje aj v autovej definícii štandardizácie. Štandardizácia je využitie troch zameraní opisu jazyka a predpisu jeho foriem: znalosti formálnej štruktúry daného jazyka, znalosti vecí a znalosti spoločenských vzťahov, pravda, s dôrazom na spoločenské vzťahy (69). V spoločenských vzťahoch P. S. Ray správne odlišuje akúsi vzorovú vrstvu spoločnosti (head), ktorej jazyk môže byť vzorom, a zázemie (spread), na ktoré tento vzor môže vplývať. Tento vplyv sa prejavuje napr. tak, že sa vyzdvihujú a odmeňujú autori píšuci dobrým jazykom, že sa verejne pranierujú chyby a pod.; za menej vhodné pokladá autor inštitucionálne nariadovanie.

Mnohé z týchto téz sa opakujú aj v kapitole o hodnote jazyka. Veľmi sa v nej zdôrazňuje, že jazyk možno hodnotiť nie podľa toho, či má viac alebo menej tvarov (Schlegel, Jespersen) alebo sémantických prvkov. Relatívna hodnota jazyka je podľa autora v schopnosti umožňovať dorozumievanie v danom jazykovom spoločenstve a zároveň pripravovať na dorozumievanie medzi členmi rôznych jazykových spoločenstiev (130). Každá štandardizácia má rešpektovať tieto dva smery, ktoré sa na inom mieste označujú ako zatvorenosť a otvorenosť. Hodnotnejší je však ten jazyk, ktorý je zatvorenejší a viac štandardizovaný, umožňujúce tak dorozumievanie medzi rozličnými skupinami národa. Štandardizácia prostriedkov na zavádzanie zmien a zhôd s inými jazykmi (teda istá miera internacionalizácie) je však tiež dôležitá pre správne fungovanie jazyka. P. Sloka Ray pripomína v tejto súvislosti Havránkov pojem intelektualizácie, ale usiluje sa ho chápať širšie, komplexnejšie, lebo intelektualizáciou rozumie pohotovosť prijímať nové výrazy a významy. Aj v tejto kapitole sa zdôrazňuje, že štandard je to, čo aktuálne vyjadruje tá časť národa, ktorá je najviac hodná nasledovania (vo vzťahu k jazyku!); pritom štandard musí mať konfiguráciu a demarkáciu, totiž istú špičku a sféru jej vplyvu.

Nemožno poprieť, že v súčasnosti sa jazyky viac ovplyvňujú než v nedávnej minulosti. Preto P. S. Ray správne zdôrazňuje, že štandardizácia musí brať do úvahy aj túto okolnosť — musí byť moderná, no okrem toho musí byť aj reálna, musí rešpektovať potreby istej spoločnosti a nesmie zanedbávať výsledky výskumu daného jazyka. Chceli by sme však zdôrazniť, že práve tieto tri požiadavky ukazujú na potrebu rozšíriť pojem štandardu a štandardizácie na jazyk vo všetkých jeho funkciách, nie iba vo funkcii dorozumievacej. Inými slovami: ani jazyk prózy a poézie nemôže dobre plniť svoju úlohu bez istej štandardizácie a bez jasne vymedzeného vzťahu k dorozumievaciemu štandardu.

J. Horecký

W. S. COOPER, *SET THEORY AND SYNTACTIC DESCRIPTION*, Mouton et Co., The Hague 1964, s. 52.

Snaha podať čo najpresnejší opis syntaktických štruktúr viedla už dávnejšie k rozličným pokusom o formalizáciu tohto opisu. Niektorí autori sa o tento cieľ snažia zavádzaním rozličných vzorcov (porov. napr. prehľad v práci P. Postal, *Constituent Structure, A Study of Contemporary Models of Syntactic Description*, Mouton 1964), iní pomocou matematických modelov, či už generatívnych (syntetických) alebo analytických.

W. S. Cooper sa snaží opísať syntaktickú štruktúru pomocou pojmov a operácií teórie množín. Frázovú gramatiku formuluje niekoľkými množinami a operáciou tzv. interkonkatenácie: Ak S je množina podstatných mien, D množina determinujúcich slov, V množina slovies v 3. os. sg., možno mennú skupinu Q definovať ako $D.S$ (t. j. množinu utvorenú tak, že sa každý prvok množiny D kombinuje s každým prvkom množiny S) a slovesnú skupinu, t. j. sloveso s predmetom ako $V.Q$. Vzájomným zretazením týchto množín možno definovať množinu dvojčlenných viet.

Zavedenie príslovkových určení možno formulovať pomocou tzv. exponenciácie množiny adverbíí A , zavedenie prívlastkov pomocou exponenciácie množiny adjektív A . Pojmom relácie možno opísať rozštiepené morfémy, vzťahmi relácie a zobrazenia možno formalizovať transformácie. Kombináciou rozličných operácií formalizuje autor i morfe-matické a morfonologické pravidlá pri opise syntaktickej štruktúry.

Je prirodzené a pre čitateľa neobyčajne užitočné, že v osobitných kapitolách W. S. Cooper prístupným spôsobom vysvetľuje základné pojmy, operácie, relácie a funkcie teórie množín, ako aj také špeciálne operácie výhodné pre opis syntaktickej štruktúry, ako sú konkatenácia, interkonkatenácia a exponenciácia.

Treba však povedať, že autor nepodáva novú teóriu pre opis syntaktickej štruktúry a tým menej teóriu syntaxe, ale iba novú formuláciu niektorých už vypracovaných systémov. Z toho možno vyvodzovať, že teória množín nepodáva vysvetlenie skúmaných syntaktických javov, ale iba zachycuje vzťahy medzi jednotlivými syntaktickými prvkami. Ale aj tu ide iba o vzťahy lineárne. V takej podobe, ako ju podáva W. S. Cooper, teória množín zrejme nemôže vysvetliť také základné gramatické, resp. syntaktické javy, ako je závislosť, kongruencia. Ba aj vzťah príslušnosti k vyššej kategórii, známy z teórie frázovej gramatiky, zachycuje iba vo veľmi hrubých črtách. Preto prínos Cooperovej aplikácie teórie množín pre teóriu jazyka je veľmi nepatrný.

J. Horecký

PAUL POSTAL, *CONSTITUENT STRUCTURE: A STUDY OF CONTEMPORARY MODELS OF SYNTACTIC DESCRIPTION*. Published by Indiana University, Bloomington, Mouton et Co., The Hague 1964, p. 122.

V úvode monografie hovorí autor o vývine metód súvisiacich s generatívnou gramatikou, ktoré sa prudko rozvinuli v období posledných šiestich rokov. Priznáva, že ide o metódy, ktorým mnohí jazykovedci dnes ešte neveria. Sám preto v knižke sleduje tieto ciele: podrobnejšie vysvetliť základy generatívnej gramatiky; ukázať, že moderné americké syntaktické pojmy sa znázorňujú, tvoria a vysvetľujú pomocou teórie PSG (phrase structure grammar) a pomocou TG (transformational grammar); ukázať oprávnenosť a správnosť existencie PSG a TG.

Monografia má okrem vstupnej a zhrnujúcej časti 6 kapitol a dodatok. (V dodatku sú navyše nové Hallidayove „Categories of the Theory of Grammar“.) Vo vstupnej kapitole veľmi stručne ukazuje vývin od druhej svetovej vojny až po Chomského. V ďalšej kapitole vysvetľuje základy modelovania anglickej vety a vyjadrenie elementov vety i hierarchie kategórií ($S \rightarrow NP + VP$; $NP \rightarrow Article + Noun$; $VP \rightarrow Verb + NP$; $Verb \rightarrow \rightarrow Modal + V$; $NP \rightarrow Article + Noun$). V kapitole *Rewriting Systems* inštruje o spôsoboch prepisovania pomocou symbolov až do najmenších elementov. Základná časť monografie je 4. kapitola (*Some Proposed Models of Grammatical Description*), ktorá sa člení na viacej častí. V nich vysvetľuje základy viacerých systémov modelovania, napríklad Blochov systém opisu syntaxe, Wellsovu teóriu bezprostredných zložiek, Harrisov systém substitúcie morfematických tried, systémy Hockettove, Lambov systém a i. V ďalších kapitolách zhrnujúco vymenúva aj iné systémy (napríklad na str. 71). Telegrafický štýl, akým je monografia písaná, umožňuje iba informáciu, no nie hlbšie štúdium uvedených systémov. Čitateľ si mnohé letné výklady musí často domýšľať len kombinovaním výkladov v texte s poznámkami (ktoré sú tu bohaté — spolu s bibliografiou asi štvrtina všetkého textu).

Knižka je užitočná a pre pracovníkov v oblasti generatívnej gramatiky veľmi podnetná. Umožňuje poznávať exaktne metódy pri klasifikácii a štúdiu štruktúry jazykov.

J. Mistrík

CURRENT TRENDS IN LINGUISTICS, vol. I, *SOVIET AND EUROPEAN LINGUISTICS*, Mouton et Co., The Hague 1963, str. 606.

Názov recenzovanej knihy je veľmi priliehavý. Mohli by sme ho do slovenčiny preložiť takto: *Bežné jazykovedné smery*. Pod týmto názvom bude vychádzať celá séria prác. Prvý zväzok je venovaný sovietskej a východoeurópskej lingvistike. V minulom roku mal vyjsť ďalší zväzok s tým istým názvom, venovaný východoázijskej jazykovede. Vydavateľ pomýšľa vydávať každé dva roky jeden zväzok tejto série. Tretí zväzok sa bude zaoberať všeobecnou jazykovedou. Štvrtý a ďalší diel prinesú príspevky o jazykovede v južnej a juhovýchodnej Ázii, na strednom východe a v Afrike, v strednej a južnej Amerike a podobne.

Prvý diel, ktorý máme pred sebou, má okrem úvodu, zoznamu skratiek, biografických poznámok o autoroch jednotlivých príspevkov, vecného indexu a indexu mien, dve časti. Prvá časť, venovaná sovietskej lingvistike, obsahuje päť všeobecných príspevkov s osobitným zreteľom na Ščerbovu alebo leningradskú školu a na fonologickú teóriu R. I. Avanesova, o morfológii, syntaxi, lexikológii a porovnávacej a historickej slavistike.

štyri príspevky z aplikovanej lingvistiky (matematická lingvistika, strojový preklad, vyučovanie cudzích jazykov a metrika) a deväť príspevkov, venovaných jednotlivým jazykom, jazykovým rodinám a skupinám (indoeuropeistika, bieloruština a ukrajinčina, lotyšтина, litovčina, altajské, kaukazské, paleosibírske, semitské a uralské jazyky). Druhá časť je venovaná jazykovede vo východnej Európe (Bulharsko, Československo, Maďarsko, Poľsko, Juhoslávia, z technických príčin vypadlo Rumunsko). Väčšina príspevkov je dobre doložená literatúrou, čo veľmi zvyšuje ich hodnotu.

Nás, prirodzene, najviac zaujíma príspevok P. L. Garvina o československej jazykovede (str. 499—522). Autor príspevku vysoko vyzdvihuje československú lingvistiku a hlavne tradíciu Pražskej školy. Príspevok si nekladie za cieľ vyčerpať celú problematiku novej československej jazykovedy. Nevšima si napr. slavistickú oblasť a oblasť dialektológie. Ťažiskom príspevku je štrukturálna lingvistika. Autor sa pokúša dať odpoveď na otázku, aké sú podstatné rysy pražskej lingvistickej tradície a aký je súčasný stav tejto tradície. Pozastavuje sa dlhšie nad pojmom „funkčnej jazykovedy“, úzko spojenej s menom V. Mathésia a jeho nasledovníkov. Všima si hlavne Mathesiovho aktuálneho vetného členenia. Bližšie rozoberá jeho názory vyslovené v knihe „Obsahový rozbor súčasnej angličtiny na základe obecné lingvistickém“. Ďalšou otázkou, ktorú autor príspevku širšie rozoberá, je otázka spisovného jazyka, ktorá zas úzko súvisí s menom akademika B. Havránka. Záverom sa zmieňuje o výskume exotických jazykov, sústredenom v Orientálnom ústave ČSAV, a o matematickom modelovaní jazykov. Za článkom nasleduje obsiahla bibliografia bibliografií československej jazykovedy a vymenúvajú sa vybrané práce československej štrukturálnej jazykovedy za roky 1958—1962.

Možno povedať, že P. L. Garvin splnil svoj zámer napísať objektívny príspevok hlavne o československej štrukturálnej jazykovede a o jej hlavných predstaviteľoch, i keď v ňom chýba analýza prác takých významných predstaviteľov Pražskej školy, akými boli napr. B. Trnka a J. Vachek.

V podobnej snahe objektívne popísať stav jazykovedného skúmania sú napísané i ostatné príspevky tejto obsiahlej knihy. A to je hádam jej najväčší klad.

Za veľký nedostatok príspevku P. L. Garvina pokladáme fakt, že autor nepokladal za potrebné zmieniť sa i o prácach slovenských jazykovedcov. Dá sa to možno vysvetliť menej dostupným materiálom zo slovenskej jazykovedy. Veľmi markantne sa tento nedostatok prejavuje napr. i pri vybraných publikáciách, kde sú, až na nepatrné výnimky, skoro samí českí autori. Zo slovenských autorov má tam napr. L. Baganec tri príspevky a omnoho významnejší jazykovedci ako napr. J. Horecký má len jeden a E. Pauliny dva príspevky. Je to teda veľmi nepresná informácia. Nezasvätený čitateľ si môže urobiť mienku, že sa na Slovensku jazykoveda skoro nepeštuje. Výber vybraných publikácií rozhodne veľmi skresľuje celý obraz československej jazykovednej produkcie.

Napriek týmto nedostatkom a drobným nedopatreniam (ako napr. zámena krstného mena za priezvisko v prípade Ladislava D., namiesto správneho L. Dvonča) možno toto dielo smelo pokladať za priekopnícke. Doteraz sme totiž nemali práce, ktoré by zhrnovali stav jazykovedného výskumu a jazykovedných snáh v určitých zmpisných celkoch. Toto dielo a jeho ďalšie pokračovania by mali patriť ku kmeňovému inventáru každej väčšej knižnice.

J. Bartoš

Kniha R. H. Robinsa je učebnica všeobecnej jazykovedy, určená začiatočníkom. Jej účelom je pomôcť študentom študujúcim lingvistiku orientovať sa v tejto vednej disciplíne a súčasne byť východiskom pre ďalšie hlbšie štúdium. Tomuto účelu je podriadená celá koncepcia knihy.

Učebnica obsahuje deväť kapitol. Je písaná objektivisticky, teda nie iba z hľadiska anglickej lingvistickej školy, ktorej je Robins známym predstaviteľom. Niekde však Robins svoju názorovú príslušnosť k tejto škole dáva najavo napr. svojím nominalistickým postojom k charakteru jazykových abstrakcií, ktoré môžu podľa neho byť trojakého druhu: a) lingvistické abstrakcie (konštanty) skutočne existujú v jazyku, t. j. v jazyku im zodpovedá nejaká realita. Jazyky majú teda štruktúru nezávislú od analytika a analýza jazyka je vlastne procesom odhaľovania tejto inherentnej štruktúry. Výsledky analýzy sú tým správnejšie, čím viac sa približujú tejto objektívnej štruktúre. (Táto konfrontácia je však nemožná, lebo objektívnu štruktúru nepoznáme.);

b) abstrakcie, ktoré robí jazykovedec, sa stotožňujú s abstrakciami utváranými vo vedomí človeka pri osvojovaní si jazyka a analýza lingvistu zodpovedá do istej miery fungovaniu mozgu hovoriaceho;

c) lingvistické abstrakcie nemajú iné opodstatnenie ako byť súčasťou vedeckej terminológie. Lingvistickým abstrakciám nezodpovedá v jazykovom materiáli objektívne jestvujúci korelát. Jediným odôvodnením existencie týchto abstrakcií a súčasne overenie ich správnosti je, že ich možno použiť na určenie pravidielnosti v jazyku. Odchylné postupy pri analýze toho istého materiálu sú opodstatnené, ak spĺňajú tri požiadavky: úplnosť, konzistentnosť a ekonomickosť. Toto stanovisko sa uplatňuje v knihe. V ostatných častiach učebnice sa pravidelne uvádza viacero riešení, ale autor zväčša nezaujímá stanovisko a neuvádza ani kritériá, ako posudzovať vhodnosť jednotlivých riešení.

V kapitole o fonológii (str. 121—168) sa hovorí o zásadách fonologickej a fonetickej transkripcie a o rozdieloch medzi nimi. Podrobnejšie sa Robins zaoberá teóriou fonémy (prevažuje americká koncepcia, ale nájdeme tu i Trubeckého chápanie opozícií a neutralizácie a veľmi stručne sa zmieňuje i o Jakobsonovej fonológii dištingtívnych príznakov) a v samostatnej časti vysvetľuje základy prozodickej fonológie, fonologickej teórie anglického štrukturalizmu. Prozodická fonológia vychádza z fyziologicky overeného faktu, že reč je činnosť kontinuálna, skladajúca sa z prvkov, ktoré nie sú navzájom ostro ohraničené. Táto vlastnosť reči sa narúša deskriptívnou segmentáciou reči na sledy konsonantov a vokálov. Fonológia anglickej lingvistickej školy rešpektuje kontinuitnosť reči a na rozdiel od tradičnej fonológie robí analýzu na osi paradigmatickej (základnou jednotkou je tu fonematická jednotka, ktorou môže byť buď vokál alebo konsonant) a na osi syntagmatickej (základnou jednotkou tejto analýzy je prozodická jednotka). Každá fonologická štruktúra je analyzovateľná v pojnoch týchto dvoch jednotiek, pričom fonematické jednotky sa nekryjú vždy so segmentálnymi a prozodické jednotky so suprasegmentálnymi fonémami, napríklad vo fonológii amerického štrukturalizmu. Výhody prozodickej fonológie autor vysvetľuje a ilustruje na siamčine.

Jadrom knihy sú tri kapitoly o gramatike, v ktorých sa autor približne v rovnakom rozsahu zaoberá morfológiou, syntaxou a gramatickou sémantikou. V kapitole o morfológii (str. 180—214) je predmetom jeho záujmu slovo, ktoré považuje za základnú gramatickú jednotku, ďalej kritériá na jeho vymedzenie, fonologické ukazovatele tejto gramatickej jednotky, morféma a problematika segmentácie a klasifikácie. V kapitole o syntaxi (str. 223—270) si Robins všimá najmä analýzu na bezprostredné zložky a stručne

sa zmieňuje o transformačnej analýze Chomského a Harrisa. Všíma si podrobne aj gramatické kategórie a ich výskyt ilustruje na bohatom materiáli z rozličných jazykov. Dôraz kladie na formálnu gramatickú analýzu, pri ktorej sa berú do úvahy iba pozorovateľné formy, štruktúrne funkcie a vzájomné vzťahy vetných komponentov alebo ich častí. Nevylučuje koreláciu medzi formálne ustanovenými kategóriami a významovými kategóriami. Tieto korelácie však treba zisťovať až po čisto formálnej analýze, pretože v procese samotnej analýzy pôsobia rušivo.

Ďalšie kapitoly sú úvodom do problematiky fonetických disciplín, sémantiky a komparatistiky, ktorá sa v knihe delí na historicky orientovanú a typologickú komparatistiku. V kapitole o sémantike, ktorá je pomerne stručná, sa Robins okrem teórie sémantického poľa nezmieňuje o iných moderných sémantických teóriách, napr. komponentnej analýze, ktorá v metodike sémantiky zaujala pevné miesto. Podrobnejšie vysvetľuje pojmy sémantickej teórie anglickej lingvistickej školy, ako situačný kontext, kolokácie atď. V závere knihy načrtáva ešte vzťahy lingvistiky k iným vedným disciplinám. Kniha sa končí stručným prehľadom dejín jazykovedy, v ktorom sa však autor zaoberá prevažne najstarším obdobím vývinu jazykovedy a najstaršími jazykovednými prácami (Platon, Aristoteles, Dionýzios Tracky, Panini atď). Jazykovede 19. a 20. stor. venuje autor iba niekoľko riadkov. Je to škoda, najmä ak si pripomenieme účel tejto knihy.

Kniha je po metodologickej stránke dobre premyslená. Jej štúdium si nevyžaduje predbežné jazykovedné znalosti. Teoretické úvahy sa ilustrujú presvedčivými príkladmi z rozličných jazykov. Za každou kapitolou je bibliografia najzákladnejších prác týkajúcich sa obsahu kapitoly. Veľmi užitočné sú najmä bibliografické poznámky za prvou kapitolou, ktoré čitateľa informujú o základných dielach všeobecnej jazykovedy, a uvádza i stručný prehľad najdôležitejších lingvistických periodík európskych i amerických. V poznámkach za každou kapitolou poukazuje autor na sporné otázky, prípadne na ďalšie možné riešenia. V Robinsovej učebnici všeobecnej jazykovedy sa nepodáva ani len elementárny prehľad o matematickej jazykovede, ktorá vzhľadom na svoj rýchly vývin a závažné výsledky by už dnes mala patriť do každého úvodu do jazykovedy.

Veelku je kniha prístupne napísaná, čo autor v žiadnom prípade nedosahuje zjednodušením lingvistickej problematiky, a je spoľahlivým prameňom informácií o základoch lingvistiky nielen pre začiatovníkov, ktorým je určená, ale aj vyspelí lingvisti v nej zaiste nájdu mnoho podnetov.

R. Gedeon

SPRACHWISSENSCHAFTLICHES WÖRTERBUCH. Herausgegeben von Johann Knobloch. Carl Winter, Universitätsverlag — Heidelberg. (1. zošit 1961, 2. zošit 1963)

Osobitnú pozornosť si zasluhuje úsilie Johanna Knoblocha, profesora porovnávačej jazykovedy v Bonne, podať v jedinom nediferencovanom slovníku čo možno najširší výber z jazykovedných termínov používaných v najrozmanitejších jazykovedných odboroch (čiastočne aj v susedných odboroch). Doteraz sme mali možnosť poznať len prvé dva zošity a v nich termíny od *a*₁ po *Artikel*. Ale už z tejto malej časti slovníka vidieť, že ide o veľmi široko koncipované dielo, keďže sa na 160 strán textu dostali len niektoré termíny začínajúce sa literou *a*.

Pretože Knoblochov slovník je nemecky koncipované dielo, je samozrejme, že sa hlavný dôraz kladie na nemecké termíny, resp. na pojmy v nemeckej lingvistike bežné, a najmä na staršie nemecké lingvistické teórie. Zachytávajú sa aj všetky nemecké dublety

medzinárodných termínov, ale v slovníku sa častejšie uvádzajú len ako odkazové heslá. Napríklad *Abstossung* s. *Apokope*, alebo *Ahmlaut* s. *Onomatopoeikon*, alebo *Altsprache*, *Altvolk* s. *Substratsprache*, *Substrat*. Tým sa dáva prednosť medzinárodnej terminológii. Pravda, bežné nemecké termíny, najmä staršie a dávnejšie používané, uvádzajú sa v Knoblochovom slovníku ako východiskové heslá s výkladom. Napríklad *Abkürzung* — *Ab-breviatur*, *Anruf* — *Appel*, *Anzeichen* — *Symptom*.

Osobitne treba spomenúť, že prof. Knobloch uvádza aj menej zaužívané termíny, niekedy aj individuálne novotvary, a to vždy v pôvodnom znení a s príslušným citátom. Sú to nielen nemecké termíny ako *Alleinsetzung*, *Allerweltswörtchen*, *Aktionswort*, *Alphazismus*, alebo anglické a francúzske termíny ako *allochrone*, *allomacrose* (Nida), *alog* (Palmer), *archimorpheme* (Ruipérez), *amalgame* (Martinet), ale aj iné, napr. staroindické, grécke, latinské, ruské, ako *aviť*, *anudátta*, *acyrologia*, *agma*, *abusio*, *akanbje*. Pravdaže, na základe prvých zošitov sa ešte nedá usudzovať na úplnosť slovníka aj z tohto hľadiska výskytu a frekvencie termínov vystihujúcich osobitosti najrozličnejších jazykov.

Podobne by bolo veľmi predčasné kriticky rozoberať jednotlivé heslá alebo posudzovať celkové kvality diela. Samozrejme, niektoré termíny sú spracované tak, že by bolo možné už teraz uviesť isté pripomienky alebo námietky. Tak napr. Sommerovo chápanie termínú *Amorphe*, str. 108, nie je celkom bezchybné, lebo pri onomatopoických výrazoch ťažko žiadať akékoľvek zaradenie do morfológického systému; len čo by sa uskutočnilo takéto zaradenie, onomatopojia by stratila svoju podstatu. A ešte jeden príklad iného druhu. Výklad termínu *Argot*, na str. 158, je zaiste poučný, najmä v tom, že sa zreteľne rozlišujú dva významy: po prvé — zmenou formy a preberaním cudzích slov vznikajúci nezrozumiteľný útvar (povedali by sme — argot v užšom zmysle slova) a po druhé — „zamestnanecká reč“ (ako reč športovcov, hercov) alebo mestská ľudová reč. Vymedzenie tohto druhého významu nie je jasné, lebo zamestnanecká reč (u nás niekedy ako profesionálny slang) je niečo celkom iné ako bežná reč v mestách žijúcich ľudí. Aj to by sa dalo namietat, že termín argot sa v tomto význame používa zriedkavo. Napríklad v našej terminológii slovo argot má len uvedený prvý význam, kým uvedený druhý význam sa zvyčajne vystihuje termínom slang alebo termími profesionálna reč a mestská reč.

Mimoriadne cennou stránkou Knoblochovho slovníka je úsilie zachytiť aspoň nakrátko aj pôvod a históriu jednotlivých termínov. Napríklad pri hesle *Artikel* (= člen) uvádza citáty z latinskej odbornej spisby ako najstaršie, potom zaznačuje teórie o vzniku gramatického člena zo zámena alebo číslovky, nakoniec spomína všetky jednotlivé typy člena, ako napr. aj Reckendorfov termín *Kongruenzartikel*, alebo bežné termíny ako *der geschlechtsindifferente Artikel*, *der unflektierte Artikel*, pravdaže, popri základných typoch ako *určitý člen*, *neurčitý člen*. Takéto väčšie state sú aj akýmiś úvodom do celej problematiky, ktorá je často okolo základných pojmov ešte neujasnená. V tejto súvislosti však možno pripomenúť aj to, že prof. Knobloch sa spolieha viac na citáty z najrozmanitejších prameňov ako na vlastný výklad termínov z nejakej jednotnej teoretickej pozície.

Iba marginálne pripomíname, že prof. J. Knobloch pozná aj základné práce bohemistickej. Na dôkaz uvádzame heslo *Antepäteritum* s výkladom: *Vorvergangenheit in der tschech. und slowak. Grammatik* (2, 136). Prof. Knobloch spomína na obálke druhého zošita, že mu rozličným spôsobom pomáhajú mnohí jazykovedci z celého sveta, medzi nimi aj niektorí bohemiisti a slovákisti od nás.

Veľké podujatie prof. Knoblocha treba len vítať ako veľmi potrebnú prácu pre rozvoj našej disciplíny a tiež ako záslužné dielo didaktické. Môžeme si len želať, aby sa toto

naširoko rozvrhnuté dielo v dohľadnom čase dokončilo a tak zaujalo dôstojné miesto po boku ostatných slovníkov lingvistickej terminológie.

J. Ružička

M. ZARĘBINA, *KSZTAŁTOWANIE SIĘ SYSTEMU JĘZYKOWEGO DZIECKA*, Wydawnictwo PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965.

Jazykový výskum vývoja detskej reči sa v posledných dvadsiatich rokoch stal trvalou súčasťou jazykovedného bádania v Poľsku. Venuje sa mu celý rad starších i mladších jazykovedcov, ktorí chcú svojimi dielami o tejto problematike prispieť k vyjasneniu niektorých otázok súvisiacich napokon i so všeobecnou jazykovedou. Autori, ako M. Chmura, L. Kaczmarek, M. Przetacznikowa, S. Skorupka, S. Szuman, Wójtowicz i autorka rozoberanej práce M. Zarębinová, sa venovali výskumu rozmanitých stránok jazykového systému dieťaťa, a tak ich výsledky sú spolu s početnými štúdiami poľských psychológov, ktorí sa tiež intenzívne venujú výskumu tejto oblasti, pravda, trochu z inej stránky, skutočným prínosom.

Slovenská jazykoveda zatiaľ nevenovala patričnú pozornosť tejto oblasti výskumu. Ak teda chceme rozoberať jednu z tohto radu poľských štúdií o detskej reči, prácu M. Zarębinovej *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, môžeme tak urobiť iba na jej domácom pozadí, prípadne v porovnaní s ojedinelými štúdiami u nás a v Čechách, najmä s prácami Ohnesorgovými (predovšetkým s dielom *Fonetická studie o dětské řeči*, Praha 1948). Pravda, Ohnesorg sa výslovne venuje iba fonetickej (čiastočne i fonologickej) stránke detskej reči, ale aj tak prináša i niektoré poznatky o iných jazykových rovinách, napr. o rozvoji slovnej zásoby, o intonácii a vetnej fonológii vôbec.

V úvode podáva autorka okrem krátkeho kritického rozboru všetkej domácej i zahraničnej literatúry o tomto probléme i poznámky o cielei celej práce. Hlavným cieľom práce bolo sledovať rozvoj jazykového systému, teda postupné alebo súčasné objavovanie sa gramatických kategórií v detskej reči.

Prvú kapitolu venuje fonologickému rozvoju. Na rozdiel od Ohnesorga autorka venuje menšiu pozornosť predartikulačnému obdobiu, obdobiu kriku. Svoje výklady začína objavením sa prvých hlások. Prvé štádium vo vývine fonologického systému vidí (podľa Jakobsona) v existencii prvých opozícií. Koncom 1. roka života dieťa ovláda 3 vokály (*a, i, u* -tzv. minimálny vokalizmus) a 9 spoluhlások (*d, n, b, m, t, p, s, č, ž* -tzv. minimálny konsonantizmus). Ako prvú hodnotí opozíciu konsonant vokál, až po nej vidí opozície paradigmatické, a to v tzv. minimálnom konsonantizme. Sú dve: ústna nosová a zubná perná. Rozdiely medzi údajmi rozoberanej práce a údajmi Ohnesorgovými sú nielen v jednotlivostiach (napr. Zarębinová zaraduje do tzv. minimálneho vokalizmu pri dovŕšení 1. roka života aj vokál *i*, kým Ohnesorg hovorí, že *i* sa objavuje ako posledný vokál, c. d., 18) a jeho stabilizáciu kladie do 2,4 (2. rok, 4. mesiac -c. d., 20), ale i v celom časovom určení výskytu jednotlivých foném. Tento rozdiel možno vysvetliť jednak pomerne malým počtom skúmaných objektov (každý z nich skúma systematicky iba reč vlastných detí, k iným prípadom len sporadicky prihliada), jednak celkovým zameraním ich výskumu. Ohnesorg pracuje prísne foneticky, a tak pomerne dlho počíta s labilnosťou vo výslovnosti hlások. O ustálenej výslovnosti vokálov hovorí až po 2. roku: *a* (2,1), *u* (2,1) o (2,3), *e, i* (2,4). Zarębinová pristupuje k výskumu fonologickejšie, a tak sa jej hranice značne posúvajú dopredu.

Obaja autori hovoria o viacerých spôsoboch, štýloch výslovnosti. Ohnesorg za základné počíta nedbalý, „mazlivý“ a emfatický. Zarębinová hovorí iba o pestovanom a nedbalom.

Osobitnú pozornosť venuje pri výskume vokalizmu nosovkám. Jej zistenia potvrdzujú Jakobsonovu tézu, že ako posledná sa vyvíjajú tie vokály, ktoré sú typické pre materinský jazyk. Poľské nosovky sa objavujú v reči detí ako posledné z vokálov, a to pomerne neskoro za ostatnými vokálmi.

V 2. kapitole autorka sleduje vznikanie morfológických kategórií. Všeobecne konštatuje (v zhode s viacerými autormi), že ohýbanie slov sa začína v priebehu 2. roku. Jeho rozvoj súvisí s objavením sa jednotlivých slovných druhov. Ako prvé prichádzajú substantíva (preto niektorí autori hovoria o 1. štádiu rozvoja slovnej zásoby ako o štádiu substancie). Z toho vyplýva, že aj z gramatických kategórií sa najprv objavia kategórie substantív. Pády sa uplatňujú postupne v období od 1,2 do 1,10, a to v takomto poradí: nominatív, vokatív, akuzatív, inštrumentál, genitív, datív a nakoniec lokál. Toto zistenie podporuje tézu viacerých jazykovedcov o centrálnom a periférnom postavení pádov v systéme (por. napr.: F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, VSAV Bratislava 1962, 89—92). Kollísanie v gramatickom rode charakterizuje celý 2. rok života i začiatok tretieho. Slovesná flexia sa objavuje približne rok po prvých náznakoch deklinácie substantív. Ako prvý znak slovesnej flexie uvádza autorka rozlíšenie imperatívu od oznamovacieho spôsobu. Potom sa rozlišuje slovesný rod, čas, osoba a nakoniec slovesné číslo. Pri zámenách je zaujímavé najmä osobné zámeno. Zhodne s Ohnesorgom autorka konštatuje, že je značný časový rozdiel medzi výskytom osobného zámena 1. osoby singuláru u prvorođeného dieťaťa a u ďalších detí. Diferencia býva priemerne okolo šesť mesiacov.

Pri tvorení slov, ktorému venuje iba niekoľko zásadných poznámok, nachádzame potvrdenie všeobecných predpokladov. Prevládajú zdrobneniny. Pri ich tvorení dochádza k rozsiahlemu miešaniu gramatických kategórií. Skutočných augmentatív je pomerne málo. No koncom 3. roku sa objavujú „augmentatíva“ typu poleva (polievka) a pod. Takéto „tvorenie“ nových slov spolu s nepatrnými posunmi artikulačnej bázy v tomto období, o ktorých hovorí Ohnesorg (c. d., 53), dokazujú, že dieťa už viac-menej ovládlo systém jazyka a usiluje sa o samostatné vyjadrovanie.

Pozoruhodné fakty prináša 3. kapitola o rozvoji skladby. O vete a jej výskyte hovorí autorka pomerne zavčasu. Prvé výrazy pred 1. rokom sú nerozčlenené, agramatické. Potom prichádza obdobie, v ktorom platí Jakobsonova zásada: Ein Wort, ein Satz. Keď sa objavujú viacslovné výpovede, vzťahy medzi slovami sa adekvátne nevyjadrujú. Rozhodujúcu funkciu má intonácia. Dieťa ňou dokáže rozlíšiť otázku od rozkazu alebo tvrdenia už pred dokončením 2. roku. Pomerne prekvapujúce je zistenie, že zlučovacie súvetie sa objavuje takmer súčasne s jednoduchou vetou. Niektoré z uvádzaných príkladov ukazujú, že tieto spojenia viet možno skôr považovať za juxtapozičné. Zložitejšie a tesnejšie spojenia viet do súvetia sa objavujú postupne. Všetky sú však bezspojkové, lebo spojky patria medzi tie slovné druhy, ktoré začína dieťa používať ako posledné, a to v 3. roku. Slovosled i vetosled je pritom veľmi nepravidelný. Enklitické tvary zámen sú často v dôrazovej pozícii.

Z poznámok o slovnej zásobe nás zaujíma najmä jej rozsah. Jedenapolročné dieťa ovládalo 118 výrazov, dvojročné už 623. (Podľa Ohnesorga dvojročné okolo 400 slov.)

V závere autorka zhrnuje výsledky. Do 9. mesiaca je podľa nej obdobie kriku. Krik je spočiatku podmienený fyziologicky, ale neskôr dostáva i funkciu signálu. Ďalšie obdobie vyplňa džavotanie, ktoré je podľa autorky znakom dobrého pocitu dieťaťa i artikulačným cvičením zároveň. Má expresívnu funkciu, kým krik mal iba impresívnu funkciu. Druhý a tretí rok sú obdobím osvojenia si väčšiny gramatických kategórií a tým i podstatných zložiek jazykového systému. Analogické rysy vo výstavbe jazykového systému poľštiny a slovenčiny sa aj tu potvrdzujú, a tak mnohé z autorkiných záverov môžeme prijať aj pre slovenčinu.

Rozoberaná monografia má v porovnaní s inými prácami z tejto oblasti tú výhodu, že sleduje rozvoj celého jazykového systému v detskej reči. Niekedy azda prekvapuje konštatovanie veľmi skorého výskytu určitých jazykových javov, ale pri konfrontácii výsledkov z jednotlivých jazykových rovin sa autorkine tvrdenia dobre dopĺňajú. Naše poznámky na okraj tejto práce majú na ňu predovšetkým upozorniť. Ich zväčša informatívny ráz je podmienený slabou rozpracovanosťou tohto okruhu jazykovedných otázok u nás.

J. Mlacek

CH. MULLER, *ESSAI DE STATISTIQUE LEXICALE. L'illusion Comique* de Pierre Corneille (Bibliothèque Française et Romane, Série A: Manuels et Études Linguistiques, 7). Librairie C. Klincksieck, Paris, 1964, 202 pp.

The description of frequencies in the work of a particular author is an investigation with a justified existence. Apart from being a contribution to quantitative stylistics, its results may be useful for determining cases of disputed authorship, for ascertaining the chronology of an author's texts, for investigating stylistic variations (if both the author and the chronology are known), for synchronic and historical lexicography of the language, for stylistic typology and quite possibly for other purposes, too. In the reviewed work the frequency of particular units is described in the three parts of *L' Illusion Comique* and in the speech of the eighteen persons; the speech of the persons is still divided into monologues and dialogues. The given characteristics are: average length of the (graphic) word in terms of syllable numbers, distribution of word classes, distribution of individual words, extent of the vocabulary, and distribution of word frequencies. The evaluation of the frequencies proceeded by means of elementary statistical methods (chi-square test, rank correlation, Guiraud's and Herdan's indices, etc.) which were presented very clearly and in detail. The results and frequently the necessary computations are given in a number of tables which, unfortunately, for the most part do not have the standard form to which we are accustomed in textbooks of statistics. This little shortcoming is, of course, negligible when compared with the merits of the whole publication which should be soon followed by other similar ones. The computations and the processing of the data (by means of punch cards) is extremely tedious and may not be realized without appropriate mechanization. In the appendices the author discusses some linguistic and statistical problems and gives both an alphabetical and a frequency vocabulary of *L' Illusion Comique*.

Lexical statistics is one part of the investigation which aims at showing the form of the text. To this end it is necessary to find a set of unambiguously defined units whose distribution and its parameters are indices of certain properties. The form of the text is characterized by the complex of these properties. The common problem of linguistic and literary investigation is to find all relevant units and to develop criteria for their delimitation in the text. The units known hitherto are for the most part „linguistic“ (phoneme, syllable, morpheme, word, part of speech, foot, verse, phrase, clause, sentence) the highest boundary being the sentence. In stylistics, types of speech are useful, too. On the superlinguistic level, an expansion of K. L. Pike's theory of behavioremes¹ to the

¹ K. L. Pike, *Language I*. Glendale 1954. Esp. p. 57—74.

sphere of texts would yield further possibilities for the quantitative analysis. However, the segmentation of the text into nonlinguistic units will, perhaps, present still more difficult problems than its segmentation into linguistic ones. The written form of the language, in any case, affords at least operational equivalents of some linguistic units with inherent segmentational criteria (letter, space, point) which are frequently used both by linguists and nonlinguists. They have the advantage of being uniform, whereby comparison of texts is made easier, and the disadvantage of representing only a secondary form of language. The written form gives only vague contours for the segmentation of the behavioremes. They may be classed with several types and after ascertaining their frequencies one may arrive at further characteristics of the (epic) text. By means of behavioremes it is also possible to chart a certain aspect of the structure of the text. The next step, after stating the frequencies of all kinds of units, is to find the mutual relations of their parameters. If all features are expressed quantitatively this may proceed quite formally without including subjective judgements. The final results are numbers and charts: exact data from which (literary) conclusions may be drawn. Lexical statistics is the first step towards this end and it may be expected that French scholars will also be successful in further stages of this investigation.

G. Altmann

J. BUTVIN, *SLOVENSKÉ NÁRODNOZJEDNOCOVACIE HNUTIE (1780—1848)*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1965. Str. 390. Cena 31,— Kčs.

Monografia J. Butvina je pozoruhodným príspevkom k prehĺbenému poznaniu otázok formovania novodobého slovenského buržoázneho národa. Prináša sa v nej nový pohľad na problémy vývinu slovenského národnozjednocovacieho hnutia a v rámci tejto problematiky i celý rad dôležitých údajov pre poznanie vonkajších dejín slovenského spisovného jazyka. Preto táto kniha môže zaujímať i našu jazykovednú verejnosť.

Butvinov monografický výskum slovenského národnozjednocovacieho hnutia, vnútornej genézy a rozvoja slovenského národného obrodzenia vychádza z interpretácie faktov a historických súvislostí z hľadiska marxistickej historiografie. Autor výstižne a jasne vykreslil jednotlivé fázy, jednotlivé vývinové stupne slovenského národnozjednocovacieho procesu, pričom využíval nielen poznatky známe z doterajšej literatúry, ale i nový, doposiaľ nepublikovaný a neobjavený archívny materiál (najmä z Literárneho archívu Matice Slovenskej, z Archívu Slovenského národného múzea, z Literárneho archívu Národného múzea v Prahe a i.). J. Butvin na základe hlbokej analýzy vtedajších politických, hospodárskych a sociálnych pomerov utvára široko osnovanú a základné vnútorné súvislosti odhaľujúcu historicko-filozofickú koncepciu slovenského národného obrodzenia.

V Butvinovej práci sa pri skúmaní otázok formovania novodobého slovenského národa venuje osobitná pozornosť otázkam utvárania národného spisovného jazyka, ktoré boli východiskom pre národnoideologickú koncepciu v národnouvedomovacom a zjednocovacom procese Slovákov. Práve pre toto osvetlenie podmienok zrodu spisovnej slovenčiny je Butvinova práca významným príspevkom i pre slovenskú jazykovedu. Pre dôkladné poznanie okolností vzniku Bernolákovej i Štúrovej spisovnej slovenčiny a konečného vyústenia týchto snáh v hodžovsko-hattalovskej reforme nachodíme v Butvinovej knihe viacero nových postrehov a hodnotení.

J. Butvin v zhode s postojom J. Tibenského a iných pracovníkov v oblasti spoločenských vied (najmä autorov príspevkov z jubilejného bernolákovského zborníka

K počiatkom slovenského národného obrodenia, Bratislava 1964) kladie počiatky národno-zjednocovacieho hnutia do obdobia bernolákovského. V bernolákovskom hnutí vidí zásadne nový krok vo vývine zjednocovacích a organizačných úsilí slovenských, pri ktorých zohrala osobitne významnú úlohu kodifikácia slovenského spisovného jazyka, napomáhajúca pocit národnej spolupatričnosti a povedomie vlastnej národnej svojbytnosti a zároveň i podnecujúca rozvoj po slovensky písanej literatúry a organizačné stmelovanie kňazskej i svetskej inteligencie a ďalších spoločenských vrstiev bez konfesijného rozdielu. Butvinovo osvetlenie historického pozadia a príčin vzniku Bernolákovskej spisovnej slovenčiny a hodnotenie bernolákovského hnutia ako počiatkov objektívneho procesu utvárania národnej jednoty Slovákov pokladáme za správne i napriek kritickým poznámkam prof. D. Rapanta (*Slovenská literatúra XII*, 1965, 496 a n.). Butvinovi sa na pozadí hospodárskych, spoločenských a politických dobových pomerov podarilo výstižne vykresliť ideový profil bernolákovského hnutia, jeho historickú motiváciu i prvky novej nacionálnej ideológie. Pritom Butvin kládol osobitný dôraz i na spoločenský a politický dosah bernolákovského pohybu, spočívajúci v rozšírení spoločenskej funkcie slovenského jazyka, literatúry a kultúry a v upevňovaní nacionálnej spolupatričnosti Slovákov.

Hoci sa Butvin pokúša obhájiť celonárodný charakter bernolákovského hnutia a zdôrazňuje úsilie bernolákovcov o celonárodnú, nadkonfesijnú spoločenskú organizáciu, musí priznať, že uzákonenie Bernolákovskej slovenčiny nenašlo všeobecný súhlas. Konfesijnou rozdielnosťou podmienené rozčesnutie slovenského národa na tábor slovenský a na tábor československý ešte trvá a s tým súvisí aj v podstate odmietavý postoj Juraja Ribayho, Jiřího Palkoviča, Bohuslava Tablica a iných k bernoláctine. Sympatické sú však Butvinove dobre myslené hľadania pozitívnych vzťahov medzi oboma slovenskými tábormi (Tablicov obdiv nad bohatou rozvetvenosťou bernolákovskej literatúry, návrh B. Tablica a J. Palkoviča v liste Dobrovskému, aby bol prijatý Anton Bernolák do chystanej Českej jazykospytnej spoločnosti, pravda, na základe jednotného spisovného jazyka a literatúry, str. 74—75 a iné), ktorými Butvin prispieva k novému chápaniu ideovej náplne slovenského národnozjednocovacieho hnutia.

Myšlienka vzájomného zblížovania konfesijné, jazykovo i ideologicky rozdvojeného slovenského národa rozvíja sa v celej Butvinovej knihe, počnúc prvým obdobím bernolákovským až po posledné obdobie zjednotenia slovenských táborov v otázke národnej ideológie a spisovného jazyka. Butvinov výklad národnozjednocovacieho hnutia vyznačuje sa úsilím zdôrazniť kladné činitele vo vývine vzájomných vzťahov, objavovať nové, doposiaľ neznáme súvislosti, prispievajúce k dosiahnutiu národného zjednotenia. Butvin podrobne sleduje ideovofilozofickú náplň a činnosť bernolákovcov i myšlienkový svet a literárnu a kultúrnu aktivitu skupiny orientovanej československy, pričom nespúšťa zo zreteľa momenty vzájomne zblížujúce obe skupiny. Na príkladoch vzťahov medzi Hamuljakom a Tablicom, Hollým a bratislavským Palkovičom Butvin presvedčivo ukazuje, že silnejúci národný cit a s ním rastúce uvedomenie potreby budovať ruka v ruke spoločné dielo slovenskej literatúry a kultúry postupne viedli k obapolnému porozumeniu.

Ďalší stupeň vo vývine národnozjednocovacieho hnutia charakterizuje zintenzívnené úsilie o kultúrnonárodnú spoluprácu v r. 1820—1835, reprezentované na jednej strane slovanskou a československou koncepciou J. Kollára a P. J. Šafárika a na strane druhej stúpenkami koncepcie slovenskej národnej samobytnosti na čele s básnikom J. Hollým a vynikajúcim organizátorom M. Hamuljakom. Butvin zdôrazňuje význam Hamuljakovho priateľstva s Kollárom a Šafárikom v procese vzájomného zblížovania oboch táborov, pričom jazyková dvojkoľajnosť pôsobila pri tomto vnútornom zblížovaní i naďalej rušivo.

Kollár sa jednoznačne stavia za literárnu a jazykovú jednotu Slovákov s Čechmi a proti bernoláčkine. Šafárik však svojím úsilím o „národnú“ literatúru, vyznačujúcu sa vlastným „spisovným slohom“ a orientáciou na široké ľudové vrstvy stál k myšlienkam bernolákovcov bližšie. Pri Hamuljakovi Butvin vyzdvihuje jeho všestranné ocenenie materinského jazyka ako národnoobrannej zbrane, ako nástroja vzdelávania ľudu a utvárania národnej literatúry a kultúry a ako spojivo zjednocujúce všetkých Slovákov. Pritom Hamuljak svojím kompromisným stanoviskom v jazykovej otázke (bol ochotný prijať do pripravovaného časopisu príspevky nielen v bernoláčkine, ale prihliadať i na to, „čo v jiných stolicách znamenitého a ľubozvučného se nabízá“) vychádzal v ústrety aj slovenským evanjelickým vzdelancom. Hamuljakove úsilia o vydávanie novín alebo časopisov, o nakladateľstvo, kníhkupectvo, čitateľské spolky a iné mali za cieľ zaktivi- zovať slovenských vzdelancov.

Hamuljakov Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej bol nadkonfesijnou kul- túrnou organizáciou so snahou pestovať materinskú reč a slovenskú literatúru. K národ- nému zjednoteniu prispeli členovia Spolku i vydávaním almanachu Zora, v ktorom sa sprvoti uplatňovali popri sebe oba spisovné jazyky. Tento stav bol však len prechodný a iba zvýraznil úsilie po spoločnej kompromisnej spisovnej norme.

Nemožno však na tomto mieste ďalej podrobne rozvíjať vzťahy, súvislosti i myšlienky vedúcich predstaviteľov slovenského národnozdjednocovacieho hnutia počas skúmaných 70 rokov. Zásluhou J. Butvina dostávame o tomto procese celý rad cenných informácií. Okrem kapitoly prvej o počiatkoch zdjednocovacích kultúrnonárodných síl je pre sloven- skú jazykovedu mimoriadne zaujímavá najmä posledná kapitola Butvinovej knihy, v kto- rej sa podrobne popisuje a hodnotí priebeh zdjednocovania v otázke národnej ideológie a spisovného jazyka. Pri skúmaní týchto zdjednocovacích snáh kladie Butvin osobitný dôraz na zistenie podielu bernolákovskej skupiny pri utváraní spoločnej národnoideolo- gickej základne a spoločného spisovného jazyka. Butvin tu vyzdvihuje doposiaľ zväčša opomíňané vzťahy medzi študujúcou mládežou bratislavského Ústavu na čele s L. Štú- rom a J. Franciscim a slovenskou katolíckou študujúcou mládežou, predovšetkým v B. Bystrici a v Pešti a potom i v Nitre a Trnave a zdôrazňuje i skutočnosti svedčiace o úsilí po vzájomnom porozumení a zblížení štúrovcov a bernolákovcov. Butvin výstižne po- ukázal, ako sa štúrovci hlásili k národnoideovej náplni bernolákovského hnutia, ako sa cítili byť dovršiteľmi Bernolákovho jazykovedného diela, ako sa Hollého poéziou nad- chýnali a národne uvedomovali a ako sa s Hollým o svojom kodifikátorskom úmysle radili. Butvin podrobne rozviedol, ako L. Štúr a jeho prívrženci hľadeli získať berno- lákovcov pre stredoslovenské znenie spisovnej slovenčiny, pre slovenské noviny a pre spoluprácu v spolku Tatrin. Pre dejiny spisovnej slovenčiny sú zaujímavé údaje o postup- nom formovaní novej podoby spisovného jazyka, o vnútorných bojoch (najmä v spolku Tatrin) pre podaktoré jej znenia a tvary (*ó — uo; bol — bou, dauni — dávni* ap.), o kritike Štúrovho fonologického pravopisu a Hodžovom a Hattalovom zásahu do pôvodnej štúrovskej výrazne stredoslovenskej podoby spisovného jazyka. Konečné znenie spisovného jazyka v úprave hodžovsko-hattalovskej, ktoré je z jazykovej stránky istým kompromisom medzi štúrovským a bernolákovským znením spisovného jazyka, je jedným z prejavov dovŕšenia slovenského národnozdjednocovacieho hnutia.

Hoci ťažisko Butvinovej práce spočíva v problematike historickej, nie jazykovednej, predsa autor v rámci vymedzeného výskumu venuje osobitnú pozornosť i okolnostiam vzniku Bernolákovkej a Štúrovej spisovnej slovenčiny a jazykovému zjednoteniu pri upravenom hodžovsko-hattalovskom znení. Pre celý rad doposiaľ neznámych skutočností, zistených starostlivým dlhoročným štúdiom v archívoch i pre novú interpretáciu tohto obdobia, tak významného pre formovanie novodobého slovenského národa, možno hod-

notiť Butvinovu monografiu ako cenný prínos pre slovenskú historiografiu i pre vonkajšie dejiny slovenského spisovného jazyka.

Butvinova monografia množstvom zhromaždeného materiálu i výkladom a hodnotením skúmanej problematiky (miestami i diskutabilným) zaiste upúta pozornosť bádateľov v oblasti spoločenských vied. Pre svoj jednoduchý, jasný a pútavý spôsob podania mimoriadne závažného úseku slovenských dejín zaiste vzbudí i záujem iných milovníkov dejín slovenskej reči a slovenského národa.

Butvinova kniha vychádzajúca na prahu Štúrovho roku (1965) dôstojne prispieva k oslavám Štúrovho životného diela odborným výkladom vzniku a rozvoja slovenského národnosťjednocovacieho hnutia, pri ktorom mal najvýznamnejší podiel práve Ľudovít Štúr.

K. Habovštiaková

ANTON HABOVŠTIK, *ORAVSKÉ NÁREČIA*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1965. Str. 544, máp 38.

Aj napriek tomu, že potrebnosť nárečových monografií sa u nás zdôrazňuje dosť často, ich vydávanie je zatiaľ ešte veľmi zriedkavým zjavom. Nečudo, že slovenskí dialektológovia tento spôsob spracovania našich nárečí zanedbávajú (nechávajúc mnohé rukopisy monografií nedokončené aj celé desiatky rokov). Preto s veľkou satisfakciou vítame túto obsiahlu prácu o oravských nárečiach, ktorá nám podáva veľmi podrobný a spoľahlivý obraz o hláskoslovnej, tvaroslovnej a slovotvornej stránke slovenských nárečí bývalej Oravskej župy. Pretože ide o okrajové stredoslovenské nárečia s viacerými archaizmami, je tento materiál pre dôkladnejšie poznanie vývinu slovenčiny veľmi užitočný. Ide pritom o spoľahlivý materiál, lebo ho zachytil autochtón a dobre školený dialektológ priamo v teréne, ako sa o tom dozvedáme v úvodnej časti práce, kde sú informácie o cieľi a predmete práce, o metóde zbierania, zapisovania a spracovania materiálu, ako aj vymedzenie skúmanej oblasti a prehľad doterajšej literatúry o nej. Spracovanie tohto bohatého a spoľahlivého materiálu je na výške dnešnej jazykovedy, pričom v celkovom poňatí opisu sa vychádza z osvedčených tradičných postupov.

Samotná práca sa začína uvedením charakteristických znakov a rozdelením oravských nárečí (16n.). Autor ponecháva staršie rozdelenie oravských nárečí na tri hlavné skupiny, ktoré na základe svojho materiálu ďalej člení na menšie nárečové jednotky (tvorí ich často len pár obcí). Vo svojej práci však autor pomerne málo narába s uvedenými jednotkami pri geografickom vymedzovaní istých javov, ale oveľa častejšie pri nich vymenúva obce (často veľmi mnohé), v ktorých sa opisovaný jav vyskytuje. A to značne robí prácu neprehľadnou, nehovoriac už o tom, že používateľ z takéhoto (niekedy aj viacriadkového), pozri napr. pri slabičnom *l* na str. 112—114) výpočtu skratiek obcí si neurobí predstavu o rozšírení dotyčného javu. Pri opise takéhoto väčšieho územia by bolo výhodnejšie používať grafické spôsoby predstavenia rozšírenia istých javov (schematické mapy) než slovné opisy.

V hláskosloví (34 n.) sa najprv podávajú fonologické systémy hlások oravských nárečí, potom sa veľmi podrobne preberajú jednotlivé hlásky. Pri niektorých z nich sa uvádza aj ich fonetická charakteristika (či už opisom väčšinou na základe doterajšej našej literatúry alebo aspoň porovnaním s paralelnou hláskou v spisovnom jazyku, resp. opisom založeným na sluchovom pozorovaní autora); pri každej hláske sa podáva jej výskyt v jednotlivých slovách, a to z hľadiska historického i synchrónneho, ako aj jej rozšírenie v opisovaných nárečiach. Škoda, že autor nepodrobil najmä hlásky typické pre oravské

nárečia aj samostatnému objektívnemu výskumu (boli by sa zišli aspoň tradičné palatogramy a lingvogramy). Rozsah výskytu dlhých samohlások v opisovaných nárečiach autor charakterizoval odkazom, že je taký istý ako v stredoslovenských nárečiach. Pozitívne uvádza len odchýlne prípady výskytu dlhých samohlások v oravských nárečiach. O dlhých hláskach v stredoslovenských nárečiach však zatiaľ nemáme presnejšie údaje, preto takýto odkaz nepokladáme za najpriliehavejší. Oveľa viac by bol povedal napríklad odkaz na pomery v spisovnom jazyku. Táto poznámka sa týka uvedeného odkazu použitého aj na mnohých iných miestach práce. (Nazdávame sa, že je rozdiel hovoriť o stredoslovenskom charaktere oravských nárečí — čo je fakt nepopierateľný — a podávať opis, resp. vymedzenie jednotlivých znakov poukazom na stav v stredoslovenských nárečiach, ktorý doteraz ešte nemáme presnejšie zachytený; okrem toho aj stredoslovenské nárečia nie sú úplne jednoliate, preto takýto odkaz veľa nehovorí.) Pozoruhodné sú autorove poznámky o prízvuku v oravských nárečiach. Škoda len, že sa nedozvedáme, na ktorej slabike majú viacslabičné slová v uvedených nárečiach svoj stály prízvuk. Autorovo tvrdenie, že „slovný prízvuk pôsobí zvyčajne v rámci vetného prízvuku a vetnej intonácie“ (88—89) je síce správne, no dať mu absolútnu platnosť („... a preto si ho budeme všimnúť len v rámci vety“ ib.) pokladáme za prehnané. Dokazujú to aj uvedené príklady, z ktorých sa dozvedáme, že až pod vplyvom rozličných činiteľov súvisiacich najmä s expresivitou prehovoru slovný prízvuk môže byť na rozličných slabikách slova. Tento problém bude nutné podrobnejšie preskúmať.

Pri opise výskytu jednotlivých hlások autor v snahe o úplnosť neodlišuje dostatočne systémový výskyt istých hlások (také sú napríklad kontinuanty za isté historické hlásky alebo výskyt hlások viazaných na isté pozície) od ojedinelého ich výskytu viazaného len na jednotlivé slová (napr. v dôsledku takých zmien, ako je metaféza, asimilácia a disimilácia na diaľku a pod.). Okrem toho pri výskyte istých hlások v prevzatých slovách sa postupovalo často dosť mechanicky a nebral sa dostatočný zreteľ na sprostredkujúce jazyky, akými takéto slová mohli prechádzať, kým sa dostali z pôvodného jazyka do našich nárečí.

Kobinatórne zmeny hlások (119 n.) sú tu spracované veľmi podrobne. Dovoľujeme si tu uviesť len menšiu pripomienku, že výslovnosť spoluhlásky *n* s neúplným záverom pred alveodontálnymi spoluhláskami (128) by sme zaradili skôr k zmenám v spôsobe, nie v mieste artikulácie (pričom zjavná je táto zmena len pred úžinovými sykavkami, lebo sú bez záveru). Podobne zmena *k > g* v prípadoch ako *gde, grk* (129) patrí do kapitoly o znelostnej asimilácii, nie k zmenám v mieste artikulácie. Zaujímavá je stať o zmenách spôsobených mýlnym chápaním slov v tzv. ľudovej etymológii (137). V niektorých prípadoch by bolo azda možné použiť aj iný, azda presvedčivejší výklad, než aký uvádza autor. Tak napríklad znenie *Čača* (= Čadca) by sme skôr vykladali z adjektívnej formy *čačiansky* alebo asimiláciou (č-c > č-č) ako „príbuznosťou“ so slovom čača/čača z detskej reči. Podobných prípadov je viac.

Pekne je spracovaná slovtvorná charakteristika oravských nárečí (145 n.). Bohatý materiál, ktorý sa tu uvádza, môže byť výdatným zdrojom pre prípadné potreby spisovného jazyka (najmä v oblasti terminologickej, no i v oblasti umeleckého jazyka). Pri spracovaní tejto kapitoly autor vychádzal z našej najnovšej literatúry týkajúcej sa tejto oblasti. Čo nám však pri charakteristike jednotlivých slovtvorných typov chýba, je údaj o jeho produktívnosti. Takto sa na jednu rovinu dostávajú typy zjavne produktívne s typmi zastúpenými len niekoľkými slovami, dakedy dokonca len jedným slovom. Okrem toho sa azda dôslednejšie mohla uvádzať aj charakteristika slovtvorného základu, najmä tam, kde je na prvý pohľad zjavná tendencia tvoriť istú odvodeninu istým sufixom predovšetkým od istého základu; napr. obyvateľské mená zakončené na -ec

sa tvoria predovšetkým od slovotvorného základu adjektívneho pôvodu (na *-in, -iná, -ov, -ová, -ovo* ap.; p. 145—146). Okrem toho máme tu niekoľko drobnejších pripomienok. Pri ženských obyvateľských menách typu *Babiňka, Dubouška* ap. (146) nejde o „prechýľovanie“ (pričom vraj „mužská odvodzovacia prípona odpadáva“), ale o samostatné tvorenie ženských foriem od názvov osád, paralelných s mužskými podobami. Medzi hypokoristiká typu *Mara, Zuza* ap. (149) by sme nezaradili také základné podoby mien ako *Kristína, Helena, Paulína* a pod. Azda omylom sa dostali k činitelským menám aj bôtanické názvy typu *lákáč, pukáč* ap. (150). Podobne nepatria k menám zamestnania také slová ako *ruchár, farník, cirkevník* ap. (151). Problematické je počítat medzi zdobeniny lexikalizované podoby typu *cukrik, klišec, kvietok* ap. (163), ako aj mená mládat (165 n.). V kapitole o prechýľovaní by sa žiadalo spresniť, že odvodeniny typu *bruchaňa* sa tvoria sufixom *-aňa* od tých istých základov ako mužské mená typu *brucháň* (kým autor nesprávne tvrdí, že „tvoria sa od podst. m. na *-áň*“ 170). Ten istý problém je aj pri substantívach typu *falošnica* (o ktorých autor tvrdí, že sa tvoria sufixom *-ica* „najčastejšie... od podst. m. zakončených na *-ik*: *falošník*“ ib.).

Pri adjektívach sa žiadalo povedať, kedy sa používa forma *-skí* a kedy *-ckí* (173). Ináč tieto hláskoslovné varianty jedného sufixu nebolo treba pri adjektívach tvorených od názvov dedín preberať samostatne (173 a 174). Pri stupňovaní prísloviak — ako to už aj z príkladov vidieť — sa popri uvádzanej prípone *-šie* častejšie používa prípona *-ejšie*, ktorú autor neuvádza (v prípadoch ako *chudobnejšie, rúchejšie, chitrejšie, hlasnejšie* ap. 182 n.).

Pri slovesných deriváciách pokladáme za nedorozumenie sústavne hovoriť o opakovacích formách tvorených príponami *-a, -va, -ova* v prípadoch, keď ide o tvorenie nedokonavých foriem k dokonavým podobám (typ *vimyocť — vimáhat... 188 n., predat — predávat... 192 n., otpítat — otpitovat... 196 n.*).

Veľmi starostlivo je spracovaná aj stať o časovaní a skloňovaní v oravských nárečiach (202 n.). (Do tvaroslovnej časti však autor menej organicky zahrnul aj stručnejšie poznámky o neohybných slovách: o príslovkách, predložkách, spojkách, citoslovcích a modálnych slovách, čoho dôsledkom bol nie najšťastnejší titul „Ohybné a neohybné slovné druhy“, akoby jestvovali aj nejaké iné druhy.) Veľmi podrobne sú tu rozpracované najmä poznámky k jednotlivým pádom. Pri opise gen. pl. mužských neživotných sa však autorovi vkĺzol neprijemný omyl: pri domácich tvaroch na *-i* (217) sa spomína východoslovenský typ „desať haleri“. Táto informácia je nepresná: vo východoslov. nárečiach je sice tvar (nie typ!) *dzešec haleri*, ale v ostatných prípadoch tohto typu (t. j. najmä po číslovkách od *pät* vyššie) je vždy len nom. pl., teda napr. *ošem roki, dzevec tížne, pejc kilometre* a pod.

Viacere substantíva v oravských nárečiach majú iný gramatický rod ako v spisovnom jazyku (napr. *plt* je muž. rodu, popri *sir* je aj *síro* v stred. rode a pod. 239 n.). Rozdiely medzi orav. *žltko, bielko* a spis. *žltok, bielok* (239) a pod. však patria medzi slovotvorné diferencie.

Podobne ako pri skloňovaní aj pri opise časovania uplatnil autor spôsob triedenia i opisu jednotlivých skupín sloviak obvyklý v spisovnom jazyku. Rušivo však podľa našej mienky pôsobí vo vedeckých prácach tohto druhu dosť neprílehlavá učebnicová terminológia typu „vzor“ (najmä v štylizácii: „podľa tohto vzoru sa skloňujú, resp. časujú...“), za ktorú by sa nám vhodnejšie pozdávalo označenie ako: typ, skupina a pod.

Časť o príslovkách obsahuje veľmi bohatý materiál starostlivo utriedený podľa ich významov. K tomu len takú drobnosť, že príslovky ako *doprosta, dorouna* a pod. (294) by sme skôr zaradili k príslovkám spôsobu ako k príslovkám miesta. Pri príslovkách *takoj, jutro (pojutre)* (296) bolo azda hodno spomenúť východoslov. *takoj, jutre, pojutre*. Autor

vôbec pomerne málo využil doteraz u nás publikované nárečové práce (hoci ich je nevela), takže mnohé „odchýlky“ oravských nárečí od nárečí stredoslovenských visia tak trochu vo vzduchu, akoby išlo pri nich o oravské špeciality. A pritom to môžu byť javy známe aj v iných našich nárečiach (i keď vznikli nezávisle od seba, čo je veľmi dôležitý fakt). Pri zvláštnějších predložkách (typu *brez— prez, kros* a pod. 300) by sme čakali poznámku o ich význame. Celkove však, ako sme už spomínali, kapitoly o neohybnych slovných druhoch na pozadí systematicky spracovaných tradičných gramatických častí tu pôsobia dojemom ukážkového, ilustračného materiálu.

Treba ešte pripomenúť že k mnohým javom oravských nárečí opísaným v uvedenej práci sú (pod čiarou) doložené paralelné formy z historického (väčšinou už uverejneného) materiálu od 16. stor., no spravidla bez komentára.

Po uvedených častiach, ktoré tvoria vlastné jadro monografie, nasleduje zaujímavá stať o postavení oravských nárečí medzi slovenskými nárečiami (318 n.). Podáva sa v nej najmä vzťah stredoorav. a hornoorav. nárečí k nárečiam východoslovenským a západoslovenským (hornotrenčianskym). Autor tu dosť podrobne vyratáva znaky spoločné uvedeným nárečiam, z čoho predpokladá medzi nimi isté historické vzťahy. Z goralských (poľských) vplyvov pripúšťa len nepatrné lexikálne jednotlivosti rozšírené v niektorých oravských nárečiach.

Kapitola o hospodársko-spoločenských podmienkach vzniku a utvárania oravských nárečí (326 n.) má síce veľmi slubný titul, podáva však — vari až príliš podrobnú — históriu osídlenia Oravy (prevzatú z iných historických prác), a to dosť izolovane od problematiky „utvárania oravských nárečí“, hoci niet sporu, že poznanie spôsobu, času a postupu osídľovania Oravy je pre pochopenie dnešnej diferenciácie oravských nárečí vážna vec. Zaujímavý je autorov poukaz na súvislosť farností s menšími nárečovými celkami (344). V stati o vývine oravských nárečí v posledných storočiach (346 n.) prevládajú veľmi všeobecné konštatovania. Škoda, že zmienka o tzv. plátenníckom slangu (348) je taká skromná (patrí však do lexiky).

Veľmi závažná je záverečná kapitola tejto práce (352 n.). V nej sa konštatuje, že oravské nárečia nepredstavujú síce jednoliaty celok, no ich diferenciácia „nie je taká zreteľná, že by sa na základe viacerých jazykových javov dali presne vymedziť isté nár. celky. Najzreteľnejšia je hranica medzi strsl. a goralskými nárečiami... Menej zreteľná je hranica medzi HO a Str0 nár. a najmenej je zreteľná medzi Str0 a DO“ (353). Oravské nárečia teda netvorí v rámci stredoslov. nárečí osobitný celok, ale bezprostredne s nimi zemepisne i štruktúrne súvisia. Odchýlky od stredoslov. nárečí sa začínajú objavovať až v stredoorav. nárečiach; v hornoorav. nárečiach ich je najviac, ale ich stredoslovenský charakter však podstatnejšie nenarúšajú. Z toho vysvitá, že pomenovanie „oravské nárečia“ je len pomocným, z jazykovej skutočnosti nevyplývajúcim zemepisným určením, ako to priznáva aj sám autor: „Pretože 0 nár. nemožno na základe jazykových javov jednoznačne vymedziť, opierali sme sa pri ich ohraničení o niekdajšie administratívno-politické hranice, aké v minulosti predstavovali župy.“ (354).

Veľmi bohatá a tematicky pestrá je príloha nárečových textov (355 n.), ktoré najmä pre svoje štylistické kvality a slovníkovú bohatosť patria nesporne k najcennejším častiam práce. Menej reprezentačná je, žiaľ, mapová príloha, v ktorej sú technicky veľmi nedokonalé reproduktované mapy kaziace takto veľmi dobrý dojem z celkovej úpravy ostatnej časti tejto publikácie. Na 38 náčrtkových, ťažko čitateľných, špinavosivých mapách autor predstavuje zemepisné rozloženie najtypickejších javov v niektorých slovách, ako aj jazykové členenie oravských nárečí na tri (s goralskými na štyri) hlavné skupiny a historický postup zakladania obcí na Orave.

K práci je pripojené ruské a nemecké resumé, zoznam použitej literatúry, zoznam

obcí a ich skratiek (pričom skratky typu: 0, DO, Str0 a HO nepokladáme za najšťastnejšie), zoznam skratiek a veľmi obsažný vecný index. Škoda, že v jednotlivých slovách v indexe nie je (napríklad typom) vyznačené, ku ktorému javu sa vzťahujú, ktorý jav ilustrujú.

Záverom ešte raz zdôrazňujeme, že vydanie recenzovanej práce pokladáme v našej jazykovede za veľmi užitočné. Pretože by sme si veľmi priali registrovať vydanie aj ďalších podobných monografií o slovenských nárečiach, pokladali sme za potrebné uviesť aj niektoré drobnejšie pripomienky k jednotlivostiam, ktoré však tejto knihe na jej celkovej vysokej hodnote nijako neuberajú. Nazdávame sa však, že nárečové monografie takýchto väčších oblastí by mohli byť pri opise gramatických častí nárečí oveľa stručnejšie v slove (obmedziť sa len na konštatovania) a modernejšie v predstavovaní jazykovozemepisnej situácie javov (využívaním najmä schematických máp). Pritom nezavrhuje ani monografie menších nárečových celkov včítane monografií jednotlivých dedín, od ktorých však nutne vyžadujeme čo najväčšiu úplnosť. Okrem toho dúfame, že sa v krátkosti dočkáme aj vydania väčšieho nárečového slovníka, ktorého potrebnosť je veľmi aktuálna nielen pre vedecké účely, ale aj v praktickej oblasti spisovného jazyka.

F. Buffa

OBSAH

Ferdinand Buffa, Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach	37
Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí	139
František Gregor, K dejinám slovníkového spracovania slovenských ľudových názvov rastlín	44
Matilda Hayeková, Nomenclatura sex linguarum	154
Ján Horecký, Model gramatického rodu v západoslovenských jazykoch	3
Milan Majtán, K vývinu pomenúvania osôb na Slovensku	148
Ján Matejíčík, K vývoju slovnej zásoby v ipelskom nárečí	131
Jozef Mistrik, Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu	113
Jozef Mlacek, O osobitných typoch spojení viet	26
Vladimír Řehák, Morfoložski kriterij za klasifikaciju riječi u slovačkom jeziku	121
Ján Sabol, Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie	13

Rozhlady a diskusie

Vincent Blanár, Ako ďalej v porovnávačej slovenskej lexikológii?	179
Ladislav Dvonč, K otázke spoluhlásky <i>ʔ</i> v spisovnej slovenčine	75
Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine	170
Michal Mikluš, K otázke vzájomného vzťahu medzi „starými“ a „novými“ metódami v dnešnej jazykovede.	163
František Miko, K diskusii o zloženom súvetí	64

Zprávy a posudky

Prof. Vladimír Šmilauer 70-ročný. V. Blanár	85
Za prof. Václavom Vážnym. J. Štolc	186
III. kongres indoeurópskej porovnávačej a všeobecnej jazykovedy. Š. Ondruš	87
Kolokvium o fonológii a fonetike. Š. Peciar	89
Závery kolokvia o fonológii a fonetike	96
Dve naliehavé úlohy vo výskume slovenských nárečí. P. Ondruš	188
Výskum nárečovej slovnej zásoby na Slovensku. K. Palkovič	192
Guido Küng, Ontologie und logistische Analyse der Sprache. P. Cmorej	196
S. K. Šaumian..., Aplikativnaja poroždajuščaja model i iščislenije transformacii v russkom jazyke; Transformacionnaja i aplikativnaja poroždajuščaja model. J. Horecký	97
Punya Sloka Ray, Language Standardisation. J. Horecký	199
W. S. Cooper, Set Theory and Syntactic Description. J. Horecký	200
Paul Postal, Constituent Structure: A Study of Contemporary Models of Syntactic Description. J. Mistrik	201
Current Trends in Linguistics I. J. Bartoš	201
R. H. Robins, General Linguistics. R. Gedeon	203
Johann Knobloch, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch. J. Ružička	204
Ch. Muller, Essai de Statistique Lexicale. G. Altmann	208
M. Zarebina, Kszttatowanie się systemu językowego dziecka. J. Mlacek	206
J. Butvin, Slovenské národnozjednocovacie hnutie (1780—1848). K. Habovštiaková	209
E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny. I. Kotulič	99
Anton Habovštiak, Oravské nárečia. F. Buffa	212
B. S. Ramakrishna..., Aspects of the Relative Efficiencies of Indian Languages. G. Altmann	109

СОДЕРЖАНИЕ

Фердинанд Буффа, Мягкие шипящие в восточнословацких диалектах	37
Устаревшие и стареющие элементы в северношаришском диалекте	139
Матилда Гаёкова, Номенклатура шести языков	154
Ян Горедcki, Модель граматического рода в западнославянских языках	3
Франтишек Грегор, К лексикографической обработке словацких народных названий растений	44
Милан Майтан, К развитию личных имен в Словакии	148

Ян Матейчик, К развитию словарного запаса в ипельском диалекте	131
Йозеф Мистрик, Длина слова и стилистическая структура текста	113
Йозеф Млачек, Об особенных типах соединения предложений	26
Владимир Ржегак, Морфологический критерий классификации слов в словацком языке	121
Ян Сабол, Частота звуков в современной словацкой поэзии	13

Обзор и дискуссия

Винцент Бланар, Как дальше в сравнительной славянской лексикологии?	179
Ладислав Двонч, К проблеме согласного <i>l</i> в словацком литературном языке	75
Деривация имен жителей от чужих местных названий в словацком языке	170
Михал Миклуш, К вопросу соотношения «старых» и «новых» методов в современном языкознании	163
Франтишек Мико, К дискуссии о сложном предложении	64

Сообщения и рецензии

К семидесятилетию юбилею проф. Владимира Шмилауера. В. Бланар	85
Скончался профессор Вацлав Важны. Й. Штолц	186
Третий международный конгресс по вопросам индоевропейского сравнительного и общего языкознания. Ш. Ондруш	87
Коллоквиум по вопросам фонологии и фонетики. Ш. Пециар	89
Заключения коллоквиума по вопросам фонологии и фонетики	96
Две насущные задачи в исследовании словацких диалектов. П. Ондрус	188
Исследование запаса слов в словацких диалектах. К. Палкович	192
Гвидо Кюнг, Онтология и логистический анализ языка. П. Цморей	196
С. К. Шаумян, Аппликативная порождающая модель и исчисление трансформации в русском языке; Трансформационная грамматика и аппликативная порождающая модель. Я. Горецки	97
Пунья Слока Рай, Стандардизация языка. Я. Горецки	199
У. С. Купер, Теория множеств и синтаксическая дескрипция. Я. Горецки	200
Паул Постал, Структура составляющих: Изучение современных моделей синтаксической дескрипции. Й. Мистрик	201
Современные направления в языкознании 1. Й. Бартош	201
Р. Х. Робинз, Общее языкознание. Р. Геден	203
Йоханн Кноблох, Словарь по языкознанию. Й. Ружичка	204
Ч. Мюллер, Опыт лексикальной статистики. Г. Алтманн	208
М. Зарембина, Возникновение лингвистической системы ребенка. Й. Млачек	206
Й. Бутвин, Словацкое возрождение (1780—1848). К. Габовштиакова	209
Е. Паулини, Фонологическое развитие словацкого языка. И. Котулич	99
Антон Габовштиак, Диалекты Оравы. Ф. Буффа	212
Б. С. Рамакришна, Некоторые аспекты относительной эффективности индийских языков. Г. Алтманн	109

CONTENTS

Ferdinand Buffa, The Soft Sibilants in the East Slovak Dialects	37
Archaic Elements in the North Šariš Dialect	139
František Gregor, The History of the Lexicographic Treatment of the Slovakian Folk Names of the Plants	44
Matilda Hayeková, Nomenclatura sex linguarum	154
Ján Horecký, The Model of the Grammatical Gender in the West-Slavic Languages	3
Milan Majtán, On Development of Personal Names in Slovakia	148
Ján Matejčík, On Development of the Vocabulary in the Dialect of the Ipel Valley	131
Jozef Mistrík, The Word Length and the Stylistical Structure of Text	113
Jozef Mlaček, The Special Patterns of the Sentence Combination	26
Vladimír Řehák, Morphological Criteria of the Classification of Words in the Slovak Language	121
Ján Sabol, The Frequency of Sounds in Modern Slovak Poetry	13

Views and Discussions

Vincent Blanár, On Future Development of Comparative Slovak Lexikology . . .	179
Ladislav Dvonč, About the Consonant <i>l</i> in Standard Slovak . . .	75
Derivation of Names of Inhabitants from Foreign Geographical Names in the Slovak Language	170
Michal Mikluš, To the Question of Mutual Relations of „Old“ and „New“ Methods in Contemporary Linguistics	163
František Miko, To the Discussion about the Compound Sentences	64

Reports and Reviews

The 70-th Birthday of Prof. Vladimír Šmilauer by V. Blanár	85
Obituary for Professor Václav Vážný by J. Štolc	186
The Third Congress of Comparative and General Linguistics by Š. Ondruš	87
The Colloquium of the Phonologie and Phonetics by Š. Peciar	89
The Resolution of the Colloquium of the Phonologie and Phonetics	96
Two Urgent Tasks in Investigation of Slovak Dialects by P. Ondrus	188
Investigation of Dialectal Vocabulary in Slovakia by K. Palkovič	192
S. K. Šaumian . . . , The Applicative Generative Model and the Enumeration of Transformations in Russian; The Transformation Grammar and the Applicative Generative Model by J. Horecký	97
Guido Küng, Ontologie und logistische Analyse der Sprache by P. Cmorej	196
Punya Sloka Ray, Language Standardisation by J. Horecký	199
W. S. Cooper, Set Theory and Syntactic Description by J. Horecký	200
Paul Postal, Constituent Structure: A Study of Contemporary Models of Syntactic Description by J. Mistrík	201
Current Trends in Linguistics I by J. Bartoš	201
R. H. Robins, General Linguistics by R. Gedeon	203
Johann Knobloch, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch by J. Ružička	204
Ch. Muller, Essai de Statistique Lexicale by G. Altmann	208
M. Zarebina, Development of the Linguistic System of the Child by J. Mlacek	206
J. Butvin, Slovak National Revival (1780—1848) by K. Habovštiaková	209
E. Pauliny, (The Phonematic History of the Slovak) Language by I. Kotulič	99
Anton Habovštiak, The Dialects of Orava by F. Buffa	212
B. S. Ramakrishna . . . , Aspects of the Relative Efficiencies of Indian Languages by G. Altmann	109

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XVII, 1966

Vychádza dvakrát do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny
Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, kand. filol. vied V. Krupa, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Štolc

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor V. Štefanovič

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58.— K 15*61349

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—
Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

Исследование запаса слов в словацких диалектах. К. Палкович	192
Гвидо Кюнг, Онтология и логистический анализ языка. П. Цморей	196
Пунья Слока Рай, Стандардизация языка. Я. Горецки	199
У. С. Купер, Теория множеств и синтаксическая дескрипция. Я. Горецки	200
Паул Постал, Структура составляющих: Изучение современных моделей синтаксической дескрипции. Й. Мистрик	201
Современные направления в языкознании 1. Й. Бартош	201
Р. Х. Робинз, Общее языкознание. Р. Геден	203
Йоханн Knobloch, Словарь по языкознанию. Й. Ружичка	204
М. Зарембина, Возникновение лингвистической системы ребенка. Й. Младец	202
Ч. Мюллер, Опыт лексикальной статистики. Г. Альтманн	206
Й. Бутвин, Словацкое возрождение (1780—1848). К. Габовштиакова	208
Антон Габовштиак, Диалекты Оравы. Ф. Буффа	219

CONTENTS

Jozef Mistrík, The Word Length and the Stilistical Structure of Text	113
Vladimír Řehák, Morphological Criteria of the Classification of Words in the Slovak Language	121
Ján Matejčík, On Development of the Vocabulary in the Dialect of the Ipeľ Valley	131
Ferdinand Buffa, Archaic Elements in the North Šariš Dialect	139
Milan Majtán, On Development of Personal Names in Slovakia	148
Matilda Haječková, Nomenclatura sex linguarum	154

Views and Discussions

Michal Mikluš, To the Question of Mutual Relations of „Old“ and „New“ Methods in Contemporary Linguistics	163
Ladislav Dvonč, Derivation of Names of Inhabitants from Foreign Geographical Names in the Slovak Language	170
Vincent Blanár, On Future Development of Comparative Slavic Lexicology	172

Reports and Reviews

Obituary for Professor Václav Vážný by J. Štolc	186
Two Urgent Tasks in Investigation of Slovak Dialects by P. Ondrus	188
Investigation of Dialectal Vocabulary in Slovakia by K. Palkovič	192
Guido Küng, Ontologie und logistische Analyse der Sprache by P. Cmorej	196
Punya Sloka Ray, Language Standardisation by J. Horecký	199
W. S. Cooper, Set Theory and Syntactic Description by J. Horecký	200
Paul Postal, Constituent Structure: A study of Contemporary Models of Syntactic Description by J. Mistrík	201
Current Trends in Linguistics I by J. Bartoš	201
R. H. Robins, General Linguistics. R. Gedeon	203
Johann Knobloch, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch by J. Ružička	204
M. Zarebina, Development of the Linguistic System of the Child by J. Mlaček	206
Ch. Müller, Essai de Statistique Lexicale by G. Altmann	208
J. Butvin, Slovak National Revival (1780—1848) by K. Habovštiaková	209
Anton Habovštiak, The Dialects of Oravaby. F. Buffa	212

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XVII, 1966

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, kand. filol. vied V. Krupa, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Štola

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor V. Štefanovič

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58.— K 15*61349

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966